Даклад
аб стане незалежнай
культуры і НДА ў

enter
kultura
miesięcznik wymiany idei

Штомесячны грамадска-культурніцкі інтэрнэт-часопіс. Месца абмену ідэяў са сферы культуры, мастацтва, грамадзянскай супольнасці, мультыкультурнасці, новых медыяў, Усходняй Еўропы. Асаблівае месца займае ўмяшчальны Усходні Раздзел, які аналізуе і апісвае актуальныя з’явы ва Ўсходняй Еўропе і постсавецкіх краінах.

Партнёры

pARTisan

Даклад
аб стане незалежнай
культуры і НДА ў

Беларусі

„Даклад аб стане незалежнай культуры і НДА ў Беларусі" – першы з сямі спецнумароў, якія паўстануць у рамках праекту „Даклад аб стане незалежнай культуры і НДА ў краінах Усходняга Партнёрства і ў Расіі", які рэалізуецца штомесячнікам Kultura Enter www.kulturaenter.pl сумесна з Фондам Kultura Enter.

ІДЭЯ ПРАЕКТУ Павел Лаўфэр

АДКАЗНЫ РЭДАКТАР Павел Лаўфэр

РЭДАКЦЫЯ Таццяна Арцімовіч, Артур Клінаў

САКРАТАР РЭДАКЦЫІ Катажына Плябанчык

ПЕРАКЛАДЫ Сяргей Комлач, Конрад Шульга, Святлана Курс, Малгажата Бухалік, Марыя Луцэвіч-Напалкаў, Катажына Бартноўска, Бюро перакладаў „Narrator"

КАРЭКТАРЫ Дарота Стахура (англійская мова), Павел Лаўфэр, Агнешка Цабан (польская мова), Таццяна Нядбай (беларуская, руская мова)

ГРАФІЧНАЯ АПРАЦОЎКА, ВЁРСТКА Studio Format – studioformat.pl

ISBN 978-83-62495-09-2

ВЫДАВЕЦТВА Studio Format
вул. Solna 4/9, 20-021 Lublin, тэл. (81) 479 46 48, biuro@studioformat.pl

ДРУКАРНЯ Petit s.k.
вул. Tokarska 13, 20-210 Lublin, тэл. (81) 744 56 59

У фінансаванні праекту ўзяў удзел міністр замежных справаў Польскай Рэспублікі
– ў рамках цыклічнай праграмы „Распаўсюд ведаў аб Польшчы"

ЗМЕСТ

НДА АНАЛІЗЫ

НДА ІНТЭРВ'Ю

БЕЗ ДВУКОССЯ

Спынім на нейкі час размовы і думанне пра Беларусь. Пакінем убаку нашыя ацэнкі і чаканні, праекцыі, схемы і высновы, нашыя герменеўтыкі і палітыкі, меркаванні пра тыя ці іншыя акалічнасці, якія павінна пераадолець Беларусь. Адкладзем на пазнейшыя «ўрокі» пра Беларусь усе практыкаванні ў скланеннях, паводле якіх мы прызвычаіліся адмяняць Беларусь. І, індыферэнтныя, будзьма вучыцца размаўляць па-беларуску на своеасаблівым «уроку беларускай мовы»: перад вамі «Даклад пра стан незалежнай культуры і НДА ў Беларусі».

Калі чытаеш пра Беларусь, пра з'явы і падзеі, якія там адбываюцца, пра яе праблемы і дасягненні, то ўражваюць пастаянныя двукоссі – і ў газетных калонках, і ў голасе тэлевядоўцаў. Двукоссе як выяўленне «іроніі», як спроба пазначыць «недапасаванасць», акцэнтаваць «ненатуральнасць», «адыход» ад нормы, «адступленне», «пераносны сэнс», свядомае акцэнтаванне «ірацыянальнасці» тамтэйшае рэчаіснасці.

На гэтым уроку мы возьмем у двукоссе «Беларусь», і паспрабуем падступіцца да гэтай тэмы, зыходзячы з таго, што анічога пра яе «не ведаем», паспрабуем адкрыць яе для сябе нанова. І перш чым вярнуцца да засвоеных раней пунктаў гледжання і перспектываў, з якіх мы зыходзілі, калі справа датычылася Беларусі, перш чым адмовімся ад двукосся, прапаную паслухаць тых, хто стаіць ля самых вытокаў. Слова возьмуць найлепшыя настаўнікі – беларускія інтэлектуалы, практыкі, мастакі.

Унутраным (хаця і не сфармуляваным наўпрост) касцяком іх выказванняў з'яўляюцца тры праблемы – «што мы маем?», «чаго мы чакаем ад сябе?», «як мы можам гэтага дасягнуць?».

Звычайна стратэгія супрацоўніцтва з Беларуссю грунтуецца на спарадычных і выпадковых даследаваннях і аналізах. Яны не дазваляюць вызначыць актуальныя тэндэнцыі, сапраўдны *status quo* ў сферы культуры і НДА ў Беларусі. Гэта робіць немажлівым будаванне кампетэнтных, арыентаваных на рэальныя і актуальныя праблемы, схемаў супрацоўніцтва з культурнымі асяродкамі і НДА ў Беларусі.

«Даклад пра стан незалежнай культуры і НДА ў Беларусі», паводле сваёй задумы, мусіць запоўніць гэтыя прабелы, выправіць недахоп ведаў пра рэаліі беларускай культуры, перадусім незалежнай беларускай культуры, а таксама беларускага трэцяга сектару (НДА) і ўсёй існай сітуацыі. Гэты «Даклад» мусіць быць зразумелым і агульнадаступным сродкам стараннага вывучэння беларускай рэчаіснасці, тым інструментам, які дазволіць весці найбольш эфектыўную дзейнасць у той прасторы.

Гэтых ведаў і інструментаў для паспяховай дзейнасці і супрацоўніцтва бракуе і самім беларусам, таму «Даклад» публікуецца ў трохмоўнай польска-беларуска-англійскай версіі, выкладзенай на інтэрнэт-старонцы люблінскага штомесячніка «Kultura Enter» (www.kulturaenter.pl), а таксама ў польска-англійскай папяровай версіі.

«Даклад пра стан незалежнай культуры і НДА ў Беларусі» - гэта першае з сямі выданняў, якія будуць рэалізаваныя ў рамках праекту «Даклад пра стан незалежнай культуры і НДА ў краінах Усходняга Партнёрства і ў Расіі». Мы хочам з дапамогай гэтага праекту звярнуць асаблівую ўвагу на найбольш важныя моманты на постсавецкай прасторы, у тым ліку і на росквіт партнёрскіх дачыненняў паміж людзьмі, якіх лучыць будучыня і якія гэтую будучыню ўсведамляюць.

ПАВЕЛ ЛЯЎФЭР

Мы хочам падзякаваць усім, хто сваёй каштоўнай парадай, думкай і падтрымкай далучыўся да стварэння дакладу. Выказваем падзякі Марціну Раманоўскаму, Катажыне Плябанчык, Эліяне Кісялеўскай, Анне Камінэк, Пятру Зенюку, Агнешцы Цабан, Гжэгажу Кандрасюку, Сэбасцяну Мацу, Паўлу Казанэцкаму, Малгажаце Бухалік, Марыюшу Машкевічу, Андрэю Дурэйку, Тацяне Нядбай, Агнешцы Вайцяхоўскай, Сяргею Кавалёву, Конраду Шульгу.

ДАЛЯ**ГЛЯД**

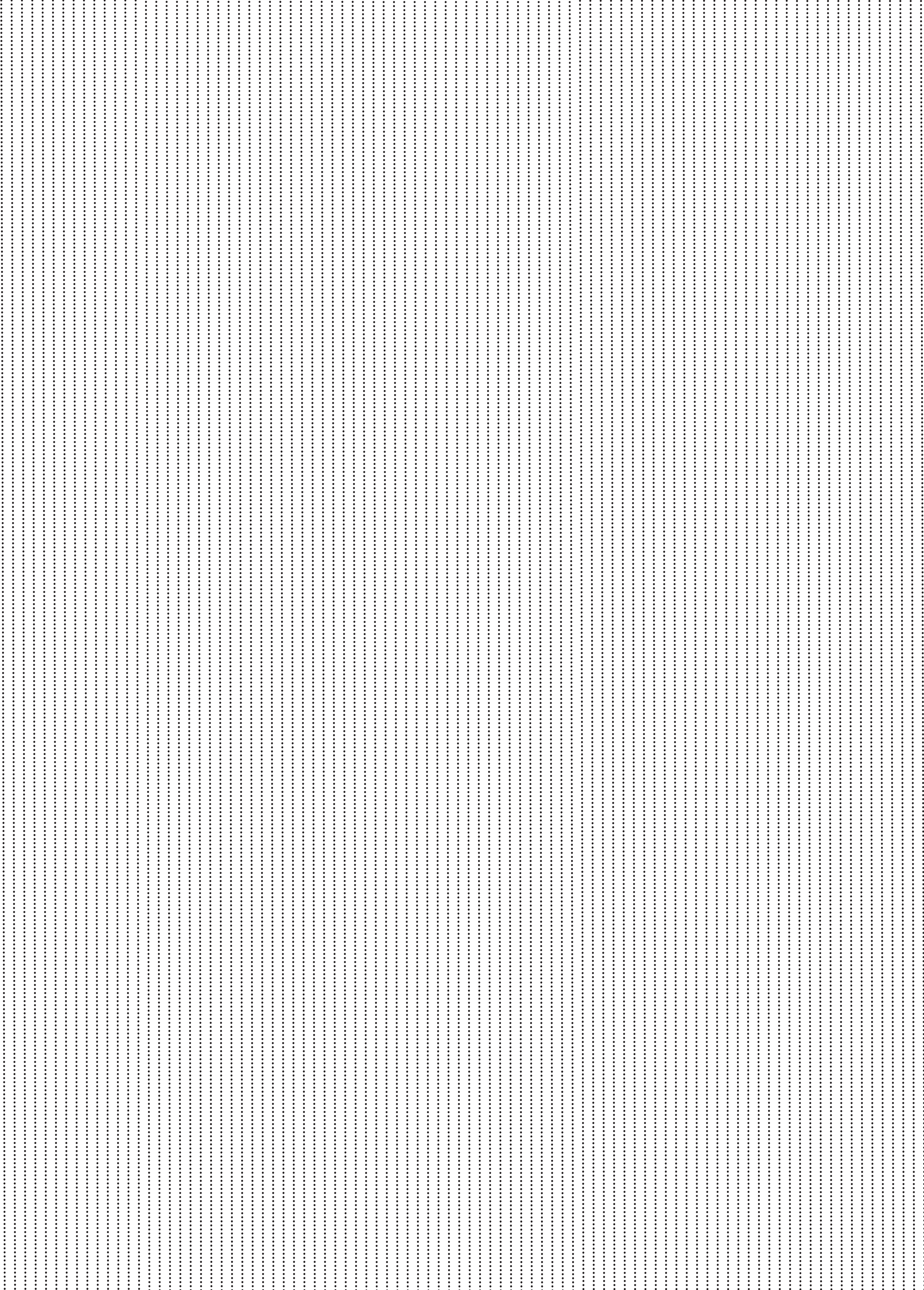

Беларускамоўны дзеяч культуры цяпер не мае шанцаў стаць палітычным лідэрам. Ці нясе беларуская апазіцыя адказнасць за пазіцыю значнай часткі сваіх суайчыннікаў? Натуральна, і іншая пазіцыя беларускага грамадства была б немагчымай.

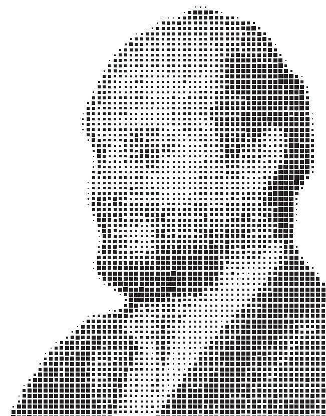

ЛЯВОН БАРШЧЭЎСКІ

ЧАМУ БЕЛАРУС НЕ ЧУЕ ГОЛАСУ КУЛЬТУРЫ?

19 снежня 2010 году ў Беларусі прайшлі прэзідэнцкія выбары. Чарговы раз "перамогу атрымаў" Аляксандр Лукашэнка. Бяру гэты выраз у двукоссе, бо, як і падчас папярэдніх выбараў, галасаванне ішло пяць дзён, а сама працэдура зноў нагадвала спецаперацыю (кожны студэнт, вайсковец, міліцыянт, чыноўнік, настаўнік ці выкладчык, ды практычна любы, хто працуе ў дзяржсектары, быў абавязаны прагаласаваць да 19 снежня). Прадстаўнікоў апазіцыі дапусцілі да назірання за падлікам галасоў толькі ў апошні дзень галасавання, і тое толькі ў некалькіх з 6 тысяч выбарчых участкаў, што тады працавалі па ўсёй краіне. Вось вынікі, атрыманыя кандыдатамі на часткова ахопленых назіраннем ўчастках у Мінску, а таксама ў Віцебскай, Гродзенскай, Гомельскай абласцях: Аляксандр Лукашэнка атрымаў ад 35 да 52% галасоў, яго апаненты - былы намеснік міністра замежных справаў і адзін з каардынатараў кампаніі "Еўрапейская Беларусь" Андрэй Саннікаў - ад 16 да 23% галасоў, славуты беларускі паэт і лідэр кампаніі "Гавары праўду!" Уладзімір Някляеў – ад 5 да 11%.

Варта дадаць, што Уладзімір Някляеў стартаваў у якасці палітыка толькі напачатку 2010 году, узначаліўшы кампанію "Гавары праўду!", якая ішла ў краіне ўвесь мінулы год. Аднак і да таго ён доўгія гады быў вельмі вядомы ў Беларусі. Па-першае, яшчэ ў 1980-х Някляеў праславіўся як аўтар словаў для музычных хітоў, папулярнасьць якіх перакрочыла межы тадышняй савецкай Беларусі. У часы перабудовы яго актыўна падтрымлівала рэфарматарская фракцыя камсамолу – афіцыйнага беларускага саюзу моладзі; у 1988 годзе ён стаў на чале новага часопіса "Крыніца", які выдаваўся на беларускай і рускай мовах накладам больш чым у паўмільёна асобнікаў – не абы-якое дасягненне, калі браць пад увагу колькасць беларусаў (каля 10 млн). З 1994 году Уладзімір Някляеў быў галоўным рэдактарам зусім іншай "Крыніцы" – выключна беларускамоўнага часопісу інтэлектуалаў і пісьменьнікаў Беларусі. Адразу пасля прыходу да ўлады Аляксандра Лукашэнкі Някляеву нічога не пагражала, бо частка прыхільных да яго былых дзеячоў камсамолу (дзейнасць якога, дзякуючы Беларускаму Народнаму Фронту, была прыпыненая ў 1991–1993 гг.) і іншыя уплывовыя людзі перад выбарамі 1994 году падтрымалі якраз Лукашэнку, ўбачыўшы ў ім шанец для ўласнай палітычнай кар'еры.

Трэба адзначыць, што нягледзячы на тое, што Някляева падтрымалі камсамольцы (у тым ліку апошні кіраўнік гэтай арганізацыі ў камуністычныя часы, а пасля 2000 году - карэспандэнт „Gazety Wyborczej" Аляксандр Фядута), выбітныя беларускія інтэлектуалы, адмоўна настроеныя да камуністычных уладаў (напрыклад, Рыгор Барадулін, Уладзімір Арлоў, Валянцін Акудовіч, і нават легендарны Васіль Быкаў) ніколі ад яго не адварочваліся, бо лічылі яго не чалавекам улады, а абаронцам беларускасці. У другой палове 1990-х Някляеў спрабаваў уплываць на атачэнне Лукашэнкі – ужо як кіраўнік Беларускага Саюзу пісьменнікаў і галоўны рэдактар дзяржаўнага мастацка-літаратурнага тыднёвіка "Літаратура і мастацтва". Гэтае супрацоўніцтва хутка скончылася, бо рэжым паставіў зусім іншыя мэты, чым прасоўванне беларускай дэмакратычнай культуры. Таму ў 1999 годзе Някляева змусілі да эміграцыі. Ён выехаў у Польшчу, пазней жыў у Фінляндыі, аднак у 2004 пастанавіў вярнуцца ў Беларусь. Яго творы, натуральна, выключылі са школьнай праграмы, бо ён не заняў дагодлівай пазіцыі ў дачыненні да рэжыму.

У 2011 годзе Уладзімір Някляеў вёў найбольш агрэсіўную і тэхналагічна сучасную выбарчую кампанію. Больш за тое, паводле ацэнкі незалежных экспертаў, ён меў найлепшую фінансавую падтрымку з усіх апазіцыйных кандыдатаў. Харызматычны Някляеў бліскуча дэкламаваў свае вершы: радок "Я прыйшоў, каб вы перамаглі" стаў эфектным дэвізам усёй кампаніі. У апошні дзень галасавання, за 50 хвілін да закрыцця выбарчых участкаў, Някляеў быў жорстка збіты міліцыяй. За некалькі хвілін інфармацыя пра гэта даляцела да сотняў тысяч беларусаў, што, на думку назіральнікаў, стала адной з прычын мабілізацыі прыхільнікаў апазіцыі ў цэнтры Мінска. Менавіта тады дэманстрантаў жорстка разагналі, былі арыштаваныя прынамсі 750 чалавек, у тым ліку сем апазіцыйных кандыдатаў у прэзідэнты. Самога Някляева ў тую ноч спецслужбы выкралі са шпіталя і вывезлі ў невядомым кірунку (пазней апынулася, што яго закмнулі ў г.зв. "амерынканцы" – турме КДБ, злавесна вядомай яшчэ са сталінскіх часоў).

Увесь свет ахапіла кампанія пратэсту супраць выкрадання і зняволення беларускага паэта і палітыка: голас узнялі між іншымі Вацлаў Гавэл, Віслава Шымборска, Том Стопард, Яўгеній Еўтушэнка, Джордж Буш-малодшы, ПЭН-цэнтры з многіх краін і кантынентаў. Аднак у Беларусі панавала ціша. Апрача супольнасці інтэлектуалаў і праваабаронцаў, ніхто не пратэставаў. Чаму? Магчыма, таму, што паэт ці нейкі іншы культурны дзеяч, які карыстаецца беларускай мовай, не мае ў сучаснай Беларусі шанцаў стаць народным прарокам ці папулярным палітычным лідэрам.

У гэтым месцы трэба звярнуцца да беларускай гісторыі – як трохі аддаленай, так і найноўшай. Памятаю, як у 1980-х, у бытнасць дактарантам Мінскага Лінгвістычнага ўніверсітэту, я быў ашаломлены размовай з адной важнай персонай, беларусам, доктарам філалогіі. Ён сказаў мне, што не жадае і чуць пра Янку Купалу (знакамітага беларускага паэта, аднаго са стваральнікаў сучаснай беларускай мовы і літаратуры), бо "Купала там штосьці нагнюсіў з жанчынамі…". Я асцярожна адказаў яму, што калі параўноўваць яго ў гэтай справе з расійскія класікам Аляксандрам Пушкіным, то выйдзе, што Купала быў самым цнатлівым і сумленным чалавекам пад сонцам. У адказ мой апанент пачаў крычаць: "Я не дазволю табе абражаць вялікага Пушкіна, бо ўся гэтая беларуская літаратура, і Янка Купала разам з ёй, ні на што не годныя, ужо праз некалькі год пра яе забудуцца! Сапраўдная літаратура – руская літаратура". Калі такія погляды мае ўніверсітэцкі выкладчык,

што казаць пра звычайнага беларуса, у якога знаёмства з беларускай літаратурай абмяжоўваецца лічанымі творамі са школьнай праграмы, ухваленай Міністэрствам адукацыі пад ціскам палітычнай цэнзуры. Сённяшнія вучні, як за савецкім часам, не маюць доступу да большасці найлепшых твораў беларускай нацыянальнай літаратуры, а творчасць беларускамоўнай эміграцыі цалкам забароненыя. Натуральна, сёння друк і распаўсюд гэтай літаратуры - не праблема. Але калі ў абсалютнай бальшыні школ у Беларусі на беларускую мову выдзяляюць адну-дзве акадэмічныя гадзіны на тыдзень (на якіх вывучаюць галоўным чынам тэорыю мовы), абсалютная бальшыня маіх суайчыннікаў не ў стане нават зразумець твораў самых таленавітых беларускіх пісьменнікаў ці філосафаў. Патрэбныя не абы-якія намаганні, каб пераадолець наступствы звычайнага недахопу часу – а часта і банальную ляноту – і самастойна вывучыць мову сваіх продкаў.

Зноў вяртаюся ў памяці да 1980-х. Недзе ў 1984 годзе ў мясцовай газеце пад нелітаратурнай назвай “Хімік” (яе выдавалі ў Наваполацку, “горадзе вялікай хіміі”) з’явіліся мае першыя пераклады некалькіх вершаў Гайнрыха Гайнэ, Адама Міцкевіча і Ўладзіміра Маякоўскага на беларускую. Праз некалькі тыдняў мяне выклікалі ў “аддзел кадраў” Наваполацкай палітэхнікі, дзе я тады працаваў асістэнтам выкладчыка. Там мяне чакаў нейкі спадар (прозвішча цяпер ужо і не прыгадаю), які прадставіўся падпалкоўнікам КДБ Віцебскай вобласці, адказным за “барацьбу з праявамі нацыяналізму”. Відавочна, ён палічыў такой праявай публікацыю маіх перакладаў у газеце “Хімік”. „Леанід Пятровіч, - сказаў ён мне (натуральна, па-руску), - вы павінны зразумець, што беларуская мова не мае ніякіх шанцаў на выжыванне. Гэта архаічная мова і на ёй немагчыма перадаць нейкі сур’ёзны змест”. Таварышу падпалкоўніку асабліва замінала тое, што я пераклаў на беларускую Маякоўскага (“нашага пралетарскага паэта”). Я яму адказаў, што як прафесійны лінгвіст лічу, што адна мова не можа быць горшая за другую. Я быў асцярожны і рабіў выгляд, што проста чагосьці не разумею: трохі яшчэ верыў, што падпалкоўнік прыме мае аргументы і пакіне мяне ў спакоі. Натуральна, для яго гэтая размова была толькі фармальнасцю: ён выконваў загад. Трохі пазней, у часы перабудовы, я зразумеў, што палітыку асіміляцыі ў Савецкім Саюзе запланавалі ў шырокіх маштабах, за яе рэалізацыю плацілі вялікія грошы, асабліва тым прадстаўнікам ″малых народаў”,

якія здраджвалі сваёй тоеснасці ды выступалі за замену ва ўстановах, у сістэме адукацыі, у культурных інстытуцыях роднай мовы на рускую (общепонятный язык). Тыя, хто спрабаваў супраціўляцца русіфікатарам, нават калі толькі выказваў адрозную думку на гэты конт, у сталінскія часы найчасцей апыналіся ў ГУЛАГу або ў Курапатах; а ў пазнейшыя часы траплялі ў псіхіятрычныя лякарні; у іншых жа акалічнасцях іх "усяго толькі" пераследавалі і высмейвалі.

Шанцы на нейкія змены з'явіліся на пераломе 80–90-х. Акурат тады айчынная культурная эліта, у асноўным беларускамоўная, стала на чале антыкамуністычнага руху, які галоўнай мэтай абраў вяртанне незалежнасці і дэмакратыі ў Беларусі. Ад самага пачатку гэтыя групы інтэлігенцыі актыўна падтрымлівалі колы беларускамоўнай моладзі рознай арыентаванасці, якія з'явіліся ў 90-х у Мінску і ў іншых гарадах Беларусі: у Віцебску, Гродне, Брэсце, Магілёве, Наваполацку, Оршы, Баранавічах. Праведзеныя вясной 1990-га часткова дэмакратычныя выбары ў Вярхоўны Савет БССР прынеслі гэтаму руху, на чале якога стаў Беларускі Народны Фронт (БНФ), ачолены Зянонам Пазняком (па прафесіі гісторыкам мастацтва і археолагам), параўнальны поспех. У выніку складанай канкурэнцыі дэпутатамі сталі два самыя вядомыя беларускія пісьменнікі, Ніл Гілевіч і Анатоль Вярцінскі, а таксама некалькі менш вядомых дзеячоў культуры, архітэктараў, мастакоў, гісторыкаў і г.д. Фальшаванні, якія і тады былі пры падліку галасоў, не дазволілі перамагчы некалькім вядомым пісьменнікам (м. інш. Рыгору Барадуліну, Генадзю Бураўкіну, Сяргею Законнікаву, Артуру Вольскаму, Адаму Мальдзісу), а таксама мастакам (Аляксей Марачкін, Мікола Купава, Сымон Свістуновіч). Нягледзячы на гэта, невялікая фракцыя БНФ, пры падтрымцы нешматлікіх дэпутатаў і фармальна не належных да яе інтэлігентаў і працоўных, здолела пераканаць Вярхоўны Савет, які на 80% складаўся з камуністычна-гаспадарчай наменклатуры, што абвяшчэнне незалежнасці краіны неабходнае для ўратавання беларускага народу ад знешніх і ўнутраных пагроз (найперш ад наступстваў ад аварыі на Чарнобыльскай АЭС). Тады пачалося і адраджэнне беларускай школы. У 1994/95 навучальным годзе больш за 75% вучняў першых класаў у Беларусі пайшлі ў школы з беларускай мовай навучання (у Мінскай вобласці гэтая лічба сягала амаль 90%!), Бацькі спарадычна пратэставалі, але ў маштабе краіны гэта былі адзінкавыя выпадкі

(варта памятаць, што ў Беларусі жыла працэнтна найбольшая ў СССР група вайскоўцаў і кадэбістаў небеларускага паходжання, уключна з вайсковымі пенсіянерамі і іх сем'ямі). Аднак ужо тады, асабліва пасля прыходу да ўлады Аляксандра Лукашэнкі, беларускую інтэлігенцыю актыўна вінавацілі ў … эканамічным крызісе, які працягваецца ў краіне пад камуністычным і лукашэнкаўскім кіраваннем з моманту набыцця незалежнасці беларускай дзяржавай ў 1991 годзе. На жаль, гэтая прапаганда мела і мае свае вынікі. Раздражнёныя беларусы старэйшага і сярэдняга пакалення звязваюць пагаршэнне свайго жыцця менавіта з новымі фігурамі, якія з'явіліся на беларускай палітычнай сцэне напачатку 90-х, бо гэта былі харызматычныя асобы, прозвішчы якіх лёгка згадваліся дзякуючы штодзённай жывой трансляцыі паседжанняў Вярхоўнага Савету.

Гэтыя драматычныя акалічнасці ў значнай ступені дазволілі Аляксандру Лукашэнку, з дапамогай манапалізаванага ім беларускага тэлебачання, сфармаваць у вачах вялікай часткі жыхароў Беларусі уяўленне аб беларускамоўнай інтэлігенцыі як аб лайдаках, якія за ўяўныя грошы з Захаду (а цяпер і з Расіі) сядзяць на карку беларускага народу.

Сваю ролю адыгралі і рэпрэсіі з боку рэжыму. Праваабаронцы сцвярджаюць, што у 1995–2011 гадах практычна кожны дэмакратычна настроены пісьменнік, музыка, мастак, кінематаграфіст, тэатральны дзеяч ці журналіст сядзеў у турме хаця б некалькі дзён – або быў пакараны вялізным, у параўнанні з прыбыткамі, найчасцей беспадстаўным штрафам за ўдзел у розных акцыях пратэсту. На жаль, звычайны беларус пра гэта ведае няшмат, а калі і ведае, то часцей за ўсё кажа: "І навошта ім усё гэта? Хай бы сядзелі ціха, як я". Уласнае баязліўства успрымаецца як рацыянальнае дзеянне: такі чалавек хутчэй скажа, што падтрымлівае палітыку Лукашэнкі (хаця часта насамрэч не атаясамлівае сябе з ёй), але ніколі не падтрымае людзей, якія публічна дэманструюць сваю нязгоду. Таксама часта сустракаецца стаўленне да дзеячоў культуры як да дармаедаў, на якіх "я працую".

Якім жа будзе адказ на пытанне: ці нясе беларуская інтэлігенцыя адказнасць за пазіцыю вялікай часткі беларускага грамадства? Натуральна, і іншая пазіцыя беларускага грамадства немагчымая. Інтэлігенцыя адказная за тое, што доўгія гады не займалася пошукамі кантактаў з рознымі слаямі беларускага грамадства, была занадта

індывідуалістычная, больш за тое – самазакаханая. Частка пісьменнікаў і мастакоў займалася выключна творчасцю, нават маючы дыпломы выкладчыкаў, ніколі не працавала з моладдзю, навучаючы яе хаця б беларускай мове.

Сёння мы перажываем наступствы гэтага. У цяперашняй Беларусі Ўладзімір Някляеў меў бы толькі тэарэтычныя шанцы стаць наступным прэзідэнтам. Іншая выснова з вышэйсказанага - беларуская інтэлігенцыя сёння мусіць адначасова змагацца і працаваць, а гэта надзвычай складаная задача. Аднак надалей вырашальная. Прынамсі, я хачу ў гэта верыць.

ЛЯВОН БАРШЧЭЎСКІ

Галоўная праблема, якая на сёння стаіць перад асяродкамі беларускай культуры – гэта палітызацыя іх дзейнасці. Часам гвалтоўная і насуперак ім самім.

ЕЎРАПЕЙСКАЯ АНЁЛАЛОГІЯ – БЕЛАРУСКАЯ РЭЧАІСНАСЦЬ

МАРЫЮШ МАШКЕВІЧ – ІНТЭРВ'Ю

Павел Ляўфэр: Вы шмат гадоў працавалі ў Беларусі дыпламатам. Што, на Вашую думку, найвыразней акрэслівае існасць беларускай культуры і Трэцяга сектару?

Марыюш Машкевіч: Найважнейшым чыннікам з'яўляецца палітычная сітуацыя ў Беларусі. Важны таксама комплекс з'яваў, якія ўплываюць на развіццё беларускай культуры – у тым ліку, суб'ектаў, якія ствараюць гэтую культуру. Агулам кажучы, з часоў прэзідэнцтва Лукашэнкі стварыліся дзве плыні ў сферы культуры – плынь афіцыйная, дзяржаўная, якая надзвычай асцярожна ставіць найбольш істотныя для дзяржавы і беларускага народу пытанні, і плынь незалежная. Таму існуе спакуса параўнаць такі стан рэчаў да сітуацыі ў Польшчы ў 1980-х, з яе незалежнай культурай, мастакамі, якія байкатавалі афіцыйныя СМІ. Але гэтая аналогія няслушная.

Натуральна, многія важныя творцы культуры жывуць па-за афіцыйнай сферай. Іх не паказваюць у СМІ, пра іх не гаворыцца ў афіцыйнай прэсе, іх не відаць у тэлебачанні. Гэта тычыцца галоўным чынам мастакоў, незалежнай музыкі, у тым ліку яе наймалодшай, рокавай генерацыі. Дзякуючы міжнародным арганізацыям і падтрымцы беларускіх НДА,

ім удавалася доўгія гады трымацца і ствараць цалкам сэнсоўны змест і пасыл, як ва ўнутрыбеларускім, так і ў знешнім маштабе.

П.Л.: Але што такога спецыфічнага ў беларускай сітуацыі, што не дазваляе параўнаць яе з сітуацыяй у Польшчы ў 1980-х?

М.М.: Гэта, найперш, іншы досвед. У постсавецкай сферы мы не мелі досведу з рухам незалежнай культуры, з дысідэнцкім рухам. Гэта была маргінальная з'ява, вядомая толькі ў некалькіх найбольшых гарадах. Культура была трохі на памежжы палітычнай актыўнасці, скіраванай на пашырэнне грамадзянскіх свабод. У Савецкім Саюзе таксама існавалі незалежныя творцы. Мы можам прыгадаць некалькі прозвішчаў, хаця б падзвычай папулярных спевакоў, якія лічыліся незалежнымі і не вельмі часта з'яўляліся ў агульнадаступных СМІ: Высоцкі, Акуджава.

Аднак у Беларусі мы мелі дачыненне з фармаваннем «савецкага чалавека». Людзі, якія былі масава перавезеныя з малых мястэчак у вялікія прамысловыя цэнтры, гадаваліся на агульнай савецкай культуры. Кіно, музыка, тэатр з Масквы і Ленінграду лічыліся і ў Мінску. Адчувалася нават, што беларусы саромеюцца сваёй народнай, вясковай культуры і лічаць, што яе змест не мае ніякай каштоўнасці. Нягледзячы на тое, што афіцыйныя ўлады падтрымлівалі творчасць народных калектываў.

Гэта пасля 1990 году стала для многіх маладых людзей зыходнай кропкай, момантам, ад якога яны маглі адштурхнуцца, каб шукаць новых уражанняў і увайсці ў больш шырокі кантэкст – еўрапейскі ці сусветны. Няшмат каму гэта ўдалося. Тая культура, з якой мы маем дачыненне, гэта хутчэй культура рэгіянальная, вядомая ў Беларусі і іншых постсавецкіх краінах, на памежжы. Аднак яна не мае нейкага вялікага даробку, які быў бы вядомы шырэй. Няма беларускага пісьменніка, які б атрымаў Нобеля. Затое існуюць прыклады людзей, якія далі пра сябе знаць: Васіль Быкаў, Уладзімір Арлоў ці Святлана Алексіевіч. Дзякуючы польска-беларускаму супрацоўніцтву здолела праявіцца цэлае пакаленне маладых творцаў. Хіба найлепшым такім прыкладам будзе Андрэй Хадановіч.

Праблема мастацтва цесна звязаная з палітыкай. Працэс стварэння нацыі, фармаванне яе тоеснасці – гэта ў Беларусі справа складаная. Галоўнай прычынай гэтай складанасці з'яўляецца саветызацыя, і ў вымярэнні штодзённага жыцця, і ў высокай культуры. Руская мова дамінуе.

Гэта банальнасць, але адначасна рэч, якую нельга абысці, калі казаць пра спецыфіку беларускай культуры. Людзі, якія карыстаюцца беларускай мовай, аўтаматычна ўспрымаюцца як апазіцыя. Як тыя, хто ў сваёй мове дэкларуе погляды. Мова тут робіцца формай аўтапрэзентацыі.

П.Л. Як Вы ацэньваеце сённяшнюю сітуацыю ў параўнанні з тымі часамі, калі вы ачолілі прадстаўніцтва? Тады пачыналася супрацоўніцтва на культурным, інстытуцыянальным і няўрадавым узроўні, на ўзроўні польска-беларускім. Як Вы сёння ацэньваеце гэтае супрацоўніцтва і магчымасці, якія былі тады і якія ёсць цяпер?

М.М.: Тут з'яўляецца праблема пэўных гістарычных складанасцяў, якія існуюць у польска-беларускіх адносінах. Польшча для вялікай часткі беларусаў – асабліва з заходняй часткі краіны – была дзяржавай высокай культуры, якая навязвалася беларусам, што жылі на тэрыторыі даўнейшай Рэчы Паспалітай. На тэрыторыі Беларусі сутыкаліся светы дзвюх культур – польскай і расійскай, ствараючы пэўнага кшталту канкурэнцыю. Вядома, што тэатр Дуніна-Марцінкевіча ў 19 ст., у пэўным сэнсе, натхняўся палітычнай ідэяй для барацьбы з царызмам. Праз паказанне меншасці і адрознасці, праз прагаворванне тэзы, што беларусы іншыя, чымся маскалі, што яны не хочуць паддацца спробам увесьці праз іх іншыя парадкі, што яны маюць сваю мову, традыцыю і спадчыну.

Каб выйсці з гістарычнай схемы польска-беларускіх адносін пасля адраджэння незалежнасці ў 1991 г., пасля усталявання афіцыйных і неафіцыйных кантактаў, Польшча дзейнічала праз мясцовае самакіраванне, Польскі інстытут, прадстаўніцтвы амбасады. Мне здаецца, што гэта робіцца досыць эфектыўна. Супрацоўніцтва абапіраецца галоўным чынам на спробах паказаць сучасную культуру дзеля таго, каб натхняць і шукаць агульныя абшары.

У той час нарадзілася некалькі цікавых мерапрыемстваў. Як прыклад магу падаць рок-фестываль «Басовішча» або фестываль культуры ў Беластоку, дзе паказваюць агульнабеларускую культуру і вузей – беластоцкую. Гэтыя дзве імпрэзы, якія адбываюцца на польска--беларускім памежжы, на польскім баку, у пэўным сэнсе канкуравалі міжсобку. З аднаго боку, афіцыйнае мерапрыемства прадзяржаўнага характару, спансараванае Беларускім грамадска-культурнам

таварыствам у Польшчы, а з другога - студэцкая моладзь беларускага паходжання з незалежным «Басовішчам». На беларускім баку таксама ўдалося стварыць шэраг падзеяў – тэатр, музыка, медыа, літаратура – існуюць такія выспы польскай прысутнасці, якія прыцягваюць беларускіх творцаў. Адтуль мы маем такія часопісы, як «Архэ», «Партызан» або шэраг іншых, якія выраслі з патрэбы ўкаранення беларускай тоеснасці у еўрапейскай культуры. Думаю, што гэта і ёсць рыса польска-беларускага супрацоўніцтва, якое развіваецца апошнія два дзесяцігоддзі, нягледзячы на перашкоды і праблемы.

Тым не менш працэс дэбеларусізацыя школы і дзяржаўных установаў культуры паспрыяў таму, што фрустрацыя сярод творцаў усё ўзрастае. Мы маем дачыненне з магутнай хваляй эміграцыі. Невыпадкова Васіль Быкаў апошнія гады жыцця правёў на Захадзе. Святлана Алексіевіч таксама большасць часу праводзіць па-за Беларуссю. Многія пісьменнікі шукаюць праектаў, дзякуючы якім маглі б тварыць, і знаходзяць такую магчымасць у Польшчы, Літве і далей у Заходняй Еўропе.

П.Л.: Калі гаворка ідзе пра беларускую эміграцыю, ці не бачыце Вы падабенства са з'явай, якая цяпер прысутнічае ў кантэксце Украіны? Украінская эміграцыя на адлегласці падтрымлівае і ініцыюе працэсы, якія ўплываюць на краіну. Асяродак інтэлектуалаў у Таронта ў пэўным сэнсе з'яўляецца для Ўкраіны тым, чым была, напрыклад, парыжская «Культура» для Польшчы. Ці Беларусь валодае такім выразным асяродкам, на Вашую думку?

М.М.: Украінскія асяродкі з пасляваенных часоў былі надзвычай моцныя. Вялізная колькасць украінцаў, якая жыве ў Нямеччыне ці Амерыцы, стварала выспы ўкраінскасці. У 40-х і 50-х гадах паўстаў Універсітэт у Мюнхене, пазней у ЗША, Канадзе. Гэтыя групы дзейнічалі магутна, што сёння, напрыклад, відаць ва ўкраінскай гісторыяграфіі. Усю з'яву вельмі добра ілюструе творчасць наймаладзейшага пакалення гісторыкаў, напрыклад, Рабчука ці Грыцака.

У сваю чаргу, беларуская эміграцыя была параўнальна слабая. Беларуская дыяспара ў Літве ці ў Польшчы не мела моцнай, творчай эліты. Таму, думаю, параўнанне з Гедройцам не да канца дакладнае. У гэтым выпадку мы маем дачыненне з сусветным унікумам. Рэдка бывае,

каб ідэі, створаныя ў эміграцыі невялікім цэнтрам, які сабраў вакол сябе групу інтэлектуалаў і творцаў, былі перанесеныя ў краіну. Выпадак «Культуры» – гэта было выключэнне, якое пацвярджае правіла, яно не мае аналогіі ў параўнанні з іншымі эміграцыйнымі асяродкамі Сярэдняй і Ўсходняй Еўропы.

Калі мы можам гаварыць пра нейкае ў меру моцнае ўздзеянне на Беларусь звонку, то тут хіба галоўную ролю грае Польшча. Тут я маю на ўвазе беластоцкае асяроддзе. Іх творамі з'яўляецца хаця б «Часопіс», дзейнасць Сакрата Яновіча, выдавецкія серыі або навуковыя часопісы.

Гедройць з дапамогай польскіх прафесараў спрабаваў стварыць моцны універсітэцкі асяродак у Беластоку, аднак з вельмі слабым вынікам. Аказалася, што гэта не так проста, працэс гэты мусіць быць раскладзены на доўгія гады.

Беласток мацней за Люблін уплывае на Беларусь, але абодва гэтыя асяродкі надзвычай важныя. Гэта відаць па праектах, якія ладзяцца на польска-беларускім ці польска-ўкраінскім памежжы.

П.Л.: Што, на Вашую думку, цяпер і раней, складае найвялікшую перашкоду у супрацоўніцтве Беларусі з краінамі Еўрасаюза і Польшчай? Натуральна, мы ведаем пра палітычны складнік – гэта відавочна. Але, на вашую думку, ці маюць беларусы ўзровень даверу, які дазваляе добра супрацоўнічаць? Ці адчуваюць сябе беларусы звязанымі з Еўропай?

М.М.: Беларусы адчуваюць сябе еўрапейцамі, тут няма ніякіх сумневаў. Апошнія дваццаць гадоў ім удалося ўпарадкаваць свае гісторыка-культурную спадчыну і даробак, які пра гэта сведчыць.

Часта гавораць пра тры галоўныя падваліны культурнай беларускай тоеснасці, іх еўрапейскай гістарычнай тоеснасці. Гэта Статут Вялікага Княства Літоўскага, які з'яўляецца часткай гістарычнай спадчыны беларусаў, нягледзячы на спрэчку з летувісамі, не толькі за гэты дакумент, але і ўвогуле за права да гэтай часткі спадчыны. Другая падваліна – гэта вялікі абшар рэлігійнай культуры, альбо ўсё тое, што паўстала са спадчыны Францыска Скарыны – Біблія на беларускай мове і развіццё трох галоўных хрысціянскіх цэркваў на тэрыторыі Беларусі: грэкакаталіцкай, каталіцкай і праваслаўнай. Гэты працэс нават сёння

заўважны ў праваслаўі. Гэта беларусізацыя, якая ідзе вельмі павольна, з нізоў, але яна існуе, яна бачная і заўважная нават з маскоўскага патрыярхату. Такая палітыка цяперашняга мітрапаліта Філарэта. Выразны ўплыў мела і пазіцыя нядаўна памерлага кардынала Свёнтка, які працаваў над тым, каб каталіцкі касцёл не асацыяваўся выключна з польскасцю. Гэта вялікае дасягненне каталіцкага касцёла, якое ўдалося рэалізаваць (што прагучыць парадаксальна) дзякуючы вялікаму польскаму патрыёту, якім быў кардынал Свёнтак.

Трэцяй падвалінай беларускай культуры з'яўляецца свецкая літаратура. Прывяду прыклад: нядаўна я выдаў у супрацоўніцтве з мінскімі філолагамі «Беларускага Трыстана» (ён даступны ў электроннай версіі на старонцы «Камунікату», інтэрнэт-бібліятэкі, створанай у Беластоку групай тамтэйшых дзеячоў культуры). Беларускі пераклад старой легенды пра Трыстана. Існуе рукапіс, арыгінал якога знаходзіцца ў Познані, датаваны канцом XVII стагоддзя, выкананы, напэўна, у нейкай палацавай канцылярыі. «Беларускі Трыстан» паказвае, дзе карані беларускай культуры і пацвярджае іх глыбокую еднасць з еўрапейскай культурай.

Яны не мусяць гвалтам даводзіць, што з'яўляюцца еўрапейцамі. Але для іх гэта надзвычай важныя зыходныя пункты.

Найбольшая праблема, з якой сутыкаюцца беларускія культурніцкія асяродкі, – гэта палітызацыя іх дзейнасці. Гвалтоўная, часамі насуперак ім самім. Вялікая частка з іх не хацела б мець дачыненне да палітыкі. Не хацела ўваходзіць у палітычныя спрэчкі і дэбаты, але працэс русіфікацыі ці другаснай саветызацыі за апошнія пятнаццаць гадоў выклікаў імпульс адмаўлення, які прывёў гэтых творцаў у плынь супраціву, незалежнай у дачыненні да афіцыйнай ідэалогіі і ўлады.

Польшча і заходнія краіны падтрымліваюць такую дзейнасць. Вялікая частка сродкаў паходзіць як з розных знешніх крыніц, так і з самой Беларусі. Яе накіроўвалі на дзейнасць НДА, незалежных арганізацый, няўрадавага сектару. Творцы ў пэўным сэнсе аўтаматычна былі вымушаныя даваць сабе рады без дзяржаўнага мецэнацтва. І гэта праблема палітызацыі мастакоў з кола незалежнай культуры, якія ахвотна і без пярэчання карысталіся б дзяржаўным мецэнацтвам, але, на жаль, іх адпрэчвае дзяржаўная машына з-за беларускай мовы і каштоўнасцяў, якія ўтрымлівае іх мастацтва і якія спрэчныя з дзяржаўнай ідэалогіяй.

П.Л.: Пагаворым пра апошні падзеі, звязаныя з перадачай польскай сістэмай юстыцыі інфармацыі аб банкаўскіх рахунках незалежных беларускіх дзеячоў. Вы сцвярджаеце, што гэта вяршыня айсбергу.[1]

М.М.: Так. Галоўным чынам таму, што гэты працэс, да абурэння шматлікіх беларускіх асяродкаў у Польшчы і ў Беларусі, ідзе шмат гадоў. Мы назіраем дзеянні судоў і следчых органаў у дачыненні да асобаў, якім улады закідаюць крымінальныя злачынствы, і якія мусілі ўцякаць з Беларусі пад пагрозай пакарання за незалежніцкую дзейнасць, падтрымку незалежных арганізацый або апазіцыцных палітычных партый. Іх пераследуюць праз міжнародны вышук і саджаюць у турмы; гэта было ўжо ў дзевяностых гадах, і толькі ад чуйнасці асобных суддзяў і пракурораў залежаў іх далейшы лёс. Большасць справаў скончыліся добра. Я не магу цяпер пералічыць усіх імёнаў тых, хто трапіў у пастку сістэмы міжнароднай прававой дапамогі, але бывала, што многія з іх правялі цэлыя тыдні або месяцы ў польскіх арыштах, чакаючы рашэння польскіх судоў. Шырока вядомы прыклад Андрэя Жукаўца, у выпадку якога ўдалося давесці, што дакументы, прысланыя з Беларусі, былі сфабрыкаваныя пры перакладзе. Была шматгадовая гісторыя абсурдных закідаў у дачыненні да Станіслава Буйніцкага з Гродна. Гісторыя Алеся Бяляцкага, такім чынам – толькі вершаліна айсбергу. Гэта пытанне не злой волі з польскага боку, а хутчэй канстытуцыйнага бязладдзя. Польшча, падпісваючы дамову аб юрыдычнай дапамозе і карыстаючыся дапамогай беларускіх дзяржаўных установаў, імкнулася да больш эфектыўнага супрацоўніцтва судоў і органаў юстыцыі. Памятаю, што яшчэ дзесяць год таму юрыдычнае супрацоўніцтва дзвюх дзяржаваў было прызнана ўзорным. У большасці выпадкаў яно тычылася сферы аховы дзяржавы, пераследу крымінальных злачынстваў. Беларускія ўлады выкарысталі гэтае добрае супрацоўніцтва, распачаўшы пераслед людзей, якія ніколі не павінны пачуць крымінальных абвінавачанняў.

1 У верасні 2011 г. польская пракуратура перадала беларускім следчым органам звесткі аб рахунках беларускіх апазіцыянераў, што выклікала новую хвалю рэпрэсій.

П.Л.: Міністр Сікорскі казаў пра звальненне пракурора, адказнага за перадачу інфармацыі, пра змену заканадаўства так, каб толькі генеральная пракуратура магла перадаваць звесткі такога кшталту. Што польскі бок можа зрабіць, каб палепшыць сітуацыю?

М.М.: Ідэя абмежаванага супрацоўніцтва з афіцыйнымі дзяржаўнымі ўстановамі пры польска-беларускіх ці літоўска-беларускіх стасунках паўстала пад канец 1990-х з-за пагаршэння стану дэмакратыі, падпарадкавання публічных установаў адной асобе – прэзідэнту. Абмежаванае супрацоўніцтва, якое Чэслаў Бялецкі назваў «гульнёй на двух фартэпіянах», прадугледжвала кантакты ў вызначанай палітычнай сферы, пры адначасовым захаванні пэўнай сістэмы каштоўнасцяў і вялікую польскую актыўнасць у завязванні добрых кантактаў з грамадствам. Гаворка ідзе пра падтрымку незалежнай культуры, прамоцыю дэмакратыі і вартасцяў, якія для нас у Польшчы найдаражэйшыя. Здавалася, што гэтая «гульня на двух фартэпіянах» магчымая і надалей. Крызіс вакол Саюза палякаў у 2005 годзе, а таксама пастаянныя парушэнні правоў чалавека ў Беларусі паказалі, што гэтыя сферы супрацоўніцтва ў многіх выпадках пачынаюць небяспечна перасякацца, а іх падзел робіцца ўсё больш складаным. Польскія ўлады ўжо некалькі гадоў вымушаныя верыфікаваць гэтую практыку, на жаль, са шкодай для незалежных асяродкаў. Праўда, плынь дапамогі для незалежных інстытуцый у Беларусі не была спыненая, але апазіцыйныя асяродкі сігналізуюць пра нарастанне праблемаў. Бо гаворка ідзе не толькі пра інстытуцыі, якія ствараюць культуру ў яе шырокім разуменні, але і пра тыя, што занятыя пабудовай грамадзянскай і дэмакратычнай Беларусі. Гэта надзвычай істотная справа, бо часта культуру немагчыма аддзяліць ад палітыкі. А ў гэтым схаваная яшчэ і шырэйшая геапалітычная праблема. Паводле бальшыні беларускіх палітыкаў, адразанне Беларусі ад супрацоўніцтва з Захадам ідзе на карысць Расіі. Неабходнасць перарывання афіцыйных адносін па лініі Варшава-Мінск, Вільня-Мінск або Брусэль-Мінск выклікае ў іх трывогу. Ва ўзніклую пустку прыйдзе нехта іншы. Яны баяцца русіфікацыі, падпарадкавання Беларусі Маскве. Яны лічаць, што расійская стратэгія прадугледжвае стварэнне сітуацыі, калі заходнія партнёры Беларусі адвернуцца ад яе. Як гэтае пытанне вырашаць польскі міністр ці прэм'ер – гэта добрае пытанне. Я аднак думаю, што незалежна ад існай палітычнай

сітуацыі ў нашай краіне, незалежна ад кіроўнай каманды, гэта доўгі працэс, і мы асуджаныя да доўгага пераходу, а часам і лавіравання паміж рыфамі.

П.Л.: Як вы ацэньваеце, такім чынам, магчымасці развіцця незалежнай культуры і НДА ў Беларусі?

М.М.: На шчасце, творцы культуры, апрача фінансавай падтрымкі і ўдзелу з міжнародных праектах, не патрабуюць моцнага мецэнацтва і дзяржаўнай апекі. Творца, які малюе, стварае, піша, робіць гэта дома ў рамках сваіх сродкаў, якія мае пад рукой. Яму не патрэбны міністр ці дырэктар дэпартаменту, каб тварыць. Я думаю, што тут існуе цэлы шэраг інструментаў, якія могуць быць ужытыя заходнім бокам, незалежна ад усёй юрыдычна-прававой сітуацыі. Я кажу пра фінансавую падтрымку, пра уцягванне мастакоў у супольныя праекты.

Так, між іншым, меўся працаваць праект Усходняга Партнёрства. Аднак мушу з горыччу прызнаць, што ён не працуе так, як гэта планавалася і чакалася напачатку. Пры падрыхтоўцы гэтага праекту мелася на ўвазе, што мы будзем абапірацца на досвед, які набылі з Украінай (гаворка ідзе пра закрыты ў 2004 годзе фонд «Ведаць як»). Здавалася, што мы прыцягнем нашыя дзяржаўныя і еўрапейскія сродкі, запросім няўрадавыя арганізацыі і культурніцкія ўстановы і глыбей увойдзем у розныя сферы грамадскай актыўнасці.

З Украінай гэта ўдавалася шмат гадоў і падзеі 2004 году на Майдане былі ў пэўным сэнсе эфектам дзейнасці польскіх НДА, якія тады яшчэ працавалі без фінансавай падтрымкі польскай дзяржавы.

П.Л.: Дык якія былі чаканні і якія мэты былі пастаўленыя ў дачыненні да Беларусі на этапе планавання Ўсходняга Партнёрства?

М.М.: Гэта праблематычнае пытанне, бо многія асобы і інстытуцыі бачылі гэта па-рознаму. Я сам памятаю такія ідэі ў міністэрстве, якія прадугледжвалі толькі неабходнасць падрыхтоўкі агульных палітычных рамак, якія Еўрасаюз і яго агенцыі павінны былі запоўніць з інстытуцыйнай дзейнасцю. Таму на ўзроўні прыняцця рашэнняў гаворка ішла пра стварэнне агульнага праекту і ўключэнне яго ў

інстытуцыйны механізм Еўрасаюзу. Аказалася, што гэта не працуе, і што тут патрэбныя ўсё ж моцныя мадэратары, інстытуцыі з вызначанай дзейнасцю, падрабязна акрэсленыя партнёрскія планы, канкрэтны бюджэт. Я меркаваў, што ролю мадэратараў пяроймуць няўрадавыя арганізацыі – не толькі польскія, але і чэшскія, літоўскія. Тыя, з усходняй часткі Еўрасаюзу, якія маюць зблiжаны досвед з Украінай, Беларуссю ці краінамі Каўказу. Я расчараваны, бо не хапіла імпульсу, ідэі, а можа, і адвагі, каб аддаць Усходняе Партнёрства ў рукі такіх мадэратараў, якія маглі б гэта адолець і працаваць за дзяржаўныя і еўрапейскія установы. Тымчасам чутно, што шматлікія няўрадавыя арганізацыі наракаюць на адсутнасць падрабязнай інфармацыі, што дзяржаўныя установы не даюць ім патрэбных інструментаў.

П.Л.: Якімі вы ў такім выпадку бачылі б далейшыя крокі Польшчы і Еўрасаюзу, што дапамаглі б палепшыць гэтую сітуацыю?

М.М.: Я думаю, што націск з боку НДА на польскія дзяржаўныя інстытуцыі павінен быць мацнейшы. Установы, адказныя за Ўсходняе Партнёрства, павінны паказаць інструменты і метады, якія б дапамаглі ў рэалізацыі агульных прынцыпаў Партнёрства. Стварыць механізмы, дзякуючы якім беларусы маглі б чэрпаць карысць са знешніх сродкаў. Пакуль што мы маем дачыненні з чымсьці, што адзін з няўрадавых дзеячоў акрэсліў, як «анёлалогію», у якой гаворка ідзе пра “нябёсныя сферы”, пра вялікую палітыку, але без канкрэтыкі.

Калі гаворка ідзе пра польскія ўстановы, то дзейнасць па падтрымцы беларускай культуры можна ўскласці на мясцовае самакіраванне і ў меншай ступені на недзяржаўныя установы. Рукой дапамогі звонку для беларускіх мастакоў быў бы іх суўдзел у рознага роду праектах з Польшчай, Літвой ці іншымі краінамі Еўрасаюзу. Мы аднак павінны ў меру магчымасці самі генераваць тыя падзеі і ўцягваць у іх беларускіх мастакоў. Для іх гэта вельмі шмат значыць, гэта спроба выйсці навонкі, па-за ўласны асяродак і канфрантацыя таго, што яны робяць, з тым, што дзеецца ў Еўропе.

З боку Еўрасаюзу гэта аднак праблема шырэйшая. Еўрасаюз мае праблему з самім сабой – не толькі ў кантэксце фінансавага крызісу, але найперш са сваім развіццём. Таму, калі глядзець на Брусэль як на цэнтр

аб'яднанай Еўропы, паўстае ўражанне, што мы засяроджаныя толькі на сабе. Гаворыцца пра неабходнасць вырашэння ўнутраных праблемаў ЕС і пра тое, што будзе усё менш сродкаў на тое, каб выходзіць навонкі. Мы, палякі, глядзім на Беларусь, Украіну і Малдову як на патэнцыяльных чальцоў Еўрасаюзу, як на дзяржавы з памежжа, якія будуць усё мацней уцягвацца у сферу аб'яднанай Еўропы (эканамічна і палітычна). Затое для многіх немцаў, французаў, іспанцаў ці італьянцаў гэта абстракцыя, хутчэй цяжар, чым станоўчая вартасць. Я сутыкнуўся з гэтым, напрыклад, падчас пошукаў сродкаў для праекту тэлебачання БелСАТ. Я хадзіў па розных еўрапейскіх інстытуцыях ад дзвярэй да дзвярэй, прамаўляў на спатканнях, падчас якіх вырашалася пытанне аб падтрымцы незалежных СМІ ў Беларусі. Часта ўзнікалі пытанні, на якія цяжка знайсці адказ: «А навошта гэта ўвогуле? Хай там жывуць сабе як хочуць. Хочуць Лукашэнкі - іх справа. Хочуць у Расію – іх праблема. Якое гэта мае значэнне – будзе ў іх еўрапейская тоеснасць ці не?». Быццам бы беларусы сапраўды могуць штосьці ў гэтай справе вырашаць; а яны ж ужо доўгія гады не могуць. Бо ў іх адабралі права вольных выбараў. З далёкай перспектывы заходняй часткі Еўрасаюзу гэта сапраўды менш істотна. Еўрасаюз глядзіць на Беларусь, як на Марока, Алжыр або Лівію. Аднак з польскай перспектывы мы кажам: «Не, гэта краіны з еўрапейскай спадчынай, яны ўключаныя ў наш кантэкст, гэта не суседзі Еўропы, а еўрапейскія дзяржавы, таму ім належыць больш еўрапейскай салідарнасці».

БЕЛАРУСКАЯ НЕЗАЛЕЖНАЯ КУЛЬТУРА – СПРОБА ДЫФДЫЯГНАЗУ

Беларуская культурная прастора настолькі дыферэнцыянаваная і настолькі ўнутрана супярэчлівая, што, падаецца, няма і не можа быць адзінай яе трактоўкі і ацэнкі. Для многіх беларускай культуры ўвогуле не існуе, і ці гэта праблема выключна самой культуры, ці таксама праблема назіральніка, які не бачыць яе, таму што яна, па нейкіх прычынах, не трапляе ў агульны трэнд і, апдаведна, эфір?

Вы бачыце беларускую культуру? – так і хочацца спытаць у першага-лепшага мінака. І нават калі ягоны адказ будзе адмоўным, з упэўненасцю можна парыраваць фразай з вядомай показкі: «Не бачыце? Але яна (у нас) ёсць».

Пра тое, чаму склалася сітуацыя «невідочнасці» і што з гэтым усім рабіць разважаюць нашыя эксперты. Яны спрабуюць паставіць беларускай незалежнай культуры дыферэнцыяльны дыягназ, вызначыць, якія прышчэпкі і пігулкі ёй трэба прапісаць і які ў яе прагноз – спрыяльны або не, урэшце – пацыент хутчэй жывы ці хутчэй мёртвы?

Эксперты – дэміўргі сучаснай беларускай культуры, якія, аднак, глядзяць на яе і ацэньваюць яе з розных перспектываў і пазіцыяў, што дазваляе атрымаць нам найбольш поўную клінічную карціну.

ТАЦЯНА НЯДБАЙ

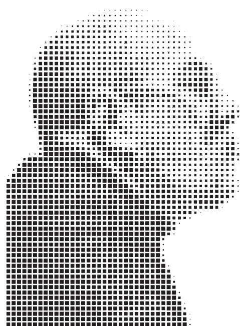

ВАЛЯНЦІН АКУДОВІЧ

ФІЛОСАФ, ЭСЭІСТ, ЛІТАРАТУРНЫ КРЫТЫК. У ШЫРОКІХ КОЛАХ ВЯДОМЫ ТЫМ, ШТО ЯГО НЯМА.

ШТО ДЛЯ ВАС АЗНАЧАЕ ПАНЯТАК «НЕЗАЛЕЖНАЯ КУЛЬТУРА БЕЛАРУСІ»?

Перадусім, ён для мяне азначае культуру дзейную, што выяўляецца як творчая актыўнасць у сітуацыі супраціву фармальнай культуры, легалізаванай палітычным дыскурсам улады. З гэтага, па вялікім рахунку, толькі *незалежная* культура і ёсць уласна культурай у сучаснай Беларусі. Хаця відавочна, што мая тэза залішне радыкалісцкая, каб быць аб'ектыўнай стасоўна ўсіх астатніх кантэкстаў культуры, часам і прыўлашчаных дзяржавай. А ў шматлікіх сферах размежаванне культуры на «залежную» і «незалежную» ўвогуле амаль немагчымае, як, скажам, у дызайне ці сімфанічнай музыцы.

ЯК ВЫ АЦЭНЬВАЕЦЕ СЁННЯШНІ СТАН НЕЗАЛЕЖНАЙ КУЛЬТУРЫ Ў БЕЛАРУСІ? ШТО ЗАМІНАЕ АБО СПРЫЯЕ ЯЕ РАЗВІЦЦЮ?

Не ўпэўнены, што тут можа быць нейкі ўніверсальны адказ. *Незалежная* культура выяўляецца ў самых розных відах, жанрах, формах і г.д. Таму, як кажуць, у адным месцы густа, у другім – пуста. Прыкладам, надзвычай багата і дынамічна прэзентуе сябе паэзія. Здаецца, ёй ніяк не замінае ні рэпрэсіўная ўвага ўлады да яе, ні яшчэ больш рэпрэсіўная абыякавасць грамадства. А вось тэатр (за выключэннем «Свабоднага тэатра») у *незалежнай* культуры так і не сфармаваўся, прынамсі як з'ява.

З гэтага аб праблемах і перспектывах можна разважаць толькі адносна нейкай канкрэтнай падзеі, а не ўсяго дыскурса *незалежнай* культуры. А што да гэтага дыскурса як цэлага, дык у яго адна праблема – уласная *незалежнасць*, і адна перспектыва – некалі страціць сваю *незалежнасць* і стацца проста культурай.

ЯКІЯ ТЭНДЭНЦЫІ РАЗВІЦЦЯ НЕЗАЛЕЖНАЙ КУЛЬТУРЫ ВЫ ЛІЧЫЦЕ НАЙБОЛЬШ ІСТОТНЫМІ І ПЕРСПЕКТЫЎНЫМІ? ШТО, НА ВАШУ ДУМКУ, МАГЛО Б ЗМЯНІЦЬ СІТУАЦЫЮ ДА ЛЕПШАГА? ЧАГО НЕ СТАЕ НЕЗАЛЕЖНАЙ КУЛЬТУРЫ?

Незалежная культура Беларусі – унікальны феномен. За пару свайго існавання яна стварыла шматлікія адукацыйныя, навуковыя, аналітычныя ды іншыя інстытуцыі, якія плённа працуюць ужо шмат год. Сюды ж далучым мноства газет, часопісаў, альманахаў, выдавецтваў, асветніцкіх, літаратурных, інтэлектуальных ды іншых суполак, адно пералік якіх зойме невядома колькі месца.

У дыскурсе *незалежнай* культуры ўпершыню паўстала і досыць ярка сябе праявіла беларускае нацыянальнае мысленне ўжо менавіта як мысленне. Яшчэ больш адметнай падзеяй сталася даафармленне (пераафармленне) нацыянальнай гістарыяграфіі, якая канцэптуальна перайначыла ўяўленне беларусаў пра іх уласнае мінулае.

Тут (і толькі тут) сфармавалася новая беларуская літаратура, рашуча адрозная – і сутнасна, і якасна – ад той, што была раней. Адным з магчыма і нечаканых вынікаў гэтага пераруху стаўся (без перабольшвання) выбух перакладніцкай літаратуры.

Асобна трэба сказаць пра рок-музыку, якая ў дзевяностыя гады для абуджэння нацыянальнай свядомасці беларусаў адыграла не меншую ролю, чым у сваю пару оперы Вагнера для нацыянальнай свядомасці немцаў…

На гэтым пакуль і спынюся, каб паспець заўважыць, што *незалежная* культура рэабілітавала *ўсю* беларускую культуру за ўвесь час яе суверэннага існавання. І яшчэ. Не за гарамі тая пара, калі наробак *незалежнай* культуры пакладзецца ў аснову ўсёй нацыянальнай культуры. Але пакуль тая пара прыспее, ёй, натуральна, неабходная падтрымка,

паколькі гэта не камерцыйная мас-культура, якая зарабляе на сябе сама. Дзе шукаць гэтую падтрымку ў сітуацыі, калі Дзяржава варагуе з уласнай культурай? Усюды, дзе можна. Хаця канкрэтны адказ на гэтае пытанне, як кажуць навукоўцы, не ў маёй кампетэнцыі.

ЯК ВЫ АЦЭНЬВАЕЦЕ ЗМЕНЫ Ў НЕЗАЛЕЖНАЙ БЕЛАРУСКАЙ КУЛЬТУРЫ, ЯКІЯ АДБЫЛІСЯ ЦЯГАМ АПОШНІХ ДВАЦЦАЦІ ГАДОЎ? ЯКАЯ ПАДЗЕЯ, СІТУАЦЫЯ ЦІ АСОБА ВАС НАЙБОЛЬШ УРАЗІЛА АБО ЗДЗІВІЛА?

Зразумела, за столькі год шмат што мусіла змяніцца. Ужо даўным даўно няма той рамантычнай эйфарыі, якой поўніўся кожны, хто падхопліваўся адраджаць нацыянальную культуру. Ды і сам панятак «нацыянальнага» страціў тую імператыўнасць, якую меў напачатку. Тут я маю на ўвазе славутую трыяду: мова, апрычоная культура, гераізаваная гісторыя. Пакрысе круты нацыяналізм апынуўся на маргінэсе, саступіўшы месца беларусацэнтрызму, які вызначаюць усяго дзве і, да таго ж, даволі абстрактныя канстанты: свабода і пяшчота да сваёй краіны. З гэтага дыскурс «незалежнай беларускай культуры» згубіў сваю строгасць і цэласнасць, але прыдбаў падтрымку сярод той часткі грамадства (найперш рускамоўнай), якую палохаў нацыянальны радыкалізм. Таму сёння *незалежная* культура існуе як бы ў двух фарматах: «беларускім» і «рускім». Але вось што цікава – у адрозненне ад даўнейшай пары, калі рускамоўныя пасіянарыі на Беларусі пачуваліся прыналежнымі да рускай культуры, цяпер яны ў пераважнай бальшыні таксама лічаць сябе прэзентантамі дыскурса *незалежнай* беларускай культуры (хай сабе і яго рускамоўнай версіі). І гэта надзвычай важная, канцэптуальная перамена.

А што да другой часткі пытання, дык перадусім мяне захапляе нашая здольнасць ўжо два дзесяцігоддзі трымаць (хай і не без стратаў) дыскурс *незалежнай* беларускай культуры ва ўмовах татальных рэпрэсіяў, якія дзень пры дні абрыньвае на нас дыктатура. Дарэчы, з гэтага захаплення я нават тост прыдумаў – *За абаронцаў дыскурса!* На Дзень Волі мы з сябрамі ім абавязкова карыстаемся, бо ці не вартая нашая трывушчасць моцнай чаркі?

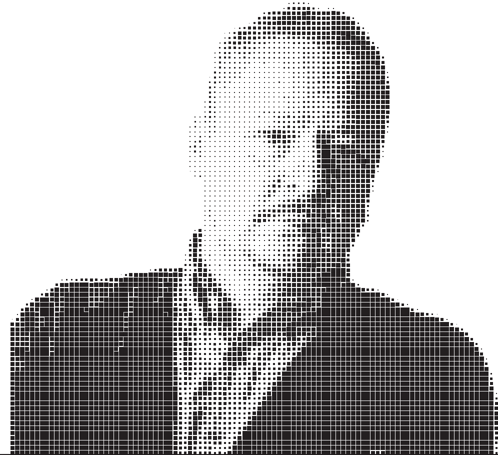

МІКАЛАЙ ХАЛЕЗІН

ДРАМАТУРГ, ЖУРНАЛІСТ, РЭЖЫСЁР, МАСТАК. АДЗІН З ЗАСНАВАЛЬНІКАЎ І КІРАЎНІК «СВАБОДНАГА ТЭАТРА».

ШТО ДЛЯ ВАС АЗНАЧАЕ ПАНЯТАК «НЕЗАЛЕЖНАЙ КУЛЬТУРЫ БЕЛАРУСІ»?

В большинстве цивилизованных стран понятие «независимая культура» отсутствует. «Зависимость» в нашем контексте – это элементарная несамостоятельность, и, как следствие, полное или частичное подчинение государству. А учитывая тот факт, что наше государство – это диктатура, зависимость становится жестким идеологическим барьером, преодоление которого карается отказом в финансировании, лишением возможности легально работать, если не банальным силовым прессингом, выраженным в разной форме.

В цивилизованных странах государства, даже выделяя полное финансирование творческим коллективам, не имеют права вмешиваться в творческий процесс, а следовательно неуместен разговор о «зависимости» или «независимости». К примеру, в Швеции есть два типа театров – государственные и независимые. Государственную финансовую поддержку получают и те, и другие, но «независимые» не получают государственного заказа на постановки. Очевидно, что сегодня мы находимся в терминологическом разрыве с демократическими странами и пользуемся терминологией несвободного общества. Сегодня, говоря о Беларуси, этим термином я объединяю некое сообщество творческих единиц, которые могут творить, игнорируя идеологические установки власти.

Вынужден оговориться: я не очень понимаю термин «культура», и чаще в дискуссии использую термин «искусство». Понятие «культура» кажется мне слишком всеобъемлющим и потому не совсем понятным для меня.

ЯК ВЫ АЦЭНЬВАЕЦЕ СЁННЯШНІ СТАН НЕЗАЛЕЖНАЙ КУЛЬТУРЫ Ў БЕЛАРУСІ? ШТО ЗАМІНАЕ АБО СПРЫЯЕ ЯЕ РАЗВІЦЦЮ? ШТО АДБЫВАЕЦЦА З НАМІ ТУТ І ЦЯПЕР З КУЛЬТУРНАЕ ПЕРСПЕКТЫВЫ?

На мой взгляд, существует единственная проблема, которая тормозит развитие процесса – это проблема образования в сфере искусства. Искусство не может развиваться в замкнутом пространстве – творцы обязаны знать, что было сделано до них, что происходит в мире сейчас, в эту минуту. Любое опоздание в образовании в этой сфере отбрасывает целые поколения на десятилетия назад.

Важны дискуссионные площадки, где обсуждаются современные течения в искусстве. Важны экспериментальные сцены и творческие лаборатории. Важны мастер-классы мировых звезд и ведущих в мире специалистов. Ничего этого нет. Сегодня в программах беларусских творческих вузов история искусств заканчивается в начале второй половины XX века. Все, что произошло позже, либо дается фрагментарно, либо не дается вовсе. Я сталкивался с этой проблемой и в пору, когда возглавлял Центр современного искусства, и сейчас, когда занимаюсь театром.

Пытаясь расширить труппу, мы пытались работать с разными беларусскими актерами, но столкнулись с тотальной проблемой подготовки – и практической, и теоретической. Поэтому три года назад приняли решение о создании собственной творческой лаборатории для подготовки театральных специалистов, которые соответствовали бы не только нашим требованиям, но и требованиям современного театра вообще. В итоге, пятеро студентов уже оказались готовы к тому, чтобы представлять театр на самых престижных мировых площадках. Мне кажется, что это единственный путь развития сегодня – забота творцов о самообразовании, коли государство не берет на себя эту функцию.

ЯКІЯ ТЭНДЭНЦЫІ РАЗВІЦЦЯ НЕЗАЛЕЖНАЙ КУЛЬТУРЫ ВЫ ЛІЧЫЦЕ НАЙБОЛЬШ ІСТОТНЫМІ І ПЕРСПЕКТЫЎНЫМІ? ШТО, НА ВАШУ ДУМКУ, МАГЛО Б ЗМЯНІЦЬ СІТУАЦЫЮ ДА ЛЕПШАГА? ЧАГО НЕ СТАЕ НЕЗАЛЕЖНАЙ КУЛЬТУРЫ?

Я повторюсь – изменение отношения к образованию. Только это сегодня может способствовать изменению ситуации. Даже проблема с финансированием проектов вторична. Беларусское искусство в массе своей не предлагает инновационного продукта. И именно поэтому сегодня говорить о том, что оно вписано в современный контекст, – невозможно. Мы имеем лишь один-два продукта в каждом из видов искусства конкурентноспособных в мире – это мизер для десятимиллионного государства. Это означает, что нашего искусства в мире нет.

Сегодня важно отстроить логистику в сфере искусства. Даже в условиях диктатуры правильно выстроенная логистическая цепочка приводит к положительному результату. Острая проблема менеджмента в сфере искусства также связана с недостатком образования. Беларусские галеристы не понимают закономерностей развития мирового арт-рынка; менеджеры в сфере исполнительских искусств не знают, как промотировать артистов вне Беларуси; продюсеры не отдают отчета в том, в какой продукт вкладываются средства... При этом, в среде менеджеров большое количество людей талантливых, которые могли бы освоить все премудрости мирового арт-рынка.

Мы преподаем в разных странах, и я всегда поражался тому, что европейские и американские студенты, не обладая большими, чем беларусы, талантами, добиваются во много раз большего. Секрета тут нет – они живут в постоянном потоке новинок, происходящих в сфере их интересов; в рамках образовательных программ они общаются со всеми выдающимися людьми той сферы, которой интересуются. И это дает результаты не спустя годы, а практически мгновенно.

ЯК ВЫ АЦЭНЬВАЕЦЕ ЗМЕНЫ Ў НЕЗАЛЕЖНАЙ КУЛЬТУРЫ БЕЛАРУСІ, ЯКІЯ АДБЫЛІСЯ НА ПРАЦЯГУ АПОШНІХ ДВАЦЦАЦІ ГАДОЎ? ЯКАЯ ПАДЗЕЯ, СІТУАЦЫЯ АБО АСОБА ВАС НАЙБОЛЬШ УРАЗІЛА АБО ЗДЗІВІЛА?

Я вижу ухудшение ситуации почти во всех сферах искусства. Сказались массовые отъезды серьезных талантливых музыкантов, художников, литераторов. Размылся критерий качества, деформировалась система ценностей. При этом, есть те люди, которые вытаскивают ситуацию, сохраняя высокий класс даже на международном уровне.

Я не скажу, что появился в Беларуси кто-то, кто меня поразил. Скорее, это были люди, которые представляют другие страны. Но есть те люди, которые не снижают планку, оставаясь законодателями в своих сферах. Меня очень радуют Сергей Михалок и Женя Калмыков, которые ведут «Ляпис Трубецкой» очень правильным курсом, не сдерживая эмоций, но, при этом, не теряя контроля над собой. Несколько лет внимательно слежу за Иваном Кирчуком и его «Троицей», которые неизменно выдерживают очень высокий уровень, оставаясь в элите европейской фолк-музыки. Трудоспособность Володи Цеслера и его уровень креативности – это образец для художников: не только для беларусов, но и для дизайнеров и графиков Европы. В литературе наиболее интересны для меня в последнее время были Андрей Хаданович и Альгерд Бахаревич.

Есть целый ряд молодых музыкантов, литераторов, художников, которые уже заявили о себе, но пока остаются в тени, не сумев проявить себя в международном контексте. Что сегодня очень важно не только для самоудовлетворения, но больше для того, чтобы кардинально изменилась ситуация внутри страны.

УЛАДЗІМІР МАЦКЕВІЧ

МЕТАДОЛАГ, ФІЛОСАФ. СТВАРАЛЬНІК І КІРАЎНІК АГЕНЦТВА ГУМАНІТАРНЫХ ТЭХНАЛОГІЯЎ. СФЕРА ДЗЕЙНАСЦІ – СІСТЭМАМЫСЛЕДЗЕЙНАСНАЯ МЕТАДАЛОГІЯ, КУЛЬТУРНАЯ ПАЛІТЫКА.

ШТО ДЛЯ ВАС АЗНАЧАЕ ПАНЯТАК «НЕЗАЛЕЖНАЙ КУЛЬТУРЫ БЕЛАРУСІ».

Я не карыстаюся такім паняткам. Яно не падаецца мне асэнсаваным. Бо культура складаецца з нормаў, прататыпаў, узораў, эталонаў, стандартаў. То бок, культура – гэта комплекс звязаных паміж сабой рэчаў: уяўных і ўяўленых, ідэальных і рэалізаваных. Кожная рэалізацыя залежыць ад ідэальнага ўзору, ад ідэала. Кожны твор колькі заўгодна можа набліжацца да ідэалу, але ніколі не будзе ідэалам, ідэальнае мы можам або мысліць, або мроіць. Іншая справа – творца, аўтар, актор, усе тыя, хто «робіць культуру», або вырабляе рэчы ці падзеі культуры. Вось творцы павінны быць незалежнымі ні ад кога, акрамя ідэалаў і каштоўнасцяў, якія яны сабе мысляць ці пра якія мрояць.

ЯК ВЫ АЦЭНЬВАЕЦЕ СЁННЯШНІ СТАН НЕЗАЛЕЖНАЙ КУЛЬТУРЫ Ў БЕЛАРУСІ? ШТО ЗАМІНАЕ АБО СПРЫЯЕ ЯЕ РАЗВІЦЦЮ? ШТО АДБЫВАЕЦЦА З НАМІ ТУТ І ЦЯПЕР З КУЛЬТУРНАЕ ПЕРСПЕКТЫВЫ?

У часы глабалізацыі ўсе лакальныя, мясцовыя, нацыянальныя культуры знаходзяцца пад моцным уплывам маскультуры, якая падаецца як агульная, нейкая ўніверсальная, нібыта для ўсіх, насамрэч – для нікога. У гэтым сэнсе беларуская культура залежная, але гэтым яна не

вызначаецца з ўсіх іншых, не горшая, але й не лепшая. Ёсць другі аспект залежнасці, ад якога пакутуе беларуская культура: нормы, узоры, ідэалы і г.д. беларускія творцы бяруць звонку, а не ў самой сучаснай Беларусі і беларускай культуры. Звонку – як у прасторавым вымярэнні (з Расіі, з Амерыкі, з Еўропы), так і ў часавым (з мінуўшчыны, з традыцыі). Такая залежнасць творцаў ад вонкавых узораў, ад чужой моды (нават сваёй роднай, але архаічнай), робіць саміх творцаў эпігонамі, нецікавымі сваім сучаснікам і нават самім сабе. Такім чынам, развіццё культуры або спыняецца, або адбываецца не тут, а дзесьці; нам жа прыходзяць толькі другасныя рэшткі гэтага развіцця.

Суцяшае, што сітуацыя патроху мяняецца, але мы яшчэ не прызвычаіліся цаніць і шанаваць сваё больш за вонкавае. Сучаснае шанаваць больш за мінулае ці на адным узроўні з мінулым.

Мы пакуль бавімся другаснай культурай і спадчынай, толькі пачынаючы ствараць аўтэнтычную – сваю, родную і сучасную.

ЯКІЯ ТЭНДЭНЦЫІ ЯЕ РАЗВІЦЦЯ ВЫ ЛІЧЫЦЕ НАЙБОЛЬШ ІСТОТНЫМІ І ПЕРСПЕКТЫЎНЫМІ? ШТО, НА ВАШУ ДУМКУ, МАГЛО Б ЗМЯНІЦЬ СІТУАЦЫЮ ДА ЛЕПШАГА? ЧАГО НЕ СТАЕ НЕЗАЛЕЖНАЙ КУЛЬТУРЫ?

Галоўная станоўчая тэндэнцыя палягае ў тым, што сучасныя творцы ўсё больш паварочваюцца да аўтэнтычных (сваіх, беларускіх і сучасных) нормаў, узораў, ідэалаў, надаючы ім статус эталонаў і прататыпаў. Менавіта сваіх, а не «каб не горш, чым у суседа», або «каб як у продкаў было ад веку». Пакуль гэтая тэндэнцыя ўласцівая толькі частцы беларускіх творцаў, і вельмі мала выяўленая ў спажыўцоў культуры і мастацтва. На жаль, спажыўцы па ранейшаму карыстаюцца крытэрамі «каб не горш, чым у суседа», таму абіраюць хто расійскае, хто еўрапейскае, мала звяртаючы ўвагі на ўласна беларускае, а калі звяртаюць увагу, то толькі каб параўнаць – «ці не горш, чым там, ці на ўзроўні?»

Беларускай культуры вельмі не стае кваліфікаванага спажыўца і карыстальніка: чытача, гледача, слухача. Прычым, не стае і масавага спажыўца, і элітарнага, з багемы ці бамонду.

Сітуацыя можа змяніцца да лепшага толькі тады, калі творцы культуры і спажыўцы звернуць ўвагу адзін на аднаго, і разам засяродзяць гэтую ўвагу на самых балючых, актуальных тэмах, сюжэтах, гэроях. Актуальных для сучаснай Беларусі.

ЯК ВЫ АЦЭНЬВАЕЦЕ ЗМЕНЫ Ў НЕЗАЛЕЖНАЙ КУЛЬТУРЫ БЕЛАРУСІ, ЯКІЯ АДБЫЛІСЯ НА ПРАЦЯГУ АПОШНІХ ДВАЦЦАЦІ ГАДОЎ? ЯКАЯ ПАДЗЕЯ, СІТУАЦЫЯ АБО АСОБА ВАС НАЙБОЛЬШ УРАЗІЛА АБО ЗДЗІВІЛА?

Не стану пералічваць падзеі, творы, ці асобаў, паспрабую сфармуляваць так:

– На пачатку 90-х аўтэнтычнай культуры (рэчаў, твораў, асобаў, падзеяў) было так мала, што іх прыходзілася мэтанакіравана шукаць, і не заўсёды можна было знайсьці.

– Потым ўсяго гэтага стала не проста болей, а гэта стала заўважным, бачным. І можна было агледзець, прачытаць амаль усё, пабываць паўсюль.

– Потым усяго стала яшчэ больш. Колькасна беларуская аўтэнтычная культура павялічылася настолькі, што прыходзілася шкадаваць, што не паспяваеш усё паглядзець, пачытаць, паслухаць, не можашь паўсюль паспець.

– І, нарэшце, сталі заўважнымі якасныя змены. Не паспяваючы сачыць за ўсім, што з'яўляецца новага ў беларускай культуры, пачынаешь разумець, што ў ёй ужо шмат таго, што не вартае ўвагі. Раней мы цанілі і шанавалі ўсё, абы яно было беларускім, зараз мы можам выбіраць з лепшага, адварочваючыся ад папсовага, няякаснага, проста нецікавага.

– У беларускай культуры з'явіліся ўзроўні, нішы, сегменты на розныя патрабаванні і густы.

ЗАЎВАГІ НА ПАЛЯХ

Толькі адна: Варта разумець, што ў беларускай культуры ўжо шмат усяго, а таму не трэба рабіць свой асабісты густ адзіным крытэрам культуры і культурнасці.

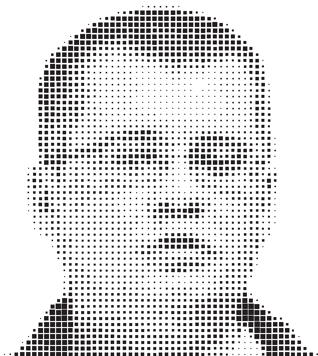

СЕВЯРЫН КВЯТКОЎСКІ

ЛІТАРАТАР, ЖУРНАЛІСТ, БЛОГЕР, МЕНЕДЖАР КУЛЬТУРНЫХ ПРАЕКТАЎ. КААРДЫНАТАР РЭСУРСУ BUDZMA.ORG

ШТО ДЛЯ ВАС АЗНАЧАЕ ПАНЯТАК «НЕЗАЛЕЖНАЙ КУЛЬТУРЫ БЕЛАРУСІ».

У свабоднай краіне незалежнай культура можа быць толькі ад грошай. У несвабоднай краіне культура найперш свабодная ад дыктату і забаронаў. У Беларусі для свабоднай культуры ёсць свае невялікія нішы, якія пакінула ўлада: пара кнігарняў, пара галярэяў, некалькі клубаў, і, вядома, інтэрнэт. Пакуль непадцэнзурнае мастацтва існуе ў невялікім паўзамкнёным коле, яно бяспечнае для ідэалагічных аддзелаў дыктатуры.

З апошніх прыкладаў – сітуацыя з гуртом «Ляпис Трубецкой». Гурт ведае ўся Беларусь па бяскрыўдных іранічна-лірычна-сцёбных песнях пра любоў. Як толькі «ляпісы» пачалі ў сваіх песнях наўпрост ці алюзіямі казаць пра свабоду асобы і цэлага грамадства, а лідар гурту Сяргей Міхалок ў інтэрв'ю выкрываць прыгнятальніцкую сутнасць сучаснага беларускага рэжыму, «Ляпис Трубецкой» быў забаронены для гастрольнай дзейнасці і рэтрансляцыі ў мас-мэдыя.

З іншага боку, асабіста для мяне панятак незалежнай культуры Беларусі мае таксама іншыя чыннікі. Дагэтуль мне крыху прыкра, што падчас падрыхтоўкі анімацыйнага фільму «Будзьма беларусамі. Шалёны народ», я так і не здолеў давесці некаторым сваім калегам, што сярод персанажаў прысутнасць Пятра Машэрава (адзін з кіраўнікоў КПБ ў 1970–80 гг) неабавязковая. Але без асобаў Уладзіміра Караткевіча і Васіля Быкава гісторыю познесавецкага часу ўявіць немагчыма. Для незалежнай беларускай культуры вельмі важная дэсаветызацыя. Колькі

б выкшталцоны эстэт ні захапляўся лірыкай Максіма Танка, трэба памятаць пра гэтага выбітнага паэта і як пра партыйнага функцыянера. І падаваць гісторыю беларускай літаратуры (выяўленчага мастацтва, музыкі) у кантэксце эпохі.

Такім чынам, сучасная незалежная культура для мяне найперш пазбаўленая повязі з савецкай ідэалогіяй (працягам якой ёсць і лукашэнкаўская, хоць і ў выглядзе фарсу, ідэалогія). Далей можна глядзець: ці гэта беларусацэнтрычны твор, ці касмапалітычны, ці цалкам абстрагаваны ад рэаліяў.

ЯК ВЫ АЦЭНЬВАЕЦЕ СЁННЯШНІ СТАН НЕЗАЛЕЖНАЙ КУЛЬТУРЫ Ў БЕЛАРУСІ – СПРОБА ДЫЯГНАЗУ? ШТО ЗАМІНАЕ АБО СПРЫЯЕ ЯЕ РАЗВІЦЦЮ? ШТО АДБЫВАЕЦЦА З НАМІ ТУТ І ЦЯПЕР З КУЛЬТУРНАЕ ПЕРСПЕКТЫВЫ?

Дыягназ: Творцы шукаюць варыянты для таго, каб зарабіць на жыццё. Для большасці творчасць застаецца хобі. Стыпендыі і гранты замежных фундацый дазваляюць шэрагу аўтараў рэалізоўвацца творча і адначасова зарабіць на жыццё. Хтосьці прадае свае працы за мяжу на камерцыйнай аснове. У кожным выпадку ўсе незалежныя творцы пазбаўленыя магчымасці праз масмедыя выходзіць на шырокія колы патэнцыйных спажыўцоў. Культурная перспектыва неад'емная ад перспектывы ўсяго грамадства. Можна ствараць шэдэўры не толькі ў замкнёнай прасторы, але нават на бязлюднай выспе. Толькі некаторыя творцы Беларусі часам лепш вядомыя за мяжой, чым у сябе на радзіме. Найперш гэта датычыць мастакоў, рэжысёраў і кампазітараў, чыя творчасць не залежыць ад мовы.

Незалежная культура, як і прыхільнікі незалежнага грамадства, вельмі моцна вымагаюць падтрымкі звонку. Без якой – альбо эміграцыя, альбо сыход «у шуфляду».

ЯКІЯ ТЭНДЭНЦЫІ РАЗВІЦЦЯ НЕЗАЛЕЖНАЙ КУЛЬТУРЫ ВЫ ЛІЧЫЦЕ НАЙБОЛЬШ ІСТОТНЫМІ І ПЕРСПЕКТЫЎНЫМІ? ШТО, НА ВАШУ ДУМКУ, МАГЛО Б ЗМЯНІЦЬ СІТУАЦЫЮ ДА ЛЕПШАГА? ЧАГО НЕ СТАЕ НЕЗАЛЕЖНАЙ КУЛЬТУРЫ?

Можна сказаць, што візаў і грошаў на падарожжы. Вельмі важна, каб беларускія творцы існавалі ў агульнаеўрапейскім кантэксце. Калі паважаны польскі літаратуразнаўца толькі ў 2005 годзе дазнаецца, што ў Беларусі існуе сучасная літаратура – гэта няправільна. Тым не менш, беларусам няма дзе сябе заявіць, бо нават выезд у суседнюю Польшчу вымагае вялікіх высілкаў. Да лепшага магло б зьмяніцца само грамадства, дзе культура як такая была б запатрабаваная. З Беларусі штогод выязджаюць дзясяткі тысячаў актыўных у сацыяльным і крэатыўным плане людзей. З іншага боку, ніхто не замінае беларускаму пісьменніку Альгерду Бахарэвічу жыць у Нямеччыне, пісаць па-беларуску і перакладацца на нямецкую.

Яшчэ адна адметнасць. Калісьці Беларусі бракавала менеджараў культуры. На сёння шмат якія творцы ператварыліся ў менеджараў. Але ўзмацненне дыктатуры і палітычны і эканамічны рэгрэс ставяць усіх на мяжу выжывання.

ЯК ВЫ АЦЭНЬВАЕЦЕ ЗМЕНЫ Ў НЕЗАЛЕЖНАЙ КУЛЬТУРЫ БЕЛАРУСІ, ЯКІЯ АДБЫЛІСЯ НА ПРАЦЯГУ АПОШНІХ ДВАЦЦАЦІ ГАДОЎ? ЯКАЯ ПАДЗЕЯ, СІТУАЦЫЯ АБО АСОБА ВАС НАЙБОЛЬШ УРАЗІЛА АБО ЗДЗІВІЛА?

20 гадоў таму незалежная культура Беларусі легалізавалася :). І было гэтай культуры вельмі мала: тры гурты, пяць літаратараў, тузін мастакоў... За 20 гадоў паўстала такая колькасць цікавых творцаў, што адсачыць усіх проста фізычна немагчыма. А здзіўляе, што дагэтуль, як і больш за 20 гадоў таму, яны існуюць на маргінэсе ў дачыненні да тых, хто трымае ўладу. Праз заблакаванасць інфармацыйных (не толькі медыйных, але ва ўсіх сэнсах) каналаў няма пераемнасці між творцамі. Кожная генерацыя адкрывае для сябе кола нанова.

МАРЫЯ МАРТЫСЕВІЧ

ПАЭТКА, ПЕРАКЛАДЧЫЦА, ЖУРНАЛІСТКА. НАМЕСНІЦА СТАРШЫНІ ПЭН-ЦЭНТРА.

ШТО ДЛЯ ВАС АЗНАЧАЕ ПАНЯТАК «НЕЗАЛЕЖНАЙ КУЛЬТУРЫ БЕЛАРУСІ».

Я ўжываю гэты выраз як антонім выразаў «афіцыйная, прадзяржаўная культура». Гэта свабодная альтэрнатыўная сцэна, недзяржаўныя (прыватныя) выдавецтвы, грамадскія арганізацыі, якія дбаюць пра літаратуру, – Саюз пісьменнікаў Пашкевіча, ПЭН. У сферы адукацыі – Беларускі Калегіюм. Гэта мастакі, якія экспануюцца ў галерэі «Ў». Калі казаць пра фота – галерэя Знята, напрыклад. Гэта ў пэўным сэнсе недзяржаўныя СМІ культурнай скіраванасці: «Новы час», «34 маг», «Наша ніва». Гэта самыя розныя творчыя ініцыятывы: часопіс «Партызан», онлайн-часопіс «ПрайдзіСвет» і г.д.

ЯК ВЫ АЦЭНЬВАЕЦЕ СЁННЯШНІ СТАН НЕЗАЛЕЖНАЙ КУЛЬТУРЫ Ў БЕЛАРУСІ? ШТО ЗАМІНАЕ АБО СПРЫЯЕ ЯЕ РАЗВІЦЦЮ? ШТО АДБЫВАЕЦЦА З НАМІ ТУТ І ЦЯПЕР З КУЛЬТУРНАЕ ПЕРСПЕКТЫВЫ?

Творца ў шырокім сэнсе – гэта па азначэнні незалежны суб’ект. Але дзеля арганізацыі творчага працэсу творцу ў любым выпадку патрэбны пэўны істытут – галярэя, выдавецтва, і г.д. Вышэй я пералічыла пэўныя кропкі, якія, на мой погляд, стварыліся дзеля рэалізацыі пэўных творчых праблемаў. Гэта тая самаарганізацыя, якая надзвычай натуральная для творчасці як такой. Адно што ў Беларусі комплекс гэтых інстытутаў

утварае своеасаблівае гета – якое з выгляду нібы ігнаруецца дзяржавай, але, калі разабрацца, прычына яго існавання – менавіта дзяржаўная палітыка ў галіне культуры: усіх пашыхтаваць, пералічыць, аддзяліць правільных ад няправільных і весці ў адным кірунку. У той час як вядзенне асобаў творчых у адным кірунку – гэта акурат тое, што і забівае любую творчасць, як нам яскрава прадэманстравала эпоха сацрэалізму ў СССР. Вось жа, унутры гэтага гета ты можаш быць абсалютна свабодным, але табе не дазволена выйсці за яго межы. У выніку псіхалогія беларускага творцы – гэта псіхалогія вязня гета. Я думаю, гэтая гетызацыя і ёсць асноўнай праблемай незалежнай культуры Беларусі. Варыянтаў развіцця падзеяў два: або нейкім чынам разбурыць муры культурнага гета – або нас чакае культурны Асвенцім.

ЯКІЯ ТЭНДЭНЦЫІ РАЗВІЦЦЯ НЕЗАЛЕЖНАЙ КУЛЬТУРЫ ВЫ ЛІЧЫЦЕ НАЙБОЛЬШ ІСТОТНЫМІ І ПЕРСПЕКТЫЎНЫМІ? ШТО, НА ВАШУ ДУМКУ, МАГЛО Б ЗМЯНІЦЬ СІТУАЦЫЮ ДА ЛЕПШАГА? ЧАГО НЕ СТАЕ НЕЗАЛЕЖНАЙ КУЛЬТУРЫ?

Змяніць сітуацыю да лепшага можа толькі ШОС: чарговая змена культурнай парадыгмы, падобная той, якая мела месца ў пачатку 1990-х. Гэтая змена наўпрост залежала ад змены палітычнага ладу. «Незалежная культура» – гэта аксюмаран: тое, што «культывуецца», па азначэнні залежыць ад чагосьці, калі не культываваць – усё занепадае і зарастае. Дзяржава не падтрымлівае беларускіх творцаў «безвоздмездно», яна ставарае такія ўмовы, калі мэцэнатства ў Беларусі не проста немагчымае, а –незаконнае.

Яшчэ адна важная рэч – адукацыя. У сітуацыі, калі школы скарачаюць праграму па гуманітарных прадметах, варта імкнуцца кампенсаваць гэта для дзяцей і падлеткаў альтэрнатыўнымі шляхамі, каб хоць неяк «пераразімаваць». Бо, калі з творчасцю ў Беларусі ўсё пакуль больш-менш у парадку, з кантэкстам гэтай творчасці – не. З кожным годам творцы прамаўляюць усё больш у пустэчу.

ЯК ВЫ АЦЭНЬВАЕЦЕ ЗМЕНЫ Ў НЕЗАЛЕЖНАЙ КУЛЬТУРЫ БЕЛАРУСІ, ЯКІЯ АДБЫЛІСЯ НА ПРАЦЯГУ АПОШНІХ ДВАЦЦАЦІ ГАДОЎ? ЯКАЯ ПАДЗЕЯ, СІТУАЦЫЯ АБО АСОБА ВАС НАЙБОЛЬШ УРАЗІЛА АБО ЗДЗІВІЛА?

Я думаю, апошнія 20 гадоў стварылі грунт для наступнага станаўлення поўнакроўнай беларускай культуры як часткі культуры еўрапейскай. Гэтае станаўленне, аднак, толькі-толькі пачалося. Найважнейшымі падзеямі культурнага жыцця Беларусі цягам апошніх 20 год я лічу «Альтэрнатыўны тэатр», «Народны альбом», часопіс «АРХЭ», кнігі Валянціна Акудовіча і Ігара Бабкова, «Бум бам літ», Беларускі Калегіюм, «Нашу ніву» Сяргея Дубаўца, газету «Навінкі», ЕГУ, дзейнасьць галерэі «Ў» (раней – «Падземка») станаўленне альтэрнатыўнай музычнай сцэны, адрознай ад эстраднай папсы і ад беларускага року фармату «Крамы» і «Ўліса», – стварэнне клубу «Графіці»). У паэзіі найважнейшай стала творчасць Разанава, Арлова, Хадановіча. Важнай падзеяй стала адраджэнне тарашкевіцы. Істотным было тое, што пасля 1991 году адкрылі межы і беларусы атрымалі стымул вучыць замежныя мовы: палепшыўся ўзровень англійскай і польскай сярод інтэлектуалаў, вырасла цэлая школа перакладнікаў з самых розных моваў. Адна з самых важных і цікавых тэндэнцыяў – афармленне такой з'явы, як рускамоўная культура Беларусі: тычыцца гэта найперш літаратуры, тэатру, музыкі. Гурт «Серебряная свадьба» – яскравы таму прыклад. Іншая тэндэнцыя – выразны падзел мастацтва на «старое» і «новае». Прычым, пад «старым» я маю на ўвазе ўжо зусім не савецкую спадчыну – гэта акутальна хутчэй для таго сегмента культуры, які мы вызначаем як «прадзяржаўны», «афіцыйны». Пасля «старой» эпохі «нацыянальнага адражэння» 1990-х, базавымі каштоўнасцямі якой былі «мова», «нацыя» і ўласна «незалежнасць», прыйшоў «новы» час. Незалежная культура Беларусі 2000-х адлюстроўвае пакутлівы працэс нараджэння грамадзянскай супольнасці. І мне здаецца, найпершая патрэба гэтай новай культуры – упісанасць у сусветны (чытай – еўрапейскі) кантэкст, «заходні канон».

SOLIDARITY WITH BELARUS INFORMATION OFFICE

КУЛЬТУРА АНАЛІЗЫ

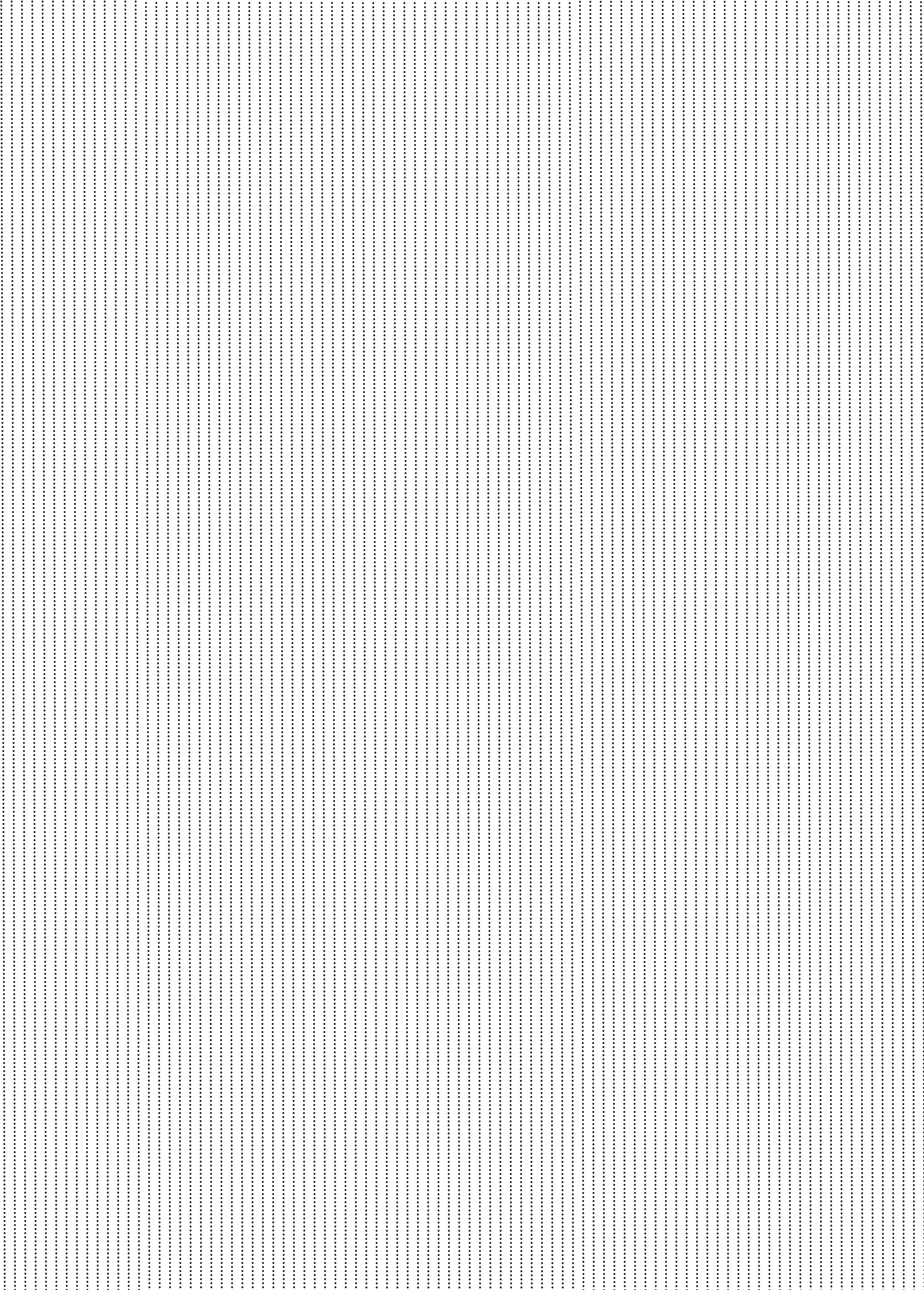

Беларусское современное искусство сегодня представляет собой сообщество *авторов*, для которых за 20 лет после распада Советского Союза так и не возникло «арт-сцены» (полноценной арт-инфраструктуры). Поэтому для выживания на территории, не нуждающейся в художнике, *автор* вынужден выбирать «партизанскую» стратегию существования

АРТУР КЛИНОВ

БЕЛАРУССКОЕ АРТ-«ПОДПОЛЬЕ», ИЛИ СТРАНА БЕЗ ГАЛЕРЕЙ

Одной из важнейших составляющих культурного пространства в цивилизованной стране является наличие полноценной арт--инфраструктуры: галерей, центров, журналов, института кураторов, – которая не только способствует формированию арт-рынка, но главное – стимулирует полноценный художественный процесс. Такой инфраструктуры в Беларуси никогда не существовало. Не существует ее и сегодня.

Отсутствие институции современного искусства наблюдается во всех областях беларусской культуры и искусства: в кино, литературе, contemporary art, театре. Безусловно, с одной стороны, причину сложившейся ситуации следует искать в определенной идеологической установке беларусского государства, которое продолжает работать по советской модели. С другой стороны, причина также кроется в самом беларусском обществе (имеется в виду основная масса населения), которое продолжает – процесс последних десятилетий – из *сельского* постепенно превращаться в *городское*. Соответственно, в обществе начинает меняться представление о культуре, возникают потребности

в *другом* искусстве, люди начинают материально поддерживать эту область и вкладываться в нее.

«ОФИЦИАЛЬНАЯ» КУЛЬТУРА И «ПАРТИЗАНСКАЯ» СТРАТЕГИЯ

Беларусское современное искусство сегодня представляет собой сообщество *авторов*, для которых за 20 лет после распада Советского Союза так и не возникло «арт-сцены». Поэтому для выживания на территории, не нуждающейся в художнике, автор вынужден выбирать «партизанскую» стратегию существования: несмотря на «враждебные», неблагоприятные условия для своей деятельности выживать всеми возможными способами. То есть быть самому себе «галерееей»: выставочным пространством, куратором, менеджером, грузчиком, продавцом.

Ситуация «страны без галерей», с одной стороны, выгодна государству: стагнация в культуре стимулирует стагнацию в обществе. Долгие годы государство спонсировало именно советскую модель культуры, тем самым пресекая любую попытку движения и инициативы. Естественно, отсутствие галерей спровоцировало отсутствие всех остальных элементов инфраструктуры: кураторов, которым негде работать; выставок, потому что нет кураторов; критиков, которым, соответственно, не о чем писать.

Как и в советский период, культура в Беларуси делится на «официальную» и «неофициальную». С одной стороны, беларусское государство говорит о поддержке «искусства во всех формах». С другой, те, кто работает в культуре, на практике сталкиваются с системой «двойных стандартов». Отсутствие четкого определения того, что государственный аппарат подразумевает под «искусством во всех формах», позволяет людям, занимающим руководящие должности в сфере культуры, трактовать эту формулировку, исходя из собственных предпочтений и вкусов, а также из *принятого* идеологического курса («В стране осуществляется последовательный курс по формированию идеологии беларусского государства, кристаллизации беларусской национальной идеи. Наиболее емко и лаконично национальная идея воплощается в лозунге Президента Республики Беларусь: «За сильную

и процветающую Беларусь!». Цитата с официального интернет-портала Президента Республики Беларусь).

Но, в отличие от «официальной» культуры во времена Советского Союза, беларусское идеологически правильное искусство сегодня значимой роли в стране не играет. При советской власти люди культуры были нужны системе, так как создавали декорацию к спектаклю об «обществе всеобщего счастья и справедливости». За верную службу художники получали квартиры, премии, путевки в санатории и т.д. В 1990-е новая система перестала нуждаться в этих авторах, поэтому фактически «официальная» культура, как и независимая, оказалась в беспризорном состоянии. С той только разницей, что в силу существующей традиции и инерции она продолжает получать дотации от государства (организовываются выставки, пленэры, существуют программы поддержки талантов, назначающие стипендии, которых едва хватает на холст и краски).

Несмотря на такие «враждебные» условия, беларусский contemporary art, благодаря энтузиазму авторов и отдельных частных инициатив, продолжает активно жить и развиваться. Только, как и в советский период, этот процесс происходит в художественном «подполье» Беларуси.

Именно благодаря таким инициативам в 1990-е в Беларуси появлялись небольшие негосударственные центры и галереи («Шестая Линия» в Минске, «Соляные Склады» в Витебске), организовывались крупные арт-фестивали и выставки беларусских «подпольных» художников (так, в 1994 году в Витебске группой художников во главе с Николаем Прусаковым и Василием Васильевым был инициирован независимый выставочный проект «In-formation»). Но в силу в основном материальных причин такие «инициативы» долго просуществовать не смогли. Во многих странах государство является главным меценатом культуры, поддерживающим частные инициативы в этой области, например, предоставляет в аренду площадки на льготных условиях (или совсем бесплатно). В Беларуси негосударственные арт-центры существовали (и существуют) на тех же условиях, что и бизнес-структуры. Поэтому через 2–3 года в силу экономических причин, естественно, эти «инициативы» умирают.

Конечно, были исключения, когда каким-то площадкам давались определенные преференции. Например, ту же Шестую Линию в те годы поддержал директор одного госучреждения, отдав под выставочное пространство одно из помещений своего предприятия. Потом пришел новый директор, которому галерея была не нужна, и она исчезла. То есть поддержка таких «инициатив» была не официальной политикой государства, но делом случая и вкуса отдельного руководителя.

Помимо определенной государственной политики в области культуры (или отсутствия четкого ее курса), причину ситуации «страна без галерей» следует искать, как говорилось в самом начале, и в менталитете беларусов, которые в силу исторических условий оставались очень долгое время в основном сельской нацией. В 1990-е годы начался процесс трансформации нации из сельской в городскую. Но без поддержки и стимуляции этого процесса со стороны государства такая трансформация, естественно, будет происходить медленно. Так, вместо того, чтобы развивать гуманитарное образование в Беларуси, государство, наоборот, сокращает его объем в школах и университетах. Например, вместо предмета «Мировая художественная культура» в средних образовательных учреждениях ввели одноименный факультатив, т.е. дополнительное занятие по желанию и выбору учеников один раз в неделю.

Но надежда на преломление ситуации в культурной политике Беларуси, безусловно, существует. Сегодня активно происходит процесс смены генераций в государственном аппарате, когда на смену «советским» чиновникам приходит поколение с прогрессивными взглядами на искусство и пониманием роли культуры в государственной политике. Власть, задумываясь о национальной самоидентификации, начинает понимать, что национальный проект не будет успешным, если

не инвестировать в культуру, модель которой, соответственно, начинает меняться.

Показателем определенного «сдвига» в области культурной политики государства стало участие Беларуси в 2011 году в Венецианской биеннале (кураторский проект Михаила Борозны «Kodex»). Таким образом государство признало современное искусство и необходимость его поддержки и развития. Но чаще всего такие «признания» остаются формальной декларацией. Как в случае с Венецианской биеннале, когда организация павильона проходила под четким идеологическим руководством государства, в результате чего беларусский проект, несмотря на потенциал и наличие прогрессивных тенденций в художественной среде Беларуси, не был реализован полноценно и, соответственно, не прозвучал.

БЕЛАРУССКИЕ «ПАРТИЗАНЫ» ЗА РУБЕЖОМ

Ситуация «страны без галерей» стала одной из причин сильной волны миграции беларусских художников, которые были вынуждены многие свои проекты реализовывать за границей: в Польше, Германии, России, Швеции (например, «Современные художники Беларуси» в галерее Большого театра в Дармштадте, Германия, 1990; «Беларусский Авангард» в галерее «Норблин» и «Это МЫ» в музее «Захэнта» в Варшаве, Польша, 1991).

Отдельные авторы уехали навсегда, образовав целые колонии беларусских художников за рубежом. Так, например, в «нулевые» в Берлине обосновался беларусский художник Алесь Родин, чья мастерская в Тахелесе – на свободной арт-площадке в центре города – со временем стала одним из центров «партизанского» беларусского искусства. Работают в Дюссельдорфе Андрей Дурейко, Жанна Грак, в Амстердаме – Игорь Тишин, Наталья Залозная, Максим Тыминько, в Берлине – Елена Давидович, Игорь Кашкуревич, Анна Школьникова, Марина Напрушкина и другие.

Сегодня процесс миграции беларусских художников остановился. В беларусский art приходит уже следующее поколение «партизан», которое остается жить в стране, выезжая в Европу для участия в отдельных проектах.

Одним из самых ярких и значимых проектов для беларусского современного искусства в 2010 году стал проект литовского куратора Кястутиса Куйзинаса «Opening the Door? Belarusian Art Today», обсуждение которого в беларусской художественной среде не прекращается до сих пор. Особенность этой выставки заключалась в том, что впервые за долгое время в одном художественном пространстве были собраны работы беларусских художников, живущих как в Беларуси (Руслан Вашкевич, Алексей Лунев, Артур Клинов, Игорь Пешехонов, арт-группа «Позитивные действия», Игорь Савченко, Сергей Шабохин, Алексей Шинкаренко, Филипп Чмырь и арт-группа «Беларусский климат», Владимир Цеслер и Сергей Войченко), так и за рубежом (Марина Напрушкина, Елена Давидович, Александр Комаров, Максим Тыминько, Анна Школьникова, Оксана Гуринович, Александр Кораблев, Олег Юшко). Важно, что, задумывая проект, куратор сделал ставку, в первую очередь, на актуальные в контексте беларусской политической ситуации работы. В результате многие художники, особенно те, кто живет в Беларуси, получили возможность свободно высказаться на волнующие их темы актуальной беларусской действительности. Очевидно, что осуществить проект подобного рода на территории Беларуси пока не представляется возможным.

«ОФИЦИАЛЬНАЯ» БЕЛАРУССКАЯ АРТ-ИНФРАСТРУКТУРА, КОТОРОЙ *НЕТ*

На сегодняшний день в Беларуси существует определенное количество различных музеев, небольших галерейных пространств, издается журнал «Мастацтва». Но никакого отношения к арт-инфраструктуре, к тому пониманию, которое вкладывается в это определение в большинстве цивилизованных стран, все эти «образования» не имеют.

Музеи работают либо по прямому своему назначению, сохраняя, минимально пополняя свою постоянную коллекцию, чтобы затем

формировать выставки на ее основе (как, например, Национальный художественный музей), либо являются просто выставочными залами, «ангарами», которые художник, если у него есть средства, может арендовать и выставить свой проект. Если средств нет, существует вероятность случайно попасть под коллективный проект, приуроченный к какой-нибудь дате, или получить возможность персональной выставки в связи со своим юбилеем.

Помимо арт-проектов, очень часто на этих площадках проходят акции, никакого отношения к искусству в принципе не имеющие. Например, сегодня в этом помещении организуется Биеннале современного беларусского искусства, завтра проходит ярмарка меда, а послезавтра собрались любители кошек и провели выставку своих питомцев. Именно так, например, функционирует Дворец искусств, площадка, которая находится под официальным ведомством Союза художников Беларуси. Такое существование Дворца объясняется, в первую очередь, условиями выживания, в которых он находится.

Существует в Беларуси и Музей современного искусства, но пока современное искусство присутствует там только в названии. Небольшие частные галереи работают в основном как салоны живописи, которые обслуживают вкусы любителей «фотографического», «красивого», реалистического искусства. Стоит отметить, за очень небольшие деньги, потому что больше не дадут.

Отсутствует в полноценном понимании и роль куратора, особенно это касается государственных структур. Слово «куратор» быстро вошло в лексикон беларусских музейщиков. Все выставки, которые презентуются в выставочных пространствах, помимо фамилий авторов имеют подпись куратора. Но его роль чаще всего ограничивается написанием сопроводительного / объяснительного текста к выставке. Исключения, безусловно, есть, и они в основном связаны с деятельностью независимой Галереи современного искусства «Ў», о феномене которой речь пойдет ниже.

Журнал «Мастацтва», о котором уже упоминалось, на сегодняшний день является единственным в Беларуси официальным печатным изданием, пытающимся анализировать и архивировать события беларусской культуры и искусства. Но, очевидно, одно издание не в состоянии справиться и охватить все сегменты искусства: кино,

театр, арт, музыку. Поэтому, с одной стороны, это слишком небольшое пространство для полноценной критики. С другой, так или иначе, журнал продолжает существовать в «постсоветской» традиции, поддерживая «своих» художников и игнорируя «чужих».

БЕЛАРУССКОЕ АРТ-«ПОДПОЛЬЕ» СЕГОДНЯ

В 2002 году художник Артур Клинов начинает издавать Альманах беларусского современного искусства «pARTisan», который на протяжении многих лет оставался единственной «трибуной», площадкой, представляющей интересы, в первую очередь, «партизанского» беларусского искусства. В первом номере Клинов публикует манифест «Партизан и антипартизан», где формулирует основную концепцию «партизана»: «Концепция партизана – это концепция борьбы, борьбы личности за право личной культурной автономии, но только когда это право признается и за другой личностью». Благодаря деятельности журнала «pARTisan» остались заархивированы многие значимые события беларусского арт-«подполья», например, деятельность «Шестой линии», проект «In-formation» в Витебске, творчество Игоря Тишина, Владимира Лаппо и многих других.

Конечно, с развитием интернет-ресурса в Беларуси появились сайты и порталы: another.by, mart.by, kyky.org, urban.by, 34mag.net и другие, – где уже в более широком формате и для более многочисленной аудитории стали появляться критические статьи, рецензии, интервью с художниками. В основном, это разрозненные инициативы, авторы которых в большинстве случаев не обладают профессиональной квалификацией в области искусства и делают ставку, скорее, на зрелищную сторону культуры, нежели на аналитику или профессиональное осмысление беларусского арт-процесса. Но пока именно эти инициативы выполняют роль независимого института арт-критики в Беларуси.

Стоит отдельно отметить появившийся совсем недавно портал Art Aktivist, с деятельностью которого связываются определенные надежды в области формирования профессионального арт-критического пространства в Беларуси. Созданный молодым художником Сергеем

Шабохиным, портал планирует стать не только информационным ресурсом в области современного беларусского искусства, но также начать архивацию событий и авторов 1990–2010-х годов, составить список музеев и галерей, собрать видеоархив выставок и интервью. То есть заняться тем, чем, по сути, должен заниматься, например, Музей современного искусства, который в силу инертности и неадекватного понимания руководством функции Музея этого не делает.

Знаковым для культурного беларусского «поля» стало появление в Минске Галереи современного искусства «Ў», которая на сегодняшний день является фактически единственной площадкой, выполняющей роль центра беларусского современного искусства. Это абсолютно приватная инициатива, существующая, в основном, на спонсорские деньги. Ее возникновение – следствие того, что в Беларуси появился тот средний класс, который готов поддерживать современное искусство.

Появилась площадка, а, следовательно, стали возникать интересные профессиональные кураторские проекты, например, «Философия масс. Беларусский нео-поп-арт» (куратор Сергей Шабохин), проект Андрея Бусла «Aetemus et momentum» (куратор Оксана Жгировская), совместный беларусско-шведский проект «Visual Arts. New Practices» (кураторы Мартин Шибли и Анна Чистосердова). Также «Ў» является инициатором специальных проектов, цель которых – дать возможность реализоваться молодым авторам (проект «Картина маслом», конкурс для молодых художников «Smart Art»). Галерея является партнером таких «инициатив», как Конкурс арт-критиков «На пути к современному музею» (руководитель Алла Вайсбанд), исследовательский проект «Радиус нуля. Антология арт-нулевых» (организаторы Оксана Жгировская, Ольга Шпарага, Руслан Вашкевич), в пространстве Галереи постоянно проходят круглые столы, публичные дискуссии и обсуждения событий и выставок.

Внедрение практики «открытого» обсуждения проектов, встречи с художниками, безусловно, положительно влияют на процессы, происходящие в беларусской арт-среде. Немаловажную роль сыграло то, что в художественном сообществе стали появляться философы и социологи из Европейского гуманитарного университета и Центра европейских исследований в Минске. Таким образом, сообщество художников становится все более открытым, критика начинает

восприниматься не только с позиции ее «деструктивной» функции, но как один из «стимуляторов» творческого процесса.

Помимо «Ў» с недавнего времени возобновила свою деятельность галерея визуальных искусств «Nova». На базе минского Центра фотографии «Nova» не только презентует фотопроекты, но организует встречи с фотографами, показы фильмов о фотографии. Владимир Парфенок, фотограф, куратор, директор «Nova», является также и редактором одного из крупнейших беларусских интернет-порталов о фотографии «Photoscope».

То есть, несмотря на доминирование феномена «отсутствие» во всех элементах беларусской арт-инфраструктуры, на констатацию проблем во многих ее областях, можно сказать, что «партизанская» стратегия для художников оправдала свое появление. Беларусские авторы выжили, продолжают выживать, но главное – начинают активно, пусть и «подпольно», участвовать в художественном процессе уже в самой Беларуси.

АРТУР КЛИНОВ

Собираясь за круглыми столами, беларусские критики, режиссеры, директора театров апеллируют к понятиям «современные тенденции», «современный герой», «актуальная тематика». На практике же государственные беларусские театры предпочитают «удобно» обходить современность стороной.

ТАТЬЯНА АРТИМОВИЧ

БЕЛАРУССКИЙ СОВРЕМЕННЫЙ ТЕАТР: В БОРЬБЕ ЗА *МНОГООБРАЗИЕ*

На сегодняшний день такого явления, как «беларусский театр», в контексте мирового театрального пространства не существует. На зарубежных фестивалях интерес вызывают отдельные постановки беларусов, например, спектакли building theatre Алексея Лелявского, пластического театра Вячеслава Иноземцева, российско-беларусский проект «Свадьба» по Антону Чехову Национального Академического театра имени Янки Купалы. Но это, скорее, исключения, которые только подчеркивают отсутствие явления как такового (в отличие от феноменов «литовского» или «польского» театров).

Несмотря на определенное количество официальных театральных площадок (около 30), каждая из которых имеет свою репертуарную политику, в целом беларусский театр представляет собой достаточно *однородное* явление, основной эстетической характеристикой которого является «традиционность», или «академичность». Такая однородность сегодня стала уже не просто темой для дискуссий, но реальной проблемой, связанной не только и не столько с проблемой «отсутствия индивидуальностей», как ее определили беларусские театральные критики.

Существование четкой идеологической установки, определенная культурная политика, незаинтересованность государства в развитии альтернативных, нетрадиционных форм театра – все это стало причиной того, что с середины 1990-х беларусский театр не только остановился в своем развитии, но *вдруг* вернулся к эстетике официального советского искусства 1970-х.

БЕЛАРУССКИЙ ТЕАТР: ПОПЫТКА САМОИДЕНТИФИКАЦИИ НА РУБЕЖЕ 1980–90-Х

С распадом Советского Союза в беларусском театре, как и в других областях культуры, происходит активный процесс освобождения от эстетики советского искусства. Ставятся пьесы ранее запрещенных авторов, например, репрессированного в 1930-е Францишка Алехновича. Создаются спектакли, которые получают резонанс не только в Беларуси, но и за рубежом. Так, ярким событием в театральной жизни Беларуси стала постановка режиссером Николаем Пинигиным ранее запрещенной пьесы Янки Купалы «Тутэйшыя».

На период 1980–90-х приходится мощный всплеск экспериментального театрального студийного движения, в рамках которого существует несколько абсолютно разных по форме и содержанию проектов. Появляются пластический театр Вячеслава Иноземцева, интеллектуальный театр Рида Талипова, работает в постмодернистском направлении Виталий Барковский.

Именно в 1990-е начинает активно осваиваться западноевропейская интеллектуальная драматургия. На литературу такого рода делает ставку, например, главный режиссер возникшего в те годы Молодежного театра Виталий Котовицкий. В репертуарную афишу входят пьесы Ж. П. Сартра, С. Мрожека, Э. Ионеско и др. Параллельно на других площадках идут поиски в области создания национального театра, задача которого видится в «пробуждении нации средствами театра». С большим успехом идут спектакли Николая Пинигина и Николая Трухана, основной темой которых становится национальная самоидентификация.

То есть в конце тысячелетия беларусский театр имел определенный потенциал и представлял собой многоуровневое явление (начиная

от зрелищности и развлекательности до интеллектуальности и экспериментальности), ориентированное на разные целевые аудитории.

С середины 1990-х экспериментальное театральное движение идет на спад, а с 2000-х – и это отмечают многие специалисты – беларусский театр «возвращается» к «проверенной» эстетике советского театра 1970-х. С репертуарных афиш фактически исчезает интеллектуальная драматургия, а главная ставка делается на легкие жанры: комедию, мелодраму, водевиль. В первую очередь, это связано с определенным идеологическим курсом государства, для которого именно такая форма оказывается *удобной* и понятной.

С другой стороны, поставленное государством в условия выживаемости (независимо от статуса – академический или национальный – театры обязаны выполнять финансовые обязательства перед государством), руководство театров вынуждено делать ставку на *легкие*, коммерчески успешные, *безопасные* с точки зрения идеологии театральные постановки.

ТЕАТРАЛЬНЫЕ «НУЛЕВЫЕ»: НАСТУПЛЕНИЕ МОЛОДЫХ

На начало тысячелетия приходится появление беларусской *новой драмы*. Это форма, посредством которой молодые авторы заново начинают определять границы правды и театральности. Первые тексты Павла Пряжко, Николая Рудковского, Павла Рассолько, Константина Стешика явились своеобразным вызовом «удобному» беларусскому театру, который, в отличие от российского театрального пространства, старался «не слышать» голосов молодых. Одобрение со стороны российских и западных театралов делает наших авторов смелее. Они продолжают писать и попадать в зарубежные сборники и театры.

Так, например, крупными российскими театрами широко востребованы пьесы беларусского драматурга Павла Пряжко. Его творчество изучается российскими критиками и литературоведами, которые уже говорят о таком феномене, как «театр Пряжко». Ни один из *нашумевших* текстов Павла не получил полноценной сценической жизни в беларусском театре.

Такая же судьба и у пьес других признанных мировым театральным сообществом беларусских авторов. Театром «проигнорировано» творчество Николая Халезина (пьеса «Я пришел» получила спецприз российской премии «Евразия», диплом жюри конкурса «Действующие лица» и спецприз канала «Культура»), Константина Стешика («Мужчина, женщина, пистолет» – 2-е место в номинации «Пьеса на свободную тему» конкурса «Евразия»). «Не находят» площадки отдельные пьесы Николая Рудковского («Вторжение» – спецприз российских журналистов издания «Новая газета» на 1-м международном фестивале драматургии «Свободный театр», «Бог щекотки» – шорт-лист «Премьера.txt» конкурса «Евразия»).

Такое невнимание к беларусским молодым талантам удивительно. Потому что, собираясь за круглыми столами, беларусские критики, режиссеры, директора театров апеллируют к понятиям «современные тенденции», «современный герой», «актуальная тематика». На практике же беларусские театры предпочитают «удобно» обходить современность стороной.

Вопрос *многообразия* театра постоянно поднимается на публичных обсуждениях. Говорится о том, что, помимо академических театров, должны существовать отдельные площадки для *провокационных* текстов и экспериментальных практик, у которых, безусловно, есть свой зритель. К сожалению, сегодня даже минский Молодежный театр не только не работает с молодежной тематикой, но в принципе ставит пьесы, далекие от своей целевой аудитории (как пошутил актер театра, «для тех, кому за 50»).

Республиканский Театр Беларусской Драматургии в Минске, который позиционирует себя как театр для экспериментов и поиска новых драматургов, также очень *внимательно* подходит к отбору авторов

и текстов. Даже *неполитическая* новая драма для РТБД оказывается слишком провокационной. «У нас запрещают не только тех, кто говорит о политике, но и тех, кто в принципе затрагивает табуированные идеологией темы», – отмечает молодой режиссер Никита Володько. Негласно (в том числе и из-за «внутренней» цензуры) существует деление на «дозволенных» и «недозволенных» драматургов. Поэтому репертуар театра составляют в основном пьесы *проверенных* молодых авторов.

«Дефицит» актуальности на беларусской сцене стал причиной того, что молодой зритель сегодня не воспринимает театр как место, где могут затрагиваться важные для него темы и проблемы. Для него театр – это, скорее, своего рода учебник истории мировой культуры «оф-лайн» или музей, где «чудо-люстра» и актеры говорят *непривычным* языком. То есть посещение театра превратилось в забавное проведение времени или принуждение в рамках образовательной программы (широко практикуются обязательные «культпоходы» школьников или солдат).

Единственным на сегодняшний день «мостом» между новыми пьесами и зрителем являются сценические чтения, которые периодически случаются в рамках официальных театральных фестивалей или отдельных разовых лабораторий, организованных независимыми инициативными группами. Несмотря на очевидный зрительский интерес к такого рода мероприятиям, на бурные дискуссии и обсуждения после «читок», ни одна из публично презентованных пьес не получила полноценной сценической жизни. Не проводятся исследования новой беларусской драматургии, не издаются книги (в последний сборник «Современная беларусская драматургия» входят тексты, датированные 1980–90-ми годами).

Исключением в этом ряду является проект молодого режиссера Екатерины Аверковой, которая недавно возглавила Могилевский драматический театр. Несмотря на непонимание со стороны директора и коллег, она организовала на малой сцене театра годичный проект «Сценические чтения». Один раз в месяц организуется чтение пьесы молодого беларусского автора с последующим открытым обсуждением.

Итогом проекта должны стать два полноценных спектакля по двум из презентованных за год пьес. Именно в рамках этого проекта уже прозвучали «Бог щекотки» Николая Рудковского и «Запертая дверь» Павла Пряжко, ставшие яркими событиями в неофициальной театральной жизни Беларуси.

Также уникальным опытом для беларусского театрального сообщества стала немецко-беларусская Драматургическая лаборатория «МидОст», которая состоялась в феврале этого года в Минске. На протяжении четырех дней шесть молодых авторов под руководством приглашенного немецкого режиссера Ларса Фогеля создавали новые тексты, главным требованием к которым была актуальность. Итог Лаборатории, озвученный в виде сценических чтений, показал, что наши авторы готовы смело смотреть в «лицо» сегодняшнего дня. В созданных текстах прозвучала тема трагедии, произошедшей в Японии, а также были затронуты события последних президентских выборов в Беларуси. Несмотря на всеобщее воодушевление, к сожалению, было очевидно, что своего продолжения Лаборатория иметь не будет.

В первую очередь, это связано с тем, что в Беларуси не существует ни одного независимого театрального центра или лаборатории, деятельность которых была бы направлена на исследование и перманентную практику новых театральных форм. Свободная экспериментальная театральная площадка отсутствует в принципе.

Независимые инициативные группы для воплощения и представления своих проектов вынуждены на общих условиях арендовать различные муниципальные площадки. Это реально для коммерческого театрального продукта (антрепризы). Но альтернативным, экспериментальным театрам приходится в таких условиях выживать, лавируя между коммерческим и некоммерческим искусством.

Яркий пример – театр «Компания» под руководством режиссера Андрея Савченко, который вот уже несколько лет на абсолютном энтузиазме и без всякой поддержки со стороны театрального сообщества ставит и играет спектакли на арендованных площадках города.

«ЗДЕСЬ И ТЕПЕРЬ» БЕЛАРУССКОГО ТЕАТРА

Несмотря на общую *однообразную* обстановку в государственных театрах, полную их незаинтересованность в молодых специалистах (случай с Екатериной Аверковой исключение), новое театральное поколение очевидно не желает сегодня мириться с заданным «однородным» направлением. Благодаря доступности информации, свободе географического передвижения молодое поколение драматургов, режиссеров, актеров не только ставит вопрос о необходимости обновления беларусского театра, но предпринимает конкретные действия.

Так, одним из ярких независимых театральных проектов последнего времени является «Театр Евгения Корняга», который, отталкиваясь от формы, заданной немецким хореографом Пиной Бауш, предлагает свое уникальное видение пластическо-драматического театра. Несмотря на немалую цену билетов (связанную, в первую очередь, со стоимостью аренды помещения), «Cafe “Поглощение”», «Не танцы» Корняга собирают полные залы. Такой же популярностью пользуется и независимый Театр современной хореографии D.O.Z.SK.I Дмитрия Залесского и Ольги Скворцовой.

Определенным прорывом для беларусской сцены стала постановка пьес уже признанного мировым сообществом скандального ирландского драматурга М. Макдонаха сначала в Новом театре, а затем на малой сцене Национального театра имени Янки Купалы. К сожалению, эти опыты не только не получили должной поддержки со стороны профессиональных критиков, но даже наоборот, журналисты отдельных государственных

изданий обвинили режиссеров и руководителей театров в том, что они не понимают, «о чем хотят сказать», а драматург, в принципе, «бледный». Конечно, после такой рецензии попадание в репертуар современных пьес ставится под вопрос.

На общем фоне особо выделяется деятельность режиссера Беларусского театра кукол Алексея Лелявского, который помимо плановых постановок спектаклей для детей работает в области экспериментального building theatre (синтез форм драматического, кукольного, пластического театров). Интересными в этом плане являются его спектакли по пьесам А. Чехова «Чайка», «Вишневый сад», «Драй швестерн» («Три сестры»), в которых он, используя опыт современного европейского театра, смело интерпретирует русского классика.

Успешно и эстетически полноценно продолжает существовать ставший легендой еще со времен экспериментального студийного движения 1980-х пластический театр Вячеслава Иноземцева «ИнЖест». В непростых материальных условиях, до сих пор не имея собственной площадки, «ИнЖест» не только играет спектакли, экспериментируя с различными формами (пластика, танец буто, игровой театр, видео), но и содержит собственную студию, которая обеспечивает театру обновление актерских кадров.

Уникальным в своем роде для беларусского театрального пространства остается «Свободный театр». На сегодняшний день это единственный в Беларуси перманентный театральный проект, который максимально правдиво (некоторые называют это политической спекуляцией) пытается отражать самое актуальное беларусское (как политическое, так и социальное) «здесь и теперь».

«Свободный театр» не только разрешил себе говорить обо всем, что его волнует. Он сделал это основным принципом своей деятельности. То, что табуировано официально, в жесткой бескомпромиссной форме воплощается на подмостках «Свободного театра». К сожалению, после последних президентских выборов труппа театра попала в список «запрещенных» на территории Беларуси, поэтому вынуждена существовать за пределами родины.

Продолжателями деятельности «Свободного театра» стали студенты созданной несколько лет назад при театре студии «Фортинбрасс». В полуподпольных условиях, не имея специального театрального

образования, ребята пишут пьесы (пьеса Риммы Ушкевич «Безупречный» вошла в шорт-лист конкурса современной драматургии HotInk в Нью-Йорке), публично читают их, дебютируют как режиссеры.

Еще одним значимым событием в беларусском театральном пространстве стал международный фестиваль альтернативных театров «Тот Самый Фестиваль», организованный группой энтузиастов театра-студии «Рондо» при поддержке немецкого культурного центра в Бонне. На протяжении шести дней минский зритель смог познакомиться с уличным, драматическим, пластическим театрами из США, Чехии, Словакии, Словении, Польши, России и Беларуси. Зрительский интерес, с которым был воспринят этот фестиваль, еще раз подтвердил «дефицит» в Беларуси альтернативных театров, развитие и движение которых абсолютно не поддерживаются государственными программами.

Конечно, «Не танцы» Евгения Корняга, «Быть Гарольдом Пинтером» Владимира Щербаня или «Доступ к телу» Вячеслава Иноземцева в контексте европейского театра, т. е. с точки зрения их формы, не являются новаторством. Но для Беларуси каждый из этих проектов становится победой, шагом на пути к появлению театральной *множественности*. В царящей «монотонности» важным становится не то, как это сделано, но сам факт произнесения и воплощения другого материала другими средствами.

К сожалению, многие из этих проектов не имеют достаточной информационной поддержки, проходят в полуподпольных условиях либо показываются один раз в виде сценического чтения. Такая «элитарность» негативно сказывается на формировании разнообразного театрального поля, поддерживая миф о беларусской театральной беспомощности.

Важно отметить, что авторы этих проектов новую для беларусского театра форму вынуждены «изобретать». На сегодняшний день в Беларуси не существует театрального образования, альтернативного академическому. В Беларусской Академии Искусств готовят специалистов, способных работать, в первую очередь, в традиционном театре. В программе обучения абсолютно отсутствуют курсы по современным практикам и направлениям. Студентам приходится постигать *другой* театр самостоятельно – через книги, увиденные спектакли, опыт мастер-классов зарубежных специалистов.

Однообразие, устаревшие учебные программы, фактически отсутствие высококвалифицированных педагогов стали причинами того, что уже много лет молодые люди уезжают учиться за границу. Чаще всего, закончив обучение, они там остаются, потому что, как показывает практика, в Беларуси они становятся невостребованными.

Так, например, осталась в Москве молодой режиссер Ольга Соротокина. Ее дипломная работа – «Столица Эраунд» по пьесе молодого беларусского автора Сергея Гиргеля – была сразу замечена не только в Беларуси. Спектакль представлял Беларусь на старейшем европейском фестивале «Новые пьесы из Европы» в Висбадене. После этого Ольгу пригласили работать в Республиканский Театр Беларусской Драматургии и за год не дали осуществить ни одной постановки. Ольга поступила в аспирантуру Центра имени Мейерхольда в Москве, закончив которую, там и осталась, понимая, что на родине ей придется набивать много «шишек», отстаивая свои индивидуальные творческие замыслы.

От существующего сценического однообразия страдает, в первую очередь, публика, которой в результате приходится выбирать между театром развлекательного характера и «беларусским» театром. Такая ситуация как нельзя лучше характеризует направленность идеологии в Беларуси, где для думающего, интеллектуального, провокационного театра места не находится.

Конечно, с одной стороны, существующие обстоятельства затормаживают развитие беларусского театра. С другой – являются мощным стимулом для нового поколения театралов, которые, не надеясь на поддержку со стороны государства, пытаются существовать автономно. Это позволяет надеяться, что в ближайшем будущем беларусский театр все-таки выйдет на новый этап своего развития.

ТАТЬЯНА АРТИМОВИЧ

Асяродак незалежнага тэатра ў Беларусі на сённяшні дзень існуе разрознена і хаатычна; гэта пераважна асобныя праекты, нерэгулярныя фестывалі, разавыя спектаклі.

K.S.

НЕЗАЛЕЖНЫ БЕЛАРУСКІ ТЭАТР – МІФ ЦІ РЭАЛЬНАСЦЬ?

Пытанне «Ці існуе ў Беларусі незалежны тэатр?» гучыць амаль рытарычна для краіны, у якой усё належыць дзяржаве. Дваццаць сем дзяржаўных драматычных тэатраў існуюць дзякуючы дзяржаўнаму фінансаванню і выконваюць рэпертуарныя планы, якія загадзя ўзгадняюцца з Міністэрствам культуры. Гэта азначае неабходнасць вярнуць заінвеставаныя дзяржавай грошы. Абавязковым з'яўляецца атрымаць згоду Міністэрства культуры на пастаноўку той ці іншай п'есы, а таксама дазвол і сродкі, каб прыняць удзел у міжнародным фестывалі.

ШЭРАЯ РЭАЛЬНАСЦЬ

Тэрыторыя культуры ў Беларусі ўспрымаецца дзяржавай, як дадатак, на які, на жаль, трэба выдаткоўваць грошы, і тое, што яна сама сябе не акупае, не прыносіць стабільны і вялікі прыбытак, звычайна выклікае здзіўленне.

Фондаў па падтрымцы культурных праектаў у Беларусі не існуе, сістэма мецэнацтва не функцыянуе, бо бізнэсмэны проста не разумеюць значэння датацый сферы культуры. Акрамя таго, дзяржава замест таго,

каб знізіць мецэнатам падаткі, як гэта адбываецца, напрыклад, у ЗША, адразу ж запытае іх пра крыніцу паходжання грошай, прызначаных для культуры.

Ці патрэбны Беларусі незалежны тэатр? Ці існуе ён сёння наогул?

Кансерватыўнасць, «закрытасць» беларускай культуры і напружанасць у грамадстве праз складаную палітычную сітуацыю ў краіне не спрыяе з’яўленню новых тэатральных праектаў. Тыя, што існуюць, – існуюць насуперак усяму. Найбольш вядомым з’яўляецца «Свабодны тэатр» Мікалая Халезіна, які ў сваёй творчасці адкрыта выказваецца пра беларускую палітычную сітуацыю. Незалежны тэатр у Беларусі на сённяшні дзень існуе ў выглядзе разрозненых і хаатычных ініцыятываў, гэта пераважна асобныя праекты, нерэгулярныя фестывалі, разавыя спектаклі.

Творчыя лабараторыі, што часам праводзяць замежныя калегі, з’яўляюцца «разавай ін’екцыяй». Падчас працы, вядома, паўстаюць новыя планы, праекты, нават спектаклі, але калі госці з’язджаюць, беларускія творцы не ведаюць, што рабіць далей, дзе ставіць гэтыя спектаклі і як рэалізоўваць новыя ідэі.

Акрамя таго, творцы не знаходзяць моцнай матывацыі, каб здзяйсняць праекты, якія могуць проста не адбыцца праз бюракратычныя перашкоды і якія не здольныя акупіць сябе, бо публіка прызвычаілася да таго, што тэатр – гэта нешта сур’ёзна-рэалістычна-пафаснае, месца, куды трэба прыходзіць увечары і святочна апранутым. Менеджараў культуры ў дзяржаўных установах, вядома, не вучаць, як заснаваць незалежны тэатр ці рэалізаваць праект пры падтрымцы міжнародных культурных фондаў. Менавіта таму няма і прафесійных менеджараў.

Збянтэжанасць і разгубленасць, што пануе ў грамадстве сёння, не спрыяе з’яўленню цікавых творчых ініцыятываў. Моладзь, якая пачынае актыўна і паспяхова рэалізоўваць сябе на беларускай сцэне, хутка разумее, што тут, у Беларусі, «каралеўства малое» і «разгуляцца няма дзе», а да таго ж «правілы гульні выразна акрэсленыя», таму вялікая колькасць здольных і таленавітых проста з’язджае за мяжу. Энтузіязму тых, хто застаецца змагацца з шэрай рэчаіснасцю, таксама хапае ненадоўга: такія якасці, як індывідуальнасць, лідэрства і непадобнасць да іншых, прыроўніваюцца да небяспечных для грамадства і выцясняюцца. Шмат

якія цікавыя ідэі і праекты так і застаюцца нерэалізаванымі, а планы – няздзейсненымі.

Незалежны беларускі тэатр на сённяшні дзень – маленькая выспа ў беларускай тэатральнай культуры, якая, тым не менш, не дазваляе «рацэ застаяцца». Менавіта такую мэту і ставяць перад сабой Тэатр «Інжэст» Вячэслава Іназемцава, Тэатр «D.O.Z.SK.I» Вольгі Скварцовай і Дзмітрыя Залескага, праект «КарнягТЭАТР» Яўгена Карняга – гэтыя праекты спрыяюць развіццю і мадэрнізацыі мастацкіх ідэй.

ВЫСПА НЕЗАЛЕЖНАСЦІ

Рэжысёр Яўген Карняг пачынаў у Мінску: скончыў Беларускую дзяржаўную акадэмію мастацтваў па спецыяльнасці «Актор тэатра лялек», рэалізаваў шэраг яркіх праектаў і перабраўся ў Маскву – паступіў у рэжысёрскую магістратуру Цэнтра імя Мейерхольда. Аднак працягвае ставіць спектаклі і ў Беларусі. Ягоны «КарнягТЭАТР», дарэчы, не мае сцэнічнай пляцоўкі і сталай акторскай трупы. Маладыя акторы і мастакі, што працуюць у разнастайных дзяржаўных тэатрах, аб'ядноўваюцца для рэалізацыі праектаў і пастановак.

Спектакль «Café “Паглынанне”» пару гадоў таму стаў маладзёвым маніфестам у прасторы пошука эксперымента. Выкарыстоўваючы лозунг «З тэатрам скончана», стваральнікі пастаноўкі змянілі традыцыйную сцэну на прастору начнога клуба, а гледачоў зрабілі ўдзельнікамі спектакля. Дзеянне складаецца з фрагментарных кавалкаў: танцавальныя нумары, маналогі персанажаў і пластычныя сцэны. Яўген Карняг змешвае розныя пласты грамадскага жыцця, іранізуе і кідае публіцы ў твар непрыемную праўду. Ён выварочвае вонкі тое, што так карпатліва хаваецца, закранае табуяваныя для беларускага тэатра тэмы – аборт, наркотыкі і «цесната» правінцыйнай дзяржавы.

Персанажы «Café “Паглынанне”» – клубныя дзяўчаты, занятыя сваімі эмацыянальнымі перажываннямі, фобіямі, комплексамі. Гераіня Кацярыны Аверкавай – мадэль, хворая на анарэксію, яна мяняе сукенкі і пазіруе перад камерамі, пакутуе ад таго, што лічыць сябе тоўстай, з цягам часу не можа ўжо нічога есці. Цяжарная гераіня Юліі Міхневіч спрабуе таньчыць у клубе нават з вялікім пузам, якое ёй, безумоўна,

замінае. У нейкі момант яна пачынае лупцаваць сябе кулакамі па жываце, агрэсіўна крычаць пра тое, што гэтае дзіця ёй абрыдла. Сцэну аборта Карняг паказвае цалкам метафізічнымі сродкамі: пасярэдзіне пляцоўкі ў вялізным цэлафанавым мяшку, які паступова напаўняецца дымам, знаходзіцца гераіня Валянціны Гарцуевай. Яна спрабуе выбрацца адтуль, задыхаецца, крычыць і, апошні раз глынуўшы паветра, падае. Тады яе, як непатрэбную ўжо дэталь дэкарацый, схапіўшы за рукі, цягнуць па падлозе, пакуль цела зусім не знікае з поля зроку гледачоў. *Show must go on*. Гераіня Міхневіч выскоквае на сцэну ўжо без выпуклага жывата, жвавая і цалкам задаволеная і зноў пачынае танчыць, цяпер ёй ужо нічога не замінае атрымліваць асалоду ад жыцця.

Карняг лёгка змешвае трагічнае з іранічным, мінулае з сучасным. Наступная сцэна – кульмінацыя іроніі ў дачыненні да абсурднай рэчаіснасці, дзе побач суіснуюць савецкае мінулае і еўрапейскае сучаснае. У кампаніі клубных нафарбаваных дзяўчат з'яўляецца няўцямная гераіня ў нацыянальным убранні, якая спрабуе сказаць нешта патрыятычна-пафаснае, нават зацягнуць песню і затанчыць «Лявоніху», што атрымліваецца ў яе няўдала, нязграбна і выглядае зусім камічна. Па невялікім чорна-белым тэлевізары, што знаходзіцца справа ад гераіні, у гэты час паказваюць працу камбайнёраў, а дыктар распавядае пра колькасць ураджаю. Гераіні ў бліскучых модных сукенках шчыра смяюцца і здзекуюцца з яе, і яна, нібы ўсвядоміўшы ўсю дзікасць і бессэнсоўнасць сваёй прысутнасці ў гэтым месцы, знікае са сцэны. Іронія Я. Карняга, гратэскавая і дакладная, у дачыненні да рэчаіснасці, якая так лёгка распазнаецца, трапляе ў самую сутнасць справы. Дакладна выяўляецца душнае паветра і балоцістая мясцовасць, час у якой нібыта спыніўся. Менавіта таму гераіня Вольгі Скварцовай пасля экспрэсіўнага танца забіраецца на вялізную калонку і істэрычна крычыць: «Я не чую музыку, зрабіце грамчэй!» - хаця дынамік разрываецца ад моцнага гука. «Я ўжо ўсё бачыла ў гэтай краіне, усюды была, мне тут цесна, я хачу ў новы клуб у Нью-Йорку», – лямантуе яна.

Гэты спектакль, як і іншыя («Не танцы», «Бясконца», «Birthday party», «C'est la vie. Exercices pres du baton»), не быў пастаўлены паводле якога-небудзь драматургічнага твора. Свае спектаклі Карняг прыдумляе сам, аддаючы дамінуючую ролю пластыцы актора. Калі ў «Café "Паглынанне"»

быў лозунг «З тэатрам скончана», то спектакль, прысвечаны праблеме гвалту, называецца «Не танцы».

Карняг гаворыць пра тое, пра што зазвычай маўчаць, выцягвае на паверхню чалавечы боль і экзістэнцыю, паказвае гэта, не шкадуючы гледача, каб той абудзіўся ад літургічнай мроі, пачаў рэфлексіраваць і аналізаваць.

Тэатр «Інжэст» стаў у Беларусі пачынальнікам прафесійнага пластычна-эксперыментальнага тэатра. На сёння «Інжэст» – гэта вядомы тэатральны брэнд, які існуе з 1980 г. і прадстаўляе шырокі спектр тэатральнага вербальнага пошуку: клаўнада, хэпенінгі на вуліцах, танец Буто. Геаграфія гастроляў «Інжэста» – шырокая: Расія, Нямеччына, Польшча, Украіна, Нідэрланды, Швецыя і г.д. Сумесныя праекты трупа рэалізуе з польскім «Teatrem Formy» Юзэфа Маркоцкага і японскім «Ten pen chii».

Вячаслава Іназемцава хвалюе чалавечая экзістэнцыя і звязаныя з ёй пакуты. Ён гуляе з сэнсамі і шматзначнымі асацыяцыямі. Ягоны вядомы спектакль «ДКДанс» паказваў чалавека, з якога здзерлі абалонку, скуру, усё прыўнесенае і вонкавае, дэманстраваў чалавечую існасць па-за формай, у чыстым выглядзе. Цалкам аголенае чалавечае цела сімвалізавала вяртанне да каранёў, прыроднай арганікі, катарсіс і перанараджэнне. Фізіялагічнасць сталася маніфестацыяй актора, у якой ён пазбаўляўся асабовасці, псіхікі, пола. Дарэчы, «Інжэст» ці не ўпершыню ў беларускім тэатры звярнуўся да фізіялагічнасці. «Мне цяжка змяшчаць свет у рамкі», – кажа Іназемцаў, і таму стварае адкрытую для ўспрыняцця асацыятыўную прастору. У спектаклях, што адбываюцца на сцэне, «Інжэст» выкарыстоўвае элементы вулічнага тэатра. У «ДКДансе» актор з'яўляўся на вялікіх хадулях, якіх паступова «пазбаўляўся»: гучная бензапіла ў руках іншага персанажа рабіла сваю справу – падпілоўвала ягоныя хадулі, пакуль ён зусім не падаў на ўскрайку сцэны. Але ўздымаўся: фінальная сцэна, дзе Іназемцаў спрабуе устаць і нібыта вучыцца хадзіць нанова, – услаўленне моцы чалавечага духу.

Тэатр «D.O.Z.SK.I» Вольгі Скварцовай і Дзмітрыя Залескага быў заснаваны ў 2005 г. Стваральнікі вызначаюць свой жанр як «contemporary dance», яны выкарыстоўваюць сінтэз харэаграфічнага і драматычнага мыслення. Іх «Дах» пару год таму выклікаў бурную рэакцыю публікі, на спектакль вельмі складана было дастаць квіткі. Экспрэсіўная пластыка актораў, дынамічная пабудова прасторы, музыка і святло, што рабіліся

паўнавартаснымі ўдзельнікамі спектакля, стваралі дзеянне з моцнай энэргетыкай і жывым нервам. «Дах» распавядаў пра стан чалавечай душы і псіхікі, які выйшаў з-пад кантролю. Акторы пры дапамозе пластыкі акрэслівалі ўзаемаадносіны персанажаў, што заблыталіся ў пачуццях, дзеяннях і апынуліся ў хаасе. Гарачая і напятая, як струна, атмасфера спектакля перарываецца рэзкім крыкам актрысы: «Я нічога ўжо не разумею»; далей – цішыня і затрымка дзеяння падчас якога акторы ўважліва ўглядаюцца ў твары гледачоў. Але калі ў Яна Фабрэа нечаканыя перапынкі, падчас якіх акторы кураць цыгарэты і назіраюць за публікай, могуць працягвацца 10–30 хвілін, то ў тэатра «D.O.Z.SK.I» – гэта хвілінны перапынак, пасля якога дзеянне набірае новыя абароты, пакуль усе ўдзельнікі пастаноўкі не апынаюцца на даху. Стаяць, глядзяць уніз. Паўза. І калі ў Сары Кэйн гераіня не знаходзіла выйсце і прымала вялікую дозу лекаў, то ў «ДАХу» момант выбару пераходзіць у момант катарсісу. Знізу, куды ўзіраюцца персанажы, запальваецца святло, і героі, узяўшыся за рукі, проста падскокваюць на месцы, ператвараючы дзеянне ў жарт.

У чэрвені 2009 г. ў Варшаве адбылася прэм’ера спектакля «Мухі на сонцы, альбо Бяссоніца», у кастрычніку таго ж году тэатр прыняў удзел у маскоўскім фестывалі «Этніка» з працамі «Сталасць» і «Ў даліне лёсу», а ў лістападзе яны атрымалі Гран-пры на міжнародным фестывалі сучаснай харэаграфіі ў Віцебску за аднаактныя спектаклі «Homo sapiens» і «Камень, нажніцы, папера».

Першы незалежны Міжнародны тэатральны фестываль эксперыментальных тэатраў «Той самы фестываль» прайшоў зусім нядаўна – 21–26 красавіка 2011 г. Арганізатарамі фестываля сталі тэатр-студыя «РОНД», тэатр-студыя імя Еўсцігнея Міровіча, суарганізатары – Беларуская дзяржаўная акадэмія мастацтваў, Цэнтр беларускай драматургіі і рэжысуры, канцэртна-прадзюсерскае агенцтва «Бопромо» і Муніцыпальная ўстанова па культуры г. Бона (Нямеччына). За сваю мэту фестываль ставіў адкрыццё ў Беларусі платформы для міжкультурных дыялогаў у сферы сучаснага тэатра. На працягу шасці дзён 18 тэатральных труп і больш за 280 удзельнікаў і спецыяльных гасцей рэалізоўвалі разнастайную праграму. Яе аснову склалі вулічныя і пластычныя спектаклі эксперыментальных калектываў Германіі, ЗША, Славакіі, Славеніі, Польшчы, Расіі і Беларусі, а таксама работы юнацкіх тэатраў Маладзёжнай праграмы фестываля, у лік якіх

увайшлі 2 дабрачынныя паказы: мультфільмы студыі дзіцячай анімацыі «Мы ёсць!» (навукова-практычны цэнтр, п. Бараўляны) і спектакль лялькавай студыі «Ціхі Акеан» (дом-інтэрнат для дзяцей-інвалідаў). Важную частку фестываля склалі бясплатныя майстар-класы: майстар--клас па кантактнай імправізацыі правёў Карэл Ванег з Нямеччыны, «Танец буто» быў праведзены Лілі Эмерсан з ЗША, «Вулічны тэатр», які ўключаў таксама ўдзел у флэш-мобах, – арганізаваў **Куд Люд са Славеніі,** майстар-клас па працы з маладзёжнымі тэатрамі Ціна Юкер з Нямеччына, майстар-клас па драматургіі імправізацыі правяла Вераніка Насальская з Казахстана. Праграма падзялілася на пластычную і драматычную часткі. Пластычную частку склалі спектаклі тэатраў «Інжэст», «Карняг-ТЭАТР», «D.O.Z.SK.I», «EYE», тэатр-студыя «РОНД», тэатр-студыя «Бармаглот» (Беларусь), «Тэатр Карэла Ванэка» (Нямеччына), «Debris Company» (Чэхія), «Lucid Street Theatre» (ЗША), «Kud Ljud» (Славенія). Драматычная частка была прадстаўленая такімі тэатрамі, як «Studium Teatralne» (Польшча), «Валакалаамскі Народны» Тэатр (Расія), «Марабу» (Нямеччына), «Д.Е.М.И.» (Расія).

МАЛАДЫЯ РАЗЗЛАВАНЫЯ

Асобнай тэрыторыяй незалежнага беларускага тэатра з'яўляецца новая беларуская драматургія, што паўстала на пачатку нулявых гадоў і для пастановак якой у Беларусі пакуль што не склаліся ўмовы. Маладыя «раззлаваныя» следам за ангельцамі Сарай Кэйн і Маркам Равенхілам, расійцамі Васілём Сігаравым і Максімам Курачкіным, палякамі Міхалам Вальчакам, Марэкам Прухнеўскім ствараюць творы, якія датычацца чалавека, што дзейнічае тут і цяпер. Тэматыкай найноўшай драматургіі становіцца татальная камунікацыйная раз'яднанасць, пачуццё адчужанасці, «закрытасць» асобы, нестабільнасць эмацыйнага стану, дэпрэсія, спажывальніцтва, крызіс сям'і, аборт, гвалт, няздольнаць да самаідэнтыфікацыі.

Павел Пражко – адзін з самых яркіх прадстаўнікоў альтэрнатыўнай драмы; ён смела ўздымае зусім новыя для Беларусі тэмы. Ягоныя п'есы з поспехам ідуць за мяжой. «Жыццё ўдалося», напрыклад, была пастаўлена адначасова ў двух вядомых маскоўскіх тэатрах: Міхаілам

Угаравым у «Тэатры.doc» (спектакль, дарэчы, атрымаў галоўную расійскую тэатральную прэмію «Залатая Маска» у 2009 г.) і Эдуардам Баяковым у тэатры «Практыка».

Героі гэтага твора – падлеткі. Гісторыя чатырох маладых людзей: братоў – настаўнікаў фізкультуры – і дзяўчын-школьніц прадстаўляе сабой зрэз жыцця, у якім у персанажаў няма ні думак, ні жаданняў, а ёсць толькі фізіялагічныя патрэбы, якія яны намагаюцца задаволіць, мяркуючы, што менавіта гэтага ім не стае для шчасця. Яны шчыра ўпэўненыя, што іх жыццё «ўдалося», але шчасця няма, і кахання няма і фізіялогія радасці не прыносіць. Вяселле Аляксея і Алены – відавочны трагіфарс, падобны да медыйных reality show: жаніх напіваецца і засынае ў прыбіральні, а нявеста прыходзіць да высновы, што кахае брата жаніх. Пражко паказвае жыццё аднаклетачных арганізмаў, якія не маюць волі і рэфлексіі. Бясконцыя самапаўторы і паўзы выяўляюць няздольнасць персанажаў выказаць тое, што яны адчуваюць. Героі, дарэчы, не забойцы, не злодзеі, яны проста – «планктон». Рэмарка «і ні аб чым не думае» (з п'есы «Зачыненыя дзверы») працягвае тэму замбаванага планктона. Дастасоўваючы яе практычна да ўсіх герояў, Пражко настойвае на няўменні герояў мысліць і рэфлексаваць. Персанажы імітуюць жыццё, не знаходзячы матывацыі для яе паўнавартаснага пражывання. Герой Валера імітуе наяўнасць прыватнага жыцця перад бацькамі: абсалютна чужая дзяўчына грае роль яго каханай, сам жа ён, як паведамляе рэмарка, «нічым не зацікаўлены». Адсутнасць пачуццяў, індыферэнтнасць, няздольнасць паўнавартасна пражываць жыццё, татальная стомленасць і абыякавасць да знешняга свету вымушае персанажаў не пражываць, а імітаваць жыццё.

Акрамя творчасці Паўла Пражко, вядомай за межамі Беларусі з'яўляецца і творчасць Мікалая Рудкоўскага. Аўтар іранічна і дакладна перадае інтанацыю часу, які змяніўся, і канстатуе праблемы сучасных рэалій. Камедыя «Дажыць да прэм'еры» – гэта татальная іронія з шырока распаўсюджаных памятных ваенных датаў, якія сёння «карыстаюцца вялікім поспехам» у беларускім тэатры ў выглядзе пафасна-касцюміраваных пастановак. Актрыса Вера рыхтуецца да «ваеннай» прэм'еры ў сваім тэатры і прагне ў поўнай меры адчуць і пражыць выпрабаванні сваёй гераіні-партызанкі. Яна аддае нейкай бабулі дарагія касцюмы мужа-бізнэсмена за дзве скарынкі хлеба, якія і падае яму на вячэру. Сваю баявую сяброўку яна прымушае адмовіцца ад салярыя

і салонаў прыгажосці. Тая, вядома ж, спачатку адмаўляецца, але потым і сама пранікаецца гэтымі «ахвярнымі ідэямі». Кульмінацыяй кур'ёзу становіцца сцэна, дзе на просьбу Веры яе гвалцяць на вачах у мужа, які траціць прытомнасць ад пабачанага. Парадаксальная сітуацыя тут даведзеная да абсурду. Феерычная іронія драматурга ў дачыненні да замбаванай свядомасці здымае налёт сур'ёзнасці, але не памяншае глыбіні праблем.

Пакуль у Беларусі не склаліся ўмовы для пастаноўкі такіх п'ес. Маладыя рэжысёры, зацікаўленыя ў гэтых творах, сцвярджаюць, што не маюць пляцоўкі для іх рэалізацыі, тэатральныя менеджэры не ведаюць як спалучыць юрыдычна-фінансавыя нюансы з патрэбамі творцаў і гледачоў. Крытыкі сцвярджаюць, што мастацкі вынік такіх спектакляў будзе паўторам і бляклай копіяй расійскіх ці польскіх калег. І, пэўна, у нейкай ступені маюць рацыю: моцная рэжысура ў Беларусі ў такіх закансерваваных умовах проста не можа сфармавацца і свабодна рэалізоўвацца. Гэтую сітуацыю ўскладняе і іншае пытанне – ці мажлівы паўнавартасны арыгінальны і наватарскі тэатр ва ўмовах татальнай нестабільнай сітуацыі ў краіне? І ці можа творца думаць пра высокія і духоўныя рэчы, калі цяпер пры сярэднім заробку ў 250$ кілаграм грэчкі каштуе 4$?

Абсалютна відавочна, што незалежны тэатр не народзіцца сам сабою. Беларусам на сённяшні дзень патрэбная вялікая доза замежнай ін'екцыі і дапамогі know-how ў выглядзе лабараторнай працы, узаемных праектаў і элементарных майстар-класаў для рэжысёраў і менеджараў на тэму таго, як ажыццявіць праект ці арганізаваць фестываль. Дзяржаўныя інстытуты здольныя навучыць, на жаль, толькі кансерватыўнай тэорыі, а не таму, як прымяняць ініцыятыву нароўні з юрыдычна-арганізацыйнымі ведамі.

К.С.

Беларусь до сих пор остается «белым пятном» на музыкальной карте Европы. Возможно, такая «изолированность» стала причиной того, что для беларусского музыкального андеграунда характерны оригинальный стиль и авторская интонация.

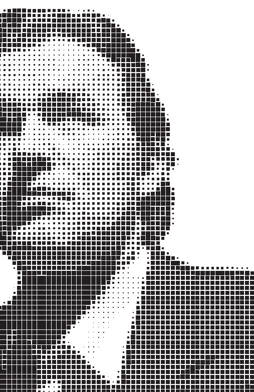

СЕРГЕЙ ПУКСТ

БЕЛАРУСЬ: БЕЛОЕ ПЯТНО НА МУЗЫКАЛЬНОЙ КАРТЕ ЕВРОПЫ

Одной из причин *отсутствия* беларусской музыки в мировом музыкальном пространстве является то, что за 20 лет после распада Советского Союза в нашей стране так и не был сформирован музыкальный рынок, который способствовал бы продвижению отечественного музыкального «продукта» на Запад и Восток.

Шоу-бизнес, в первую очередь, предполагает некую конкуренцию. Тогда возникает противостояние артистов, подключается «желтая» пресса, провоцируя «скандалы» и поддерживая интерес слушателя. В Беларуси конкуренция проходит «келейно», потому что большинство эстрадных артистов работает в довольно замкнутых государственных структурах, например в Театре эстрады Василия Раинчика или в оркестре Михаила Финберга. Соответственно, те и другие, конкурируя внутри этих организаций, стараются не выносить «сор из избы».

Рок-звезды также пьют и ругаются, по большей части в своем кругу, стараясь жить дружно, но в плане творчества двигаться строго параллельно. При этом ни поп-, ни рок- звезды, если

понимать определение «шоу-бизнес» буквально, не заинтересованы в демонстрации своей «личной драмы». Поэтому беларусский шоу-бизнес ограничивается «колодой» видеоклипов, которые являются своего рода визитками на случай возможных корпоративных мероприятий.

Как и в советские времена, беларусская музыка четко разделяется на «официальную» и «неофициальную». «Официальные» группы имеют всё: зарплату, концертные залы, аппаратуру, гарантированное количество концертов и, как следствие, условную, статистическую популярность. На «неофициальные» группы государство не тратит ни копейки. В принципе, оно и не обязано на них тратиться. Проблема заключается в другом: в условиях жесткого государственного регулирования практически отсутствуют источники существования для музыкантов, которые не вписываются в государственную структуру. Эти музыканты существуют сами по себе, и, соответственно, финансовый успех «Ляписа Трубецкого», «Серебряной свадьбы», «Троицы» и «N.R.M.» является реальным показателем их истинной конкурентоспособности и зрительской любви. Но нужно отметить, что, даже имея большую зрительскую аудиторию в Беларуси, эти группы зарабатывают, как правило, за пределами страны.

Таким образом, можно сказать, что на сегодняшний день в Беларуси профессионального музыкального сообщества все-таки нет. Музыканты существуют как «люди-острова», в основном прислушиваясь к звукам внутри себя. То есть коллегиальное общение, конечно, происходит, но не носит уродливых открыто тусовочных форм. Как ни парадоксально, это идет на пользу: такая внешняя и внутренняя (само)изоляция способствует существенному своеобразию беларусской музыки. Ощущение собственной адекватности не является результатом усилий продюсера – это нечто интуитивно нащупываемое самим музыкантом. Процесс совсем не простой, но куда более честный, чем механическое повторение нескольких внутрижанровых аккордов, чтобы работать манекеном подростковой самоидентификации. *Это если говорить о немногих «плюсах» сложившейся ситуации*.

Теперь о «минусах» для музыкантов. Беларусскую «звезду» вчерашнего концерта можно запросто встретить утром в метро: музыкант едет на свою «мирскую» работу. Очень немногим удается зарабатывать своим творчеством. Помимо «официальных» исполнителей, работающих в государственных музыкальных организациях (что, нужно отметить,

значительно ограничивает их творческий рост), стабильно может существовать только ресторанный музыкант (что, с другой стороны, также не способствует его развитию).

В любом случае даже в такой, казалось бы, неблагоприятной ситуации в Беларуси появляются исполнители и группы, которые находят своего зрителя на родине и за рубежом. Это, как правило, те музыканты, которые попадают в сектор «неофициальной» музыки и которым удается существовать «вопреки».

«ГРУППЫ-С-ХАРИЗМАТИЧНЫМИ-ЛИДЕРАМИ»

«Группы-с-харизматичными-лидерами», как правило, существуют на постсоветской сцене уже больше 20–30 лет. В конце 80-х, в переломный момент советской истории, именно музыканты-«трибуны» оказались особенно востребованными. Музыкальная революция, которая на Западе произошла в конце 60-х годов, в Беларуси свершилась в конце 80-х.

Именно с этим обнадеживающим временем у меня связана личная эстетическая «травма»: действительно новой, интересной музыки так и не появилось. Беда заключалась в том, что на Западе сексуальная революция и ЛСД создали и оформили новую музыкальную эстетику. Беларусская революция произошла прежде всего на политическом уровне. Музыкальных идей, как оказалось впоследствии, было совсем немного. Главным оружием для музыкантов стало слово.

Самыми яркими в этом смысле оказались две группы: «Ляпис Трубецкой» и «Мроя», позже «N.R.M.».

«Ляпис Трубецкой» сегодня, очевидно, является группой номер один. Надо сказать, что еще в конце 80-х в разваливавшемся Советском Союзе стали популярными запрещенные прежде авторы – писатели-абсурдисты Даниил Хармс, Александр Введенский и др., которые задали невиданный прежде уровень самоиронии. Солист группы Сергей Михалок чрезвычайно точно эту тенденцию ощутил. Сквозь его скоморошьи стихи поблескивала некая амбивалентная истина, которая тут же торопилась превратиться в шутку. Сергей работал в образе провинциала и, в частности, идеально передавал бездну девственного сознания, которое самым диким образом встраивалось

в урбанистическое окружение. Этот образ эксплуатировался им чрезвычайно долго и разнообразно до начала «нулевых».

В 2000-х произошла освежающая смена имиджа. Сергей стал подтянутым, бодрым, татуированным. Стал высказываться в актуальном антиглобалистском ключе. Всё это, правда, воспринималось пока как очередной «прикол». В контексте творчества «ЛТ» в искренность ее лидера сложно было поверить. Обострение интереса к группе подсказало, что «прикол» срабатывает. Сегодня, однако, музыканты звучат все более серьезно. Именно сейчас лидеру группы удалось наиболее отчетливо, почти без иронии высказаться по поводу того, что его по-настоящему волнует.

Вторым безусловным лидером музыкальных 1990-х в Беларуси были «N.R.M.». Будучи первокурсником Минского художественного училища, зайдя в кабинет химии, я увидел длинноволосого старшекурсника Лявона Вольского, который доказывал нашей учительнице химии элементарное: если мы живем в стране под названием Беларусь, то разговаривать надо, соответственно, на беларусском языке. Это были прекрасные, вдохновенные слова.

«N.R.M.» для меня так и осталась группой этой светлой идеи, хотя музыкальную эстетику коллектива я разделял далеко не всегда. Помимо напористой «N.R.M.», уже позже Лявон основал группу «Крамбамбуля», где он в полной мере показал себя как лирический автор. Необходимо отметить, что уровень его текстов в обоих проектах был очень высок.

«ФОЛК-ГРУППЫ»

Безусловно, первая величина фолк-направления в Беларуси – это группа «Троица» с ее лидером, обладателем уникального голоса, Иваном Кирчуком. Именно «Троица» впервые после «Песняров» представила полноценное и своеобразное прочтение беларусского фольклора. Правда, это уже не рок-музыка, а, скорее, world-music. За каждой нотой стоит кропотливая работа: Кирчук, профессиональный этнограф, до сих пор ездит в экспедиции по беларусской глубинке. Аутентичность материала подчеркивается дотошным сохранением особенностей произношения тех мест, где была записана песня.

Несмотря на обаяние таких замечательных альбомов, как «Сон-трава», «Семь» и «Зимушка», моим любимым диском остается экспериментальная работа «Жар-жар», звучание которой значительно отличалось от того, что зритель мог услышать на концерте. Любопытно, что сам Кирчук так до конца, кажется, и не признал эту работу «своей», видя в ней, прежде всего, «террористический» саунд-дизайн звукорежиссера Андрея Жукова.

Еще один коллектив – «Акана» – состоит из трех поющих девушек, которые синтезируют фолк-музыку с современными музыкальными жанрами – от джаза до «битов» украинских ди-джеев. В последнее время коллектив активно участвует в интернациональных проектах: где еще интересен беларусский фольклор, как не за рубежом. В результате последнего проекта со швейцарскими музыкантами было дано несколько концертов в городах Беларуси. Сейчас руководитель коллектива Ирена Котвицкая делает новый проект с Алексеем Ворсобой из беларусской группы «Порт Моне».

В этом же ряду стоит группа «Стары Ольса», которая специализируется на исполнении средневековой музыки. Музыканты являются постоянными участниками разного рода «ролевых», реставраторских мероприятий. В свое время группа высокопрофессионально и изобретательно аранжировала «Полацкі сшытак» (средневековый нотный сборник, найденный беларусским исследователем Адамом Мальдисом). Дмитрий Сосновский, лидер команды, человек, в принципе, подвижнического склада, является активным пропагандистом средневековой музыки. Он также попробовал себя в качестве продюсера более модернистского проекта «Литвин-тролль», где средневековые и народные инструменты усилены звучанием электрогитар.

«ФРИК-ГРУППЫ»

Понятно, что абсурд, начиная еще с Николая Гоголя, а также классиков жанра Хармса и Беккета, рассматривает, помимо прочего, природу маленького человека, существующего в собственном крошечном мире, полном самых диковинных фантазий. Это если говорить о талантливых «фриках». «Фрики» попроще кривляются, работая в основном на пьяную аудиторию, не поднимая «низкий жанр» до уровня искусства.

Безусловно, лучшей беларусской фрик-группой сегодня является фрик-кабаре «Серебряная свадьба». Фронтвумен коллектива Света Бень, вокруг которой собрался небольшой профессионально звучащий оркестр, раньше писала впечатляющие стихи. Сейчас они получили убедительное сценическое воплощение. Помимо собственно пения от лица простодушной «лисички», внезапность выступлению придает изобретательная работа с обильным реквизитом, в чем сказывается Бенькино (Бенька – так ее *нежно* называют в музыкальных кругах) режиссерское образование. Любопытно, что солистка «СС», любит читать «остро теоретическую» литературу, например Михаила Бахтина. А это, на самом деле, говорит о том, что впечатления, возникающие у зрителя в голове, ей во многом известны заранее.

Кабаре-дуэт «Rocker Jocker», состоящий из двух колоритных, условно циничных персонажей Максима Сирого и Михея Носорогова, напоминает упрощенного Тома Уэйтса. Носорогов аккомпанирует себе на крошечной гитарке-укулеле, а Максим Сирый – на стандартном баяне. Группа бравирует своей грубоватой эстетикой и колоритным внешним видом.

Еще один «фрик» со знаком «плюс» – это группа «Кассиопея», исполняющая так называемый «спец-поп», который можно одним словом определить как ретро-футуризм. «Щупальца с планеты Х» благополучно соседствуют с ностальгическим советским мироощущением. Такой стиль прекрасно воспринимается в России, разрываемой между надеждой на цивилизованное будущее и воспоминаниями, как хорошо было в СССР. Иногда это похоже на электро-поп, иногда – на жесткий электро-панк.

«РОК-ГРУППЫ»

Из всего огромного списка беларусских рок-групп особо хотелось бы отметить две: «Петлю Пристрастия» и «Красные звезды».

Многое кажется интересным и спорным в «Петле Пристрастия»: «графоманское название», цепкие тексты, уместно неформальная музыка и видимая простота и легкость. Илья Черепко-Самохвалов – солист коллектива – всем своим видом опровергает стереотип-представление о лидере рок-группы. Постоянное сомнение в себе выводит его из

категории рок-героев в категорию живых людей. Складывается ощущение, что он находит неисчерпаемый источник вдохновения в собственной неуверенности. В результате рождаются исчерпывающе язвительные тексты.

Группа «Красные звезды» как будто должна играть ностальгически грязный среднерусский панк в духе «Гражданской обороны» (к сопоставлению с которой лидер группы Владимир Селиванов сам время от времени с видимым удовольствием подталкивает). К счастью, «Красные звезды» исполняют нечто намного более абсурдное и изощренное по музыке. Просто ломают еще один устойчивый стереотип, отказываясь от классического приема классической панк-группы: они не делают вид, что не умеют играть, лишая себя всяких видимых ограничений, которые могли бы навсегда пригвоздить группу к какому-то стилистическому направлению. Именно поэтому их можно и нужно слушать.

ИНСТРУМЕНТАЛЬНЫЕ ГРУППЫ

В этом «сегменте» можно выделить группы «Гурзуф» и «Порт Моне». С самого первого взгляда кажется, что группы идентичны: оба бэнд-лидера играют на баяне. Но на этом сходство коллективов заканчивается.

Егор Забелов («Гурзуф») – одаренный композитор, который внятно строит музыкальную фразу, работает мелодически остро, умеет резко менять фактуру и обладает редким даром сохранять в своей музыке интригу. В последнее время он работает с различными электронными гаджетами. Необходимо также отметить и другого участника коллектива – барабанщика Артема Залесского. Артем – один из самых нестандартных беларусских музыкантов, который не аккомпанирует, а выстраивает барабанную линию. К моей искренней радости, кажется, у них получается больше нигде не работать и заниматься исключительно музыкой.

Группа «Порт Моне» существует с 2005 года. Но Алексей Ворсоба начал исполнять музыку намного раньше. Задолго до этого он был лидером инструментального «Коллектива им. Хорошего Человека» (его так и называли – «Леша – хороший человек»). Музыка «Порт Моне» создана по законам ландшафтного дизайна, когда все выпуклости, пригорки и впадины обозначены музыкальными утолщениями

и утоньшениями, замираниями и взрывами. И в этом, конечно, тоже есть своя структура, логика и отчетливая закономерность.

ГРУППЫ, ИСПОЛНЯЮЩИЕ ИНТЕЛЛЕКТУАЛЬНУЮ МУЗЫКУ

Есть в Беларуси, как минимум, две группы, исполняющие, с точки зрения нормального потребителя «музпродукта», *непонятно что*. Это группа «ВОМ», название которой, собственно, и есть аббревиатура стиля «волшебная одноклеточная музыка», и группа «Князь Мышкин», которая исполняет интуитивный джаз.

Антон Кривуля, он же Бэтман Большой Украины, он же Стереочувак, он же Жан-Дирижабль, основал несколько отделений «ВОМ» в России и Беларуси. Родился стиль благодаря счастливому наблюдению: Антон заметил, что звук, помимо вертикального, имеет еще и горизонтальное измерение. То есть музыка может возникать не благодаря звуковысотным изменениям, а благодаря разным обертонам, которые приобретает один и тот же звук в ходе постоянного повторения одной ноты. С этим связаны забавные временные сдвиги в сознании слушателя (например, когда я слушал «ВОМ», мне казалось, что они играют около часа, а программа длилась всего 20 минут).

Антон довольно много выступает в России. Вспоминается фрагмент из нашей с ним переписки. Антон писал: «Приезжай выступать с нами в Москву. Нас тут хорошо знают. Нас уже все ненавидят».

Главный идеолог «Князя Мышкина» Леонид Нарушевич, человек умный и бескомпромиссный, был удостоен высочайшего комплимента от музыканта собственной группы: «Леня, а ты, оказывается, умеешь играть на гитаре». Действительно, Нарушевич достиг такого исполнительского уровня, когда мастерство заметить практически невозможно. На первый взгляд, группа исполняет нечто весьма неконкретное. Но это с точки зрения неподготовленного слушателя. Если же закрыть глаза или слушать CD, то сразу отчетливо проступают «ребра» музыкальной формы. При этом я отнюдь не утверждаю, что музыка «КМ» математически выверена. Я думаю, музыканты просто чувствуют структуру спинным мозгом.

Мне довелось однажды играть с «Князем Мышкиным». Это была в чистом виде не подготовленная с моей стороны интуитивная

импровизация. К стыду должен признать, что это было одно из самых неудачных моих выступлений: я постоянно попадал в ловушки модуляций, провалов в другие тональности и меняющегося размера. При этом музыканты «КМ» не испытывали никаких проблем.

РЕГИОНАЛЬНЫЕ ОБЪЕДИНЕНИЯ И КОЛЛЕКТИВЫ

«Провинциальное» отношение к музыке, в отличие от так называемого «столичного», как раз отличается бóльшим вниманием к музыке, то есть более внимательным вслушиванием в музыкальный материал. Попутно замечу, что определение «региональные группы» ни в коем случае не определяет их как коллективы, находящиеся на периферии музыкального процесса.

Самым крупным музыкальным центром, помимо столицы, является Могилев. Здесь удалось организовать сообщество «Центр живого рока», которое позволило духовно поддерживать существующие здесь коллективы, играющие так называемый «русский рок». Одна из наиболее важных групп здесь – «Сердце Дурака», где солирует чрезвычайно одаренный поэт Тимофей Яровиков. Также совсем недавно здесь появилась группа «Глюки», музыканты которой сегодня играют любопытную англоязычную музыку в рамках нового проекта «Acute».

Когда я выступал в Могилеве, был поражен, с каким вниманием тамошняя публика слушала даже не нас с Атморави, номинальных минских хэдлайнеров, а местную группу «Калачиком рядом» (отличная, между прочим, группа), игравшую перед нами. Тишину такого качества я слышал только в филармонических залах.

Даже этот, далеко не полный, перечень указывает на то, что в Беларуси на сегодняшний день работают группы, представляющие довольно широкий спектр музыкальных стилей. Одновременно с этим, в силу некоторой изолированности Беларуси коллективы имеют свою авторскую интонацию, которую сегодня встретишь далеко не везде. Иными словами, в нашей стране идет нормальная андеграундная музыкальная жизнь, которую Европе во многом еще только предстоит открыть.

СЕРГЕЙ ПУКСТ

Сучасны беларускі літаратурны працэс нагадвае «арганізм», што складаецца з пэўнай колькасьці «болевых кропак». Актуальнымі застаюцца праблемы свабоднага мысьленьня аўтара, яго запатрабаванасьці ўладай, выдавецтвамі й чытачамі

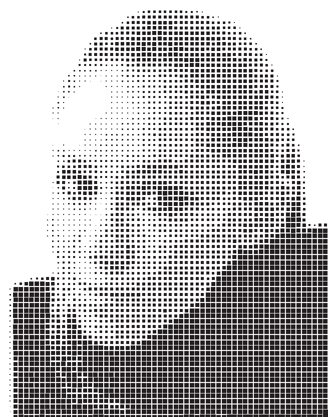

МАРГАРЫТА АЛЯШКЕВІЧ

БОЛЕВЫЯ КРОПКІ БЕЛАРУСКАГА ЛІТПРАЦЭСУ

Уявім сучасны беларускі літаратурны працэс як арганізм – і намацаем яго болевыя кропкі.

НАЦЫЯ ПАЭТАЎ (СОНЕЧНАЕ СПЛЯЦЕНЬНЕ)

Спытайце любога беларуса – і высьветліцца, што прынамсі аднойчы ён / яна пісалі вершы. Многія нават не адзін сшытак сьпісалі. Праўда, вершамі большасьць маіх суайчыньнікаў лічыць усё, што напісана ў слупочак і мае рыфму. Адсюль цэлы суплёт праблем для літаратурнага працэсу.

Найбольш відавочная праблема – «квадратнасьць» паэзіі. Адкрываем літаратурны пэрыёдык – а там роўненькія катрэнчыкі, бы хто іх пад адзін капыл падганяў: зь перакрыжаванай і апаясанай рыфмоўкай, пераважна двухскладовікі. Хай сабе Максім Багдановіч яшчэ на пачатку

XX ст. напрыдумляў, паводле падлікаў беларускага дасьледчыка, філёлага Вячаслава Рагойшы, 93 віды строфаў, хай напрыканцы таго ж стагодзьдзя Алесь Разанаў выгінаў форму верша так, як толькі яму заманулася, – ствараў зномы, вэрсэты, вершаказы ды іншыя новыя паэтычныя формы, хай Адам Глобус і многія іншыя стваралі выкшталцоныя хайку й танка, няхай Андрэй Хадановіч жартуючы напісаў кнігу лімэрыкаў, а Віктар Жыбуль выдаў не адну кнігу паліндромаў, хай Віктар Лупасін перасьмяяў усе цьвёрдыя формы вершу, хай Віталь Рыжкоў выйграе паэтычныя слэмы і ў нас, і за мяжой, хай Антон Францішак Брыль… Сьпіс тых, хто ставіў форму нашага вершу ўва ўсе прыстойныя й непрыстойныя позы, можна доўжыць і доўжыць. Але адкрываем пэрыёдык – бачым «квадрацікі». Вядома, пэрыёдыкі бываюць розныя – я зараз кажу пра (проста-)народнае ўспрыманьне паэзіі, якое выяўляюць найлепш выданьні дзяржаўнага выдавецкага холдынгу. Вянок вянкоў санэтаў тут лічыцца роўным подзьвігу, а да нерыфмаваных вершаў ставяцца падазрона: адзін літаратурны крытык нават заявіў, што лічыць вэрлібр «хваробай у паэзіі, індуцыраванай да нас з Захаду».

Геній Якуба Коласа ня ў тым, што ён падрабязна занатаваў побыт вёскі, – у «Новай зямлі» ён зарыфмаваў і зрытмізаваў нацыянальны характар. Грунтоўнасьць, трываласьць, нязьменнасьць, працалюбнасьць, вернасьць традыцыі – усе яны там, паміж ямбічных радкоў, паяднаных сумежнай рыфмай, узьведзеных у абсалют вершаванага раману. Злы геній часу – у тым, што з Коласа зрабілі гіганцкі бронзавы помнік, які пасадзілі на цэнтральную плошчу сталіцы. А ягонага маладзейшага сучасьніка Ўладзімера Дубоўку, шукальніка новых формаў паэзіі, вынаходніка паэтычнага «камбайну», які мусіў спалучаць розныя мэтры, віды рыфмоўкі, элемэнты розных родаў літаратуры й ейныя розныя жанры, таго самага Дубоўку, якога сам Купала ляпаў па плячы – маўляў, ты наш Пушкін, – выслалі ў лягеры на чвэрць стагодзьдзя. Паўлюка Шукайлу, братоў Шашалевічаў і шмат каго яшчэ ўвогуле выкінулі з нацыянальнай памяці, так што дасюль вяртаем...

«Квадратнасьць» датычыць ня толькі фармальнага боку паэзіі. Можна гаварыць пра пэўную тэматычную квадрыгу. Кожны паэт лічыць сябе абавязаным раней ці пазьней выказацца пра Радзіму (варыяцыі: Маці, Мову), Прыроду, Паэзію, а Каханьне застаецца галоўным рэчывам, якое сілкуе паэтычную творчасьць. І хай сабе ўсё больш творцаў ператвараюць

верш у featurнага кшталту інтэлектуальныя гульні, як сучасныя маладыя паэты Віка Трэнас, Вольга Гапеева, Марыйка Мартысевіч, Ігар Кулікоў ды іншыя, – лічыцца, што гэта яны цалкам традыцыйна ідуць *у рожкі са старымі* (выраз паходзіць з 20-х гг. XX ст., калі сябры тадышняй суполкі «Маладняк» дыскутавалі з старэйшымі «нашаніўцамі»), а потым перахварэюць на гэтае сваё захапленьне ўласнай разумнасьцю й стануць апяваць васількі ў жыце ды конікаў у траве.

І яшчэ адна важная акалічнасьць. Калі чалавек хоча пабудаваць камяніцу, ён кліча муляроў; калі мае нейкія праблемы са здароўем – зьвяртаецца да лекара, да спэцыяліста. Беларусы не давяраюць спэцыялістам. Мы самі з вусамі, не сьвятыя гаршкі лепяць – і ўсё такое. Тым больш слоўныя пабудовы – не хмарачосы, а пісьменства – не хвароба з мудрагелістаю назвай. Натуральна, літаратурная крытыка трактуецца не як прафэсія, а як спосаб зьвесьці асабістыя рахункі зь літаратурай. Само пісьменства, заўважым, таксама не прафэсія, ішлі б вы, хлопцы, на завод ці там у бізнэс, а вы, дзеўкі, – замуж.

Самае горшае ў «нацыі паэтаў» – гэта адсутнасьць чытачоў. Усе пішуць, але мала хто ўмее *чытаць* паэзію. Самае лепшае – гэта патэнцыял: чакацьмем на ператварэньне колькасьці ў якасьць.

РАСКОЛІНА (ПРАМЕЖЖА)

Кажуць, дзе два беларусы, там тры палітычныя партыі. Затое колькі разнастайнасьці!

Паэты й графаманы – ну хай сабе, гэтак, напэўна, паўсюль (іншая справа, што ў «нацыі паэтаў» графаманія – кшталту эндэмічнага захворваньня). А вось дзяржаўныя й недзяржаўныя выданьні? Ад такой тэрміналёгіі прафэсура журфаку БДУ калісь аджартоўвалася – маўляў, усё, што друкуецца ў гэтай дзяржаве, дзяржаўнае. Тады сталі ўжываць замест «недзяржаўнай прэсы» – «незалежную», але ўзьнікла праблема з антонімам; карысталі яшчэ парачку «афіцыйныя / апазыцыйныя выданьні», але потым з апазыцыяй стала так няпроста, што яе ўжо без двукосься й зьневажальных эпітэтаў ніяк і ня згадвалі ў «афіцыйным» друку; тады ў гаворцы сталі дзяліць пэрыёдыкі на «правільныя»

й «няправільныя», але хутка заблыталіся, што для каго правільнае, дзе нашы, а дзе ўжо «нянашы»…

У літпрацэсе гэтыя падзелы адчувальныя. Дзяржаўныя літаратурныя пэрыёдыкі – «Полымя», «Нёман», «ЛіМ», «Маладосьць» ды іншыя – атрымалі багатую савецкую спадчыну: сыстэму распаўсюду па ўсёй краіне, ведамасную падпіску, дзярждатацыі, якія-ніякія брэнды. Недзяржаўныя: «ARCHE-Пачатак», «Дзеяслоў», «Літаратурная Беларусь», «Верасень» ды іншыя, – атрымалі нефарматных аўтараў, якія не хацелі ці не маглі пісаць квадратныя вершыкі, і патрабавальнага чытача, зазвычай сталічнага, начытанага, разбэшчанага інтэрнэтам. У дзяржаўных выданьнях дзейнічае негалоснае правіла ня згадваць «няправільных» аўтараў; недзяржаўныя выдаткоўваюцца па максымуме, каб пусьціць у сьвет гэтых замоўчаных творцаў, так што сілы на іншых «няправільных» аўтараў часам проста нестае.

Паміж тымі й гэтымі аўтарамі існуе нябачная, але добра адчувальная прорва: парушальнікаў парадку на «афіцыйным» баку звальняюць з працы – здавалася б, ну якое нармальнае разьвіцьцё літаратуры можаісьці ў такіх умовах, калі рэдкі дасьледчык літаратуры ўтрымаецца *па-над* дастаткова доўга, каб пабачыць цэласнасьць. Такія, на шчасьце, ёсьць: гэта і крытыкі – Леанід Галубовіч, Ірына Шаўлякова, Ціхан Чарнякевіч ды іншыя, і тыя зь літаратуразнаўцаў, якія рызыкуюць аналізаваць бягучы літпрацэс – Пятро Васючэнка, Міхась Скобла, напрыклад. Але жывецца ім няпроста: таго й чакай, з абодвух бакоў камяні паляцяць.

Сапраўдная бяда па абодва бакі – гэта культывацыя адмысловых тэмаў, пра якія як ні пішы – захваляць. Благая літаратура застаецца благой, будзь яна пра Русь-матухну ці пра змагара з рэжымам.

Але ніхто ня можа забараніць цікаўнаму чытачу чытаць (цьху-цьху, як той казаў, калі на вуліцы ўжо нельга папляскаць, дык мо хутка і за няправільны часопіс у руках будуць забіраць?). А значыць, чым больш ствараецца выданьняў, тым лепш, тым разнастайней, тым цікавей. Калі ж нейкі аўтар прызнаны па абодва бакі, можна сьмела запісваць яго ці яе ў клясыкі. І тут могуць апынуцца разам такія розныя і па сьветапоглядзе, і па творчай манеры аўтары, як Альгерд Бахарэвіч (груба кажучы: надзвычай густое, ускладнёнае, выкшталцонае пісьмо; заглыбленьне ў чалавека, дасьледзіны ягоных дачыненьняў з абсурдным грамадзтвам) і Людміла Рублеўская (зноў жа, вельмі груба: стварэньне й папулярызацыя

нацыянальнага міту з дапамогай гістарычна-прыгодніцкага жанру; простае, даходлівае пісьмо).

Расколіна паміж дзяржаўнымі й недзяржаўнымі выданьнямі – толькі адна з тых, у якія можа гахнуць літпрацэс. Згадайма яшчэ падзел на беларусаў нармальных і беларускамоўных, ну й застарэлыя непаразуменьні паміж *людзьмі нармальнымі* ды творцамі нікуды не дзяюцца. Крытыкі называюць адной з магістральных тэмаў нашай літаратуры апошніх 20 гадоў самоту. Беларускамоўны незалежны пісьменьнік у самоце – як лёткая рыбіна ў вадзе.

МОВА Й «МОВА» (ЯЗЫК, ВУСНЫ)

Раней думалі, што жгуцікавыя расейскамоўныя хламідыі перадаюцца выключна полавым шляхам, аднак найноўшыя дасьледаваньні пацьвердзілі, што гэтую брыду можна падхапіць і праз сродкі гігіены, і праз асяродак зносінаў, а яшчэ хвароба ўспадчыньваецца. Так што, каб застацца здаровым беларускамоўным беларусам, трэба насіць скафандар, абачліва выбіраць партнэраў і заўжды памятаць, *дзе знаходзіцца тваё палаценца*.

Расейскамоўны хламідыёз – гэта такое хранічнае захворваньне грамадзкай сьвядомасьці, пра якое гаварыць неяк няёмка, трываць можна (многім увогуле нічога не баліць), лячыць моташна, таму амаль ніхто ня лечыцца й працягвае заражаць іншых і наваколле. Моўны хламідыёз, гэтаксама як і звычайны, прыводзіць да бясплоднасьці. Я б прапісала нам гвалтоўную беларусіфікацыю: вышэйшы заробак і лепшыя пасады даваць беларускамоўным, штрафы й усеагульную пагарду – за расейскамоўнае справаводзтва, абавязковы белмоўны іспыт падчас працаўладкаваньня для чынавенства й журналістаў, расейскамоўным палітыкам – анафэму, ну й адзіную дзяржаўную мову, само сабой. Але момант, відаць, незваротна ўпушчаны, і спадзявацца на прадуманую й мэтаскіраваную беларусіфікацыю, роўную па часе русіфікацыі (70 гадоў плюс-мінус два стагодзьдзі) не даводзіцца. Таму сьветлыя галовы нацыі, літаратары, змагаюцца з хваробай, як могуць.

Тут бачна некалькі стратэгіяў: адна, распачатая «нашаніўцам» Вацлавам Ластоўскім і ўдала разьвітая ў другой палове XX ст. Уладзімерам

Караткевічам, – рабіць зь сюжэту такую цукерачку, каб разам зь ёю хворы праглынуў і мову, асноўнае лекавае рэчыва. Некаторыя сёньня нават памяншаюць канцэнтрацыю беларушчыны, нібы наўмысна разбаўляючы яе русізмамі (як, напрыклад, Юры Станкевіч, Алёна Беланожка). Другая стратэгія, карані якой у моўным пурызьме 1920-х гг. (яскравы прыклад – празаік Лукаш Калюга), – узяць пэрліны безэквівалентнай, архаічнай і дыялектнай лексыкі, распусьціць у воцат аўтэнтычнага сынтаксысу, загусьціць усю гэтую беларушчыну да стану эмульсіі, наліць у кубак падзабытага правапісу – тарашкевіцы, лацінкі ці нейкай яшчэ коўкі – і ўліваць хворым унутрывенна. Прытым тут з празаікамі (Сяргей Балахонаў) і паэтамі (Міхась Баярын, Юрась Пацюпа) пазмагаюцца перакладнікі (Васіль Сёмуха, Марына Шода, Алесь Разанаў і шмат хто яшчэ). Таксама маюцца стратэгіі моўнай гульні: адныя гуляюцца ў паранімічную атаракцыю (Зьміцер Вішнёў, Арцём Кавалеўскі), іншыя – у інтэртэкстуальнасьць (паэт Андрэй Хадановіч, празаікі Ўладзіслаў Ахроменка й Максім Клімковіч, крытык Ірына Шаўлякова) і г. д.

Некаторыя творцы, відавочна, маюць трывалы моўны імунітэт, пішуць – як дышуць (згадваюцца тут Рыгор Барадулін, Натальля Кучмель, Пятро Васючэнка, Барыс Пятровіч).

Усе гэтыя высілкі ў маштабах нацыі марныя. Бо літаратурных агентаў, якія бегалі б за беларусамі зь беларускай кніжкай, як санітаркі за хворымі, у нас няма. Сьветлыя галовы могуць колькі заўгодна спрачацца ў інтэрнэце пра ўсялякія моўныя тонкасьці, кшталту як правільна пасланць: у дупу ці ў сраку, – у той час як цёмныя галовы, якіх большасьць, будуць называць тытульную мову нацыі «мовай» – двукосьсе нахабна ўтыркае свае лапкі ў гаворку. Беларускамоўнага чалавека ў нашым грамадзтве чакае небясьпека выслухоўваць ад кожнага небеларускамоўнага меркаваньні наконт беларускай мовы. Калі беларусы чуюць беларускую мову, мажлівыя такія рэакцыі: «Вой, як вы хараша па-беларуску гаворыця! А дзе эта вы так навучыліся?» Ці: «Я счытаю, што вы правільна робіце, нада, нада свой язык знаць». Альбо: «Ты чо, эты, как ыво, апазыцыянэр вашывы?»

Чым менш беларускамоўных пісьменьнікаў, тым больш небясьпека: кожны, хто піша па-беларуску, атрымлівае сабе німбік на галаву, гэткую індульгенцыю, эмісіяваную нацыянальна сьвядомай крытыкай. Вось, скажам, расейскамоўны празаік напісаў беларускамоўную кніжку

– ды як жа тую кніжку раскрытыкуеш, калі падтрымаць чалавека трэба, падхваліць, да белмоўнага асяродку прынадзіць! Ці, скажам, напісаў які творца хрэнь нечытэльную, а зноў крытык яго не чапай, бо ж – засвойвае новы жанр, ці новы мастацкі кірунак, ці яшчэ нешта такое, чаго мы ў сваім дыскрэтным (або паскораным, каму як больш падабаецца) разьвіцьці ня мелі, але мяркуем, што мусім.

КАРЦІНКА, ЯКАЯ ЗАБІВАЕ (ВОЧЫ)

Паводле статыстыкі Ротмана за 2007 год, што была надрукавана ў часопісе «Нёман», у новым стагодзьдзі ў нас сталі менш чытаць. Галоснасьць другой паловы 1980-х дала шалёныя тыражы й небывалы ўздым чытаньня, але яна ж прывяла й да дэвальвацыі друкаванага слова, з выніковым падзеньнем накладаў літаратурна-мастацкіх выданьняў у другой палове 1990-х. Білінгвізм, замацаваны рэфэрэндумам 1996 году, калі расейскай мове быў нададзены статус дзяржаўнай поруч зь беларускай, дэ-факта стаўся працягам русіфікацыі: чынавенства трактуе закон пра дзьве мовы на карысьць расейскай і, пачуўшы беларускую, учыняе гвалт, маўляў, у нас жа дзьвюхмоўе (у той час як папрасіць у іх якога-кольвек блянку на беларускай – як летам сьнегу).

У выніку сёньня нармальны наклад літаратурнага часопісу – 1–4 тысячаў асобнікаў, паэтычнага зборніку – 300–500 асобнікаў, кнігі прозы – мо крыху больш. Затое карыстальнікаў беларускага сэгмэнту інтэрнэту толькі ў сталіцы – больш за мільён. Вядома, ня ўсе яны чытаюць у сеціве беларускую літаратуру, і нават далёка ня ўсе ўвогуле там чытаюць па-беларуску, але такая магчымасьць у іх, прынамсі, ёсьць, і белмоўны сэгмэнт сеціва ўвесь час пашыраецца.

Піянерам нашай літаратурнай інтэрнэт-прасторы зьяўляецца litara.net, што й зараз абяцае распавесьці літаральна ўсё пра сучасную беларускую літаратуру. Электронных бібліятэк багата, раю зазірнуць на knihi.com – гэта Беларуская Палічка (Беларуская электронная бібліятэка) са зручнай навігацыяй, папулярная ў студэнтаў; на bellib.net (BELARUSIAN eBOOKS LIBRARY) знойдзеце беларускую літаратуру ў замежных перакладах і замежную літаратуру ў перакладах на беларускую мову, ёсьць і адмысловы перакладніцкі рэсурс – prajdzisvet.org, адзін

з найцікавейшых праектаў апошніх гадоў. На беларускай літаратуры спэцыялізуюцца інтэрнэт-кнігарні prastora.by і knihi.by, беларуская кніга прысутнічае і ў іншых сеціўных крамах, напрыклад oz.by ці vilka.by. Калі нашая клясыка найболей прадстаўленая ў бібліятэках, крамах і на пэрсанальных сайтах пісьменьнікаў, дык бягучы літпрацэс апошнія гады адлюстроўваўся ў блогах, а цяпер, напэўна, асвойтаецца ў сацыяльных сетках.

Найбольш зручна пачынаць знаёмства зь беларускай літаратурай, напэўна, зь бібліятэкі kamunikat.org. Гэта ня толькі збор адсканаваных выданьняў і ня толькі самая багатая калекцыя нашай пэрыёдыкі з усіх, што мне асабіста трапляліся. Тут таксама знойдзеце: штодзённыя размовы пра беларускую літаратуру й культуру з этэру радыёвяшчаньня, інфармацыю пра навінкі беларускага выдавецкага рынку, пералік і біяграфіі беларускіх аўтараў – паэтаў, празаікаў, гісторыкаў, публіцыстаў. Яшчэ адна зручнасьць: на Камунікаце пачалі зьяўляцца кнігі ў фармаце ePub, якія ўспрымаюць прылады да чытаньня электронных кніг.

Электронныя кнігі – яшчэ адна кропка акупунктуры. З аднаго боку, выдаўцы – а тых, хто робіць бізнэс на беларускамоўнай мастацкай кнізе, можна пералічыць на пальцах (загінайце: Ігар Логвінаў, Зьміцер Колас, выдавецтва «Галіяфы», выдавецтва «Медысонт», э-э-э… «Беларускі кнігазбор»? «Харвест»? «Мастацкая літаратура»?..) – скардзяцца на інтэрнэт, які адбірае ў іх апошнюю скарынку; зь іншага боку, электронную кнігу проста апублікаваць і распаўсюдзіць, што добра ва ўмовах, калі пісьменьнікам нестае грошай на выданьне сваіх дысыдэнцкіх шэдэўраў, а выданьне за дзяржаўныя грошы падаецца гэткім жа савецкім мітам, як шклянкі ў гарадзкіх апаратах газіроўкі.

Змяншэньне адлегласьці паміж момантам напісаньня тэксту й момантам публікацыі, адсутнасьць кантролю за распаўсюдам прыемныя для большасьці ўдзельнікаў літпрацэсу, аднак каштуюць гэтыя прыемнасьці даволі шмат. Калі адкінуць усялякія сантымэнты кшталту пораў паперы, паху друкарскай фарбы ды іншага эстэтычнага задавальненьня, якое дае кніга як артэфакт, застаюцца яшчэ такія важныя рэчы, як карэктура, рэдактура й вёрстка тэкстаў, на чым інтэрнэт-аўтары любяць эканоміць. Да ўсяго, хуткасьць і простасьць публікацыі разбэшчвае: можна абвясьціць сябе вялікім пісьменьнікам, стварыць блог, назьбіраць туды фрэндоў, выдаваць кожнае пашавольваньне сваёй

думкі за геніяльнае адкрыцьцё й атрымліваць прыхільныя камэнтары – як рэпу грызьці.

Бо літаратурная крытыка як інстытут адсутнічае, а сярод тых, хто ўсё ж такі займаецца час ад часу крытычнай дзейнасьцю, мала аматараў разграбаць інтэрнэт-сьметніцу ў пошуку мастацкіх залацінак (час ад часу падобнае пракідваецца ў блогах крытыкаў Паўла Абрамовіча, Ганны Кісьліцынай, пісьменьніцы Марыйкі Мартысевіч). Нават калі такія філянтропы знаходзяцца, іх мала хто слухае – можаце біць мяне галавой аб сьцяну, дзе напісаная колькасьць унікальных наведваньняў блогаў памянёных крытыкаў і непамянёных літаратараў-тысячнікаў, але пакуль што нашыя сеціўныя літаратурныя баталіі падаюцца мне валтузьнёй дзетак у пясочніцы. Інтэрнэт – патэнцыя, і вялікая, але ад патэнцыі да пасьпяховага зачацьця й шчасьлівага нараджэньня – эх, вялікі шлях.

ПАМРЭМ АД СЬЦІПЛАСЬЦІ (ЗАМЕСТ ЭПІКРЫЗУ)

Мне б нахвальваць нашую літаратуру, сыпаць імёнамі й назвамі кніг, радавацца ўздыму пісьменства, які назіраецца апошнія гады – нягледзячы на абсалютна неспрыяльнае моўна-палітычнае асяродзьдзе. А вось не магу, слаўнае беларускае самаедзтва замінае. Відаць, праўду казаў філёзаф і культуроляг Валянцін Акудовіч у кнізе «Код адсутнасьці» (якая мусіла стацца культавай, але – з апісаных вышэй прычынаў – стала шырока вядомай у вузкіх колах): у беларусаў так доўга ўсё адбіралі, што цяпер мы баімся пахваліцца – каб хто не пакваліўся й не адабраў. Так і будзем трымаць гаршчок золата пад гнілымі дошкамі скляпеньня.

МАРГАРЫТА АЛЯШКЕВІЧ

Сучаснае беларускае кіно ўяўляе сабой таямніцу. Нягледзячы на тое, што беларускія творцы ствараюць годныя фільмы, у Беларусі многія ўпэненыя, што беларускага кіно не існуе.

АНДРЭЙ РАСІНСКІ

ДОСЬВІТКІ НА КАЛЯНІЯЛЬНЫХ РУІНАХ

Сучаснае беларускае кіно ўяўляе сабой таямніцу. Пра яго мала чулі, яшчэ меней – яго бачылі. Нават у самой краіне многія ўпэўненыя, што беларускага кіно сёньня не існуе. Хаця ёсьць годныя беларускія фільмы – у тым ліку зь неблагім камэрцыйным патэнцыялам – гледачоў амаль нямашака.

Парасткі незалежных студыяў, што зьявіліся на пачатку 90-х, зьніклі; асобныя зь іх ролі ня граюць. Фільмы выпускае галоўная кінастудыя «Беларусьфільм», што жыве на дзяржаўнай датацыі. З 90-х гадоў існуе «Беларускі відэацэнтар» – візытоўка Міністэрства культуры.

Пракат у краіне камэрцыялізаваўся й абапіраецца на расейскія кампаніі, што прывозяць апошнія галівудзкія навінкі. Але беларуская кінастудыя існуе па-за межамі сучаснае эканомікі, хаця й здае ў арэнду расейскім сэрыяльнікам свае павільёны. Пра гледачоў ня дбае ніхто, акрамя рэжысэраў, што выклікае падазронасьць у чынавенства. Беларуская кінастудыя – адбітак краіны, што спынілася ў часе; істотныя не пракат ды мастацкія вартасьці фільмаў, але бюракратычнае «засваеньне бюджэтных сродкаў» – разам з кантролем за мастакамі.

Але, нягледзячы на неспрыяльныя ўмовы, кіно працягваюць здымаць. Цікавай падаецца канфрантацыя "ўзорных", афіцыйных стужак з загнанай у падпольле беларускай культурай, – што ў кіно напоўніцу праявілася.

ЖОРСТКАЯ БАРАЦЬБА. ТРЫ КІРУНКІ БЕЛАРУСКАГА КІНО

Першы кірунак разглядае Беларусь як заходнерускую правінцыю. Большасьць карцінаў прыпадае на раньнія лукашэнкаўскія часы. Паказальныя фільмы адыёзнага прапагандыста Юрыя Азаронка («Нянавісьць: дзеці хлусьні» (1995); тэлепраграмы «Таемныя спружыны палітыкі» (2001), «Кансьпіралёгія» (2005), «Духоўная вайна» (2006)). Але з 2001 году «заходнеруская» эстэтыка муміфікуецца. Апошняй ейнай праявай можна лічыць стужку Саюзнай дзяржавы Расеі й Беларусі «Брэсцкая крэпасьць» (2010), якая належыць беларуска-расейскаму кіно.

Дзеяньні другой плыні разгортваюцца ва ўмоўным месцы. Немагчыма зразумець, якая гэта краіна. Такія «бяздомныя» гісторыі вельмі пасуюць для авангардовых экспэрымэнтаў, анімацыйных прыпавесьцяў, але ў аўтарытарныя часы фільмы набылі бесканфліктнасьць, як калісьці ў апошнія сталінскія гады.

Нарэшце, апошні кірунак, які набывае моц, – беларусацэнтрычны.

ЗАХОДНЕРУСКІ КІРУНАК, WARSPLOITATION, ТРЭШ-АФІЦЫЁЗ

Зьяўленьне лукашэнкаўскае эпохі было пазначана карцінаю «Сын за бацьку» 1995 году. Рэжысэрам гэтай «заходнерускай» стужкі стаўся актор Мікалай Яроменка-малодшы. Ён сам сыграў у фільме – і зьняў у карціне свайго бацьку. Яроменка-старэйшы сыграў хірурга, якога ўсяляк дапякаюць камэрсанты-бандыты. Аб'яднаўшыся з сынам і знаёмымі вяскоўцамі, у якіх заўжды закапаная зброя, героі ўшчэнт разьбілі бізнэсовую хеўру, на чале якой – злодзей, падазрона падобны да лідэра БНФ Зянона Пазьняка.

Тэму «кепскіх дэмакратаў» працягвае рэтраградна-вялая мэлядрама Сяргея Сычова «Пакуль мы жывыя» 2008 году. Былая камсамолка пасьля «трагічнага распаду Савецкага Саюзу» застаецца «ідэйнай». Яна закаханая

ў калегу-перараджэнца, які здрадзіў прынцыпам, спаліўшы камсамольскі білет. Цнатлівая гераіня ахвотна й упарта жыве на грошы гэтага дэмакрата-бізнэсоўца, але аддаецца яму, толькі калі той канчаткова зьбяднеў.

Вяршыня заходнерускага кірунку – «У жніўні 44-га» Міхаіла Пташука паводле раману Ўладзімера Багамолава «Момант ісьціны». Карціна пастаўленая ў 2001 годзе з рускімі акторамі й ваенным размахам (бюджэт студыі быў высмактаны). Фільм вылучаецца зладжанай гульнёй выдатных артыстаў і граматнай рэжысурай, якая, праўда, не выходзіць за межы 70-х гадоў ХХ стагодзьдзя. Паводле сюжэту карціны ў жніўні 44-га група выведнікаў-НКУСнікаў шукае нямецкіх агентаў, якія адпраўляюць шыфроўкі з вызваленай тэрыторыі Беларусі. У фільме палякі – падазроныя чужыя, беларусы – ні тое ні сёе, і толькі лубянскія агенты з Расеі – свае.

Кінастудыя ўпарта працягвала выпускаць мілітарныя фільмы. Зьмест фільмаў – нэасталінскі: лепшыя героі – гэбоўцы й бязьлітасныя ваякі. Беларускае warsploitation – гэта эксплюатацыйныя фільмы вельмі сумнеўнай якасьці, якія дазваньня абсмоктваюць ваенную тэму, нягледзячы на актыўны супраціў гледачоў.

Дзеці-атрутнікі, найманыя гестапа, перавярбоўваюцца НКУС. Істэрычная чэкістка ў абцягнутай форме – галоўная гераіня («Радзіма альбо сьмерць» (2007) Алы Крыніцынай).

Гераіня гераічнай абароны Магілёва («Дняпроўскі рубеж» (2009)) гераічна любіць корпацца ў агнястрэльных ранах пад лірычныя развагі пра сямейнае шчасьце. А жанчыны з карціны Пятра Крывастаненкі «Яшчэ пра вайну» (2004) носяць шынэль на голае цела.

Трэш-афіцыёзныя фільмы на сталінскія сюжэты невыносна нудныя. Але школьнікі, загнаныя на фільм «Шчыт айчыны» (2007), былі ўдзячныя настаўнікам: у карціне, дзе заходнія шпегі падрываюць баяздольнасьць сучаснае Беларусі, ёсьць вялікая эратычная сцэна.

На пасаду самага кепскага ваенна-эксплюатацыйнага фільму прэтэндуе «Глыбокая плынь» (2005), але ёй цяжка пераплюнуць карціну Юрыя Бяржыцкага «Вам заданьне» (2004). Фільм пра фашыстоўскіх паноў-дывэрсантаў і добрых гэбоўцаў атрымаўся настолькі благім, што нават графаману Мікалаю Чаргінцу, па кнізе якога стужка пастаўленая, яна не спадабалася.

Фільм Івана Паўлава «Сьвежына з салютам» – трэш-афіцыёзная кінакамэдыя. Па выхадзе ў 2001 годзе яна ўвогуле рэклямавалася як

стужка на беларускай мове. Гісторыя пра вяскоўцаў, якія вырашылі зарэзаць парсючка, – натужліва-недасьціпнае этнаграфічнае гета, дазволенае ў лукашэнкаўскай Беларусі.

КІНО БЯЗЬ МЕСТУ

Іншая камэдыя Паўлава «На сьпіне ў чорнага ката» (2008) хутчэй належыць да другога, бесканфліктна-ўмоўнага кірунку. Гэта бадзёра-маразматычная вітрына лукашэнкаўскага глямуру. У фільме два хуліганістыя дзяды--сталіністы, выйграўшы ў лятэрэю, адправіліся гарэзіць у Менск пад апекаю двух анёлаў. Адметнасьць фільму – стэрыльная вылізанасьць, руская мова ў вёсках і намёкі на «добрага цара». Маладыя зайздросьцяць дзядоўскай халяве й сьпяваюць разам зь імі старыя ваенныя песьні. Расейскаму сьпеваку Філіпу Кіркораву, які сыграў у фільме сябе самога, асабіста патэлефанавалі з адміністрацыі прэзыдэнта й запрасілі зьняцца ў карціне. А галоўную дзіцячую ролю выканала ўнучка дыктатара – Віка Лукашэнка.

У мэлядраме «Павадыр» Аляксандра Яфрэмава пра сьляпую й закаханага ў яе недарэку адсутнічаюць хоць нейкія прыкметы месца, дзе ўсё адбываецца. Канфлікты ў фільме, насуперак інтэнцыям сцэнарыста Аляксандра Качана, прыцішаныя. Пануе шчасны аптымізм, натхнёная барацьба найлепшага з лепшым.

У халоднай драме «Інсайт» (2009) Рэнаты Грыцковай канфлікты ўжо паказаныя, акторская гульня – найперш дзякуючы Багдану Ступку – больш жорсткая й жывая. Але гэта фільм пра глямурны інцэст – і без усялякай геаграфічнай прывязкі.

Авангардовыя экспэрымэнты жанчынаў добра пачуваюцца на ўмоўнае тэрыторыі. Зьняты Карынай Анціпенкай ў 2000 годзе фільм «Вонкавае. Вываратнае» – маналёг зьляканай жаночае падсьвядомасьці, пабудаваны на сакавіта-гучных дэталях з маскамі-макіяжам; карціна калючая, рэзкая, як любоўна засьнятыя кактусы й пяшчотныя коцікі з ільвіным рыкам. Фільм, які дасьледуе жаночыя страхі, выклікаў неадэкватную рэакцыю ў некаторых гледачоў, якія гучна пажадалі «бачыць карціну ў труне разам з аўтаркай». Затое стужку прывецілі на міжнародным кінафоруме ў Канадзе, які праходзіў пад эгідай ААН.

Фантазійныя й казачныя сюжэты – гэта асобнае царства. Фільм «Падзеньне ўверх» (1998) Алены Трафіменкі пра хворага хлопчыка, які ўцякае ва ўласныя мары, быў ускладнёны аўтарскімі інтэнцыямі й даволі няўцямным сцэнаром, хаця нельга не адзначыць музыкі Ўладзімера Кандрусевіча.

Стужка Алены Туравай «Навагоднія прыгоды ў ліпені» (2008) таксама мела надзвычай рыхлы й вельмі архаічны сцэнар. Але прыгоды дзетак у кампутарнай прасторы былі расквечаныя новымі для Беларусі адмысловымі эфэктамі. А сёлетняя карціна Туравай (дарэчы, дачкі беларускага клясыка Віктара Турава) «Рыжык у Залюстроўі», нягледзячы на сцэнарныя недахопы, – дзівосная казка пра краіну Нядалію, у якую можна трапіць са звычайнай менскай бібліятэкі.

У Нядаліі злы прынц Морціс захапіў уладу й зачараваў усе люстэркі, так што людзі, паглядзеўшы ў іх, ператвараліся ў цені. Краіну здольная выратаваць спадчынная прынцэса, па сумяшчальніцтве – гарэзьлівая беларуская школьніца, якая выпраўляецца ў небясьпечны шлях. Плошчы Нядаліі, спустошаныя злом і запоўненыя фантомамі, якія вітаюць сваю прынцэсу, рыфмуюцца са стэрыльнымі кінавуліцамі аўтарытарнага Менску. Двайнікі й блізьняты, партрэты й ажыўленыя сьцені, дзіўныя мэтамарфозы ў каралеўстве люстэркаў і адбіткаў абвастраюць пытаньне пра беларускую тоеснасьць. Як і героі, краіна завісла паміж сусьветамі.

Сучасная беларуская анімацыя – увасобленая мэтафізыка зь дзіцячымі вобразамі й чароўнымі фарбамі. Яна трымаецца на мастаках, якіх сыстэма не заўважае але й занадта не замінае ім працаваць.

Ірына Кадзюкова паставіла цыкль «Сьвяточных апавяданьняў». «Каляднае» (1994), «Дзяўчынка з запалкамі» (1996), «Дзіўная вячэра ў Вігілію» (1999), «Прытча пра Раство» (2000) абапіраюцца на казкі й гісторыі Сашы Чорнага, Андэрсэна – і з ахвотаю распаўсюджваюцца ў праваслаўных асяродках. Але гэтыя дзівосныя па ручным майстэрстве й прасякнутыя любоўю мультфільмы па тэлевізары, бадай, і ня ўбачыць. «Сястра і брат» (2002) – казка з парадаксальным выкарыстаньнем сучасных цытатаў, а «Легенда пра лэдзі Гадзіву» (2004) прыводзіла ў захапленьне гледачоў на кінафэстах.

Фільмы зь вялікімі (для Беларусі) бюджэтамі, наадварот, выклікаюць пільную чыноўную цэнзуру, што прыводзіць да згубных эстэтычных вынікаў.

Так стужку «Настасься Слуцкая» (2003) узяў на асабісты кантроль Аляксандар Лукашэнка. Фільм пра княгіню, якая абараняла Слуцк ад татараў, стаўся нязграбнай ідэалягічнай канструкцыяй зь недарэчна ўплішчанымі аголенымі сцэнамі.

Экстатычныя рэакцыі, барацьба найлепшага зь лепшым, дэкарацыі, пазбаўленыя Пагоні (чыноўнікі пільнавалі, каб гістарычная сімволіка не пратачылася) пераводзяць карціну ў ранг умоўна-бесканфліктнае стужкі. Канфлікты, калі й дазволеныя, то толькі з дрэннаю шляхтай, якая прагне «вольнасьцяў» – ды й з вонкавымі агрэсарамі (нацкаванымі шляхтай). Але асноўныя героі разам з народам-масоўкай як адзін абʼядноўваюцца вакол мудрай манаршай улады. Аўтарытарнае кіраваньне ведае толькі згоду.

БЕЛАРУСКІЯ МІСТЭРЫІ АТАКУЮЦЬ

Фальшываму трэш-афіцыёзу ды бесканфліктнай «бяздомнасьці» даў бой Андрэй Кудзіненка.

Вучань Турава Андрэй Кудзіненка пачынаў экспэрымэнтальна-перамантажнымі «Снамі Валянціна Вінаградава» (1998), прысьвечанымі гнанаму ў Беларусі кінаавангардысту. Але тая ж перамантажаваная «Плянэта XX», як і «Сны», зьнятая на «Беларускім відэацэнтры» на мяжы 2000-х, ужо выклікала рэзкае раздражненьне. Гісторыя пра тое, што людзі гуляюць, – і ў гэтых гульнях XX стагодзьдзе – была абвінавачаная ў «прапагандзе фашызму й пацыфізму» адначасова. Паэтычная «Плянэта XX» пакладзеная на палічку ды нідзе й ніколі не дэманстравалася.

Спрачаючыся з патасна-бюджэтнай стужкай Пташука, Кудзіненка разам зь сябрамі паставіў першую містэрыйную навэлу пад назвай «Адам і Ева». У ёй маскоўскі зухаваты ваяка Штыркін вядзе беларускага хлопца Адама ў партызаны, але той трапляе ў палон да польскай німфаманкі Евы (паказальна, што Еву сыграла Сьвятлана Зелянкоўская, якая ў «Настасьсі Слуцкай» была галоўнаю гераіняй).

У Ратэрдаме экзыстэнцыйна-іранічная навэла спадабалася, і Кудзіненку далі грошай на працяг. Па сцэнары Аляксандра Качана Кудзіненка на прыватнай студыі «Навігатар» зьняў поўнамэтражны лічбавы фільм «Акупацыя. Містэрыі» (2003), які складаецца з трох

зьнітаваных навэлаў. У навэле «Маці», што ідзе адразу пасьля «Адама і Евы», нямая беларуская жанчына гадуе параненага нямецкага жаўнера сваім малаком. А ў аповядзе «Бацька» хлопчык, падумаўшы, што да яго прыйшоў тата, выдае маці й айчыма партызанам, якія прыйшлі помсьціць.

У карціне героі гаварылі пра Любоў Арлову й Марлен Дзітрых, дзівосна й іранічна сьпляталіся нацыі й мовы, а пра беларускае кіно разважалі паліцаі. Каб паддаць жару, у пралогу да стужкі Кудзіненка й Качан сьцьвярджалі, што ў беларусаў зьявілася-такі свая дзяржава, але іх саміх ужо нямашака.

Распачаўся жудасны скандал. Стужцы спачатку далі пракатную ліцэнзію, потым адразу ж адабралі – за скажэньне «сапраўднай праўды пра вайну» й «нэгатыўны ўплыў на падрастаючае пакаленьне». А калі фільм паехаў на Маскоўскі фэст, усьлед яму панесьліся абураныя лісты вэтэранаў. На лічбавых плытках, што друкаваліся ў Маскве, тоўстым шрыфтам было пазначана: «Забаронена ў Беларусі». Фільм дабраўся нат да Тайваню, копіі «Акупацыі» на чорным беларускім рынку разыходзіліся, як гарачыя піражкі. Але самому Кудізенку далі зразумець, што цяпер у Беларусі здымаць ён ня зможа.

Рэжысэр вымушана працаваў у Маскве, але нечакана яго ізноў запрасілі на «Беларусьфільм» – паставіць прыдуманы ім фільм жахаў. Пачаўся самы цікавы этап сучаснага беларускага кіно.

ТРЫ К

З 2008 году на «Беларусьфільм» вярнуліся адметныя ігравыя рэжысэры: Андрэй Кудзіненка, Аляксандар Колбышаў і Аляксандар Канановіч запусьціліся са сваімі праектамі.

Як ні парадаксальна, але самым прабеларускім фільмам, пастаўленым за лукашэнкаўскія часы, актыўна спрыяў дырэктар кінастудыі Ўладзімер Замяталін, які праславіўся арганізацыяй ганебнага рэфэрэндуму 1995 году. Для фільму «Ваўкі» Аляксандра Колбышава ён нават напісаў заключную малітву, што гучыць за кадрам.

Аляксандар Колбышаў болей вядомы як актор. «Ваўкі» (2009) – ягоны поўнамэтражны дэбют. Гэта антытаталітарная стужка: вязень уцякае з сыбірскага цягніку ў родную вёску, на яго палююць. Адныя вяскоўцы

прагнуць яго здаць, другія – дапамагаюць. Сюжэт нагадвае быкаўскую «Аблаву», але пастаўлены паводле апавяданьня Аляксандра Чакмянёва, якое 50 гадоў было пад забаронаю. У Колбышава – выдатная праца з акторамі. Стужка – халаднавата-акадэмічная, у попельна-шэрых з чырваньню колерах, яна працягвае антысталінскія традыцыі 90-х.

Камэдыя-кінаістэрыка «Дастыш фантастыш» Аляксандра Канановіча, вучня Пташука, не атрымалася такой цэласнай. Гэта разьдзяўбайская стужка ў кісьлінна-глючных фарбах (на фільме адладжвалі пастаўленую ў студыю каляровую карэкцыю) пра хлопчыка з чырвонымі валасамі, які вырасьціў грашовае дрэва. За героем бегаюць гангстэры з клізмай, дырэктарка турмы й закаханая ў небараку дзяўчына.

Хаця карціне не хапіла рэжысэрскага розуму – яна паказальная як адыход ад ідэалягічна-тандэтных схемаў і вольнае хуліганства. У Канановіча вельмі неблагі патэнцыял: ягоная дыплёмная кінакамэдыя «Колер каханьня» пра жаніха, які стаўся зялёным, а потым сінім, – бліскучы сьмех гарадзкіх плошчаў з пляткаркамі, паветранымі каровамі, фальваркам і аркестрыкам Лявона Вольскага (у фільме – яўрэйскага музыкі).

Нарэшце, «Масакра» Андрэя Кудзіненкі – гэта прыдуманы рэжысэрам новы жанр бульба-хорару, дзе страх, сьмех, сэксуальнасьць – у беларускіх шатах. Фільм пастаўлены па аддаленых матывах «Локіса» Праспэра Мэрымэ; сцэнар склаў Аляксандар Качан. Дзеяньне фільму адбываецца ў Беларусі пасьля задушэньня паўстаньня Кастуся Каліноўскага. Да графа Пазуркевіча ацаніць бібліятэку едзе авантурнік Казанцаў, які замест справаў пачынае заляцацца да графскай нявесты. Але граф – мядзьведзь-пярэварацень, і ўсім гасьцям прыйдзецца кепска.

«Масакра» – антыкаляніяльная стужка зь фірмовай для Кудзіненкі моўнай гульнёй: беларуская мова, польская, руская. Дэкадэнцкія саламяныя дэкарацыі Артура Клінава; дасьціпная энцыкляпэдыя кіназабойстваў. Гэта – беларускі эўрахорар.

ДЫЯМАНТАВЫЯ ЧАСЫ ДАКУМЭНТАЛЬНАГА КІНО

Сучаснасьць – дыямантавыя часы беларускага дакумэнтальнага кіно, якія, магчыма, ужо на сыходзе. Шырокая публіка болей ведае

публіцыстычна-дасьціпнага «Звычайнага прэзыдэнта» Юрыя Хашчавацкага з пацешным галоўным героем, але беларускае дакумэнтальнае кіно ў асноўным засяроджвалася не на падзеях – а на быцьці. На вечнасьці, – злоўленай празь зьнікальны побыт на зломе эпохаў.

Гэтая вечнасьць – у фільме Міхаіла Жданоўскага «Ўва ўсе дні» (2008) – пра мастака, які малюе абразы на камянях і ставіць крыжы ў Курапатах – месцы сталінскіх злачынстваў. Гэта экзыстэнцыйны разлом у «Медаглядзе» (1997) Сяргея Галавецкага, які распавядае пра старых у Чарнобыльскай зоне.

Лідэрамі беларускай дакумэнталістыкі сёньня зьяўляюцца Віктар Асьлюк і Галіна Адамовіч.

Пасьля фільмаў «Мы жывём на краі» й «Кола» Віктар Асьлюк прыняты ў Эўрапейскую кінаакадэмію. На «краі» жывуць вяскоўцы й іхныя каровы, якіх месьцічы штораз пераганяюць на іншы бераг. Вёска падмываецца Нёманам; старое жыцьцё адыходзіць. Людзі зь фільму адначасова нагадваюць рэнэсансных старых – па каляровае гаме адзеньня – і кустурыцаўскіх пэрсанажаў – па паводзінах. Але карціна «Мы жывем на краі» – не пастаноўка, а дакумэнт. Пранізьліва-мэлянхалічнае імгненьне (напэўна, апошняе) вёсачкі, што зьнікае.

У трылёгіі «Божа мой», «Завядзёнка», «Мужчынская справа» Галіна Адамовіч дасьледуе духоўныя аспэкты штодзённасьці. Героі – вясковая мастачка, якая робіць скульптуры Божае Маці, шматдзетная сям'я й музыкі са сваёй місіяй.

БЕЛАРУСКАЕ КІНО НА ПАРОЗЕ ЗЬМЕНАЎ

Зьніадкуль зьяўляюцца ініцыятывы. Рэквізытары «Беларусьфільму» Ігар Асмалоўскі й Сяргей Сямёнаў на свае грошы ў 2009 годзе зьнялі трагікамічную кароткамэтражку «Правінцыяль». Галоўная вясковая прыгажуня, змушаная гадаваць сьвінак, марыць вырвацца з правінцыі – і лістуецца з заможным немцам, маючы шчэ двух жаніхоў.

Група анархістаў «Навінкі» радуе гледачоў падпольнымі стужкамі на актуальныя палітычныя тэмы: «Случай з пацаном» (2001), «Гуд-бай, бацька» (2006). «Навінкі» распрацоўваюць кінакоміксы.

Пакрысе пашырае свой уплыў «Магніфікат» – Міжнародны каталіцкі фэстываль хрысьціянскіх фільмаў і тэлепраграмаў. Сваяк Непакалянаўскага фэсту, ён пройдзе ў краіне ўжо сёмы раз. Нават фэстываль «Лістапад», які доўгі час быў вялай тусоўкай расейскіх кінаадстаўнікоў, загаварыў эўрапейскім голасам.

Нядаўна Андрэй Кудзіненка прапанаваў студыі экранізаваць «Шляхціца Завальню». У сцэнары, складзеным Артурам Клінавым, «дастаеўскія» дэманы спакушаюць галоўнага героя кашмарамі ад Яна Баршчэўскага. Напрыканцы стужкі герой забівае Аляксандра II – цара. Праект быў хуценька замарожаны.

Такім чынам, у Беларусі кіно й рэальнасьць ідуць побач.

АНДРЭЙ РАСІНСКІ

КУЛЬТУРА ІНТЭРВ'Ю

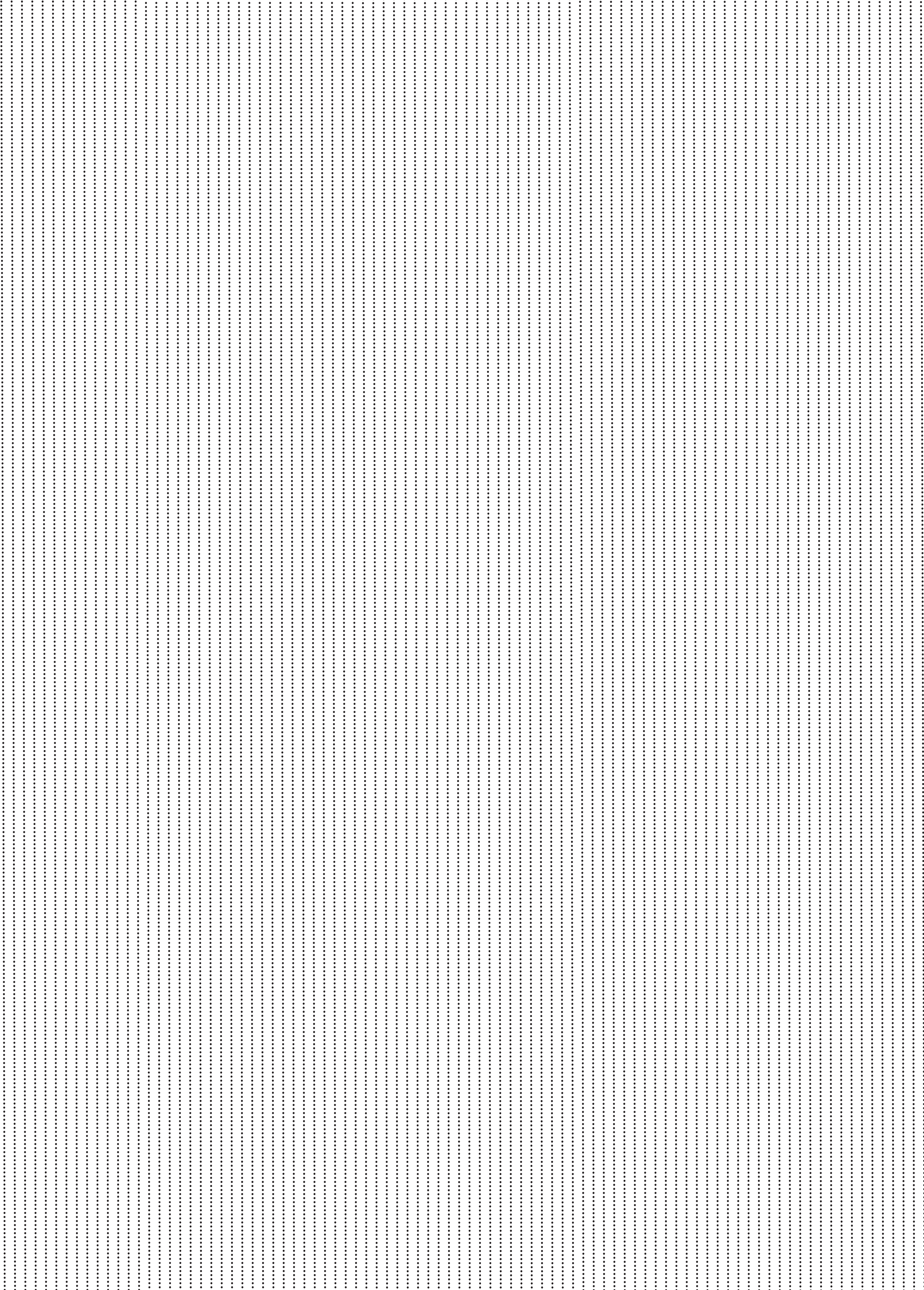

Частные культурные инициативы в Беларуси со стороны государства реальной поддержки не получают. Независимые, некоммерческие арт-площадки остаются инициативой групп энтузиастов и частных лиц

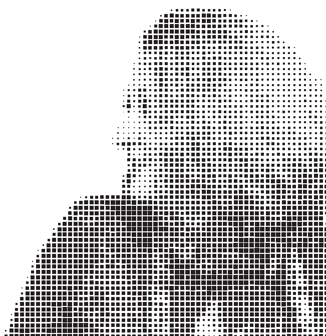

МЕСТО, ГДЕ МОЖНО ДЫШАТЬ

ВАЛЕНТИНА КИСЕЛЕВА – ІНТЭРВ'Ю

Галерея современного искусства «Ў» в Минске – независимый проект, возникший в 2009 году на базе существовавшей до этого арт-галереи «Подземка». Главным приоритетом «Ў» является именно беларусское современное независимое искусство. Здесь проходят концептуальные международные проекты, персональные выставки художников. Помимо этого, галерея является инициатором многих культурных проектов, например, конкурса для молодых концептуальных художников Smart Art, а также партнером таких инициатив, как исследовательский проект «Радиус нуля. Антология арт-нулевых» и конкурс для арт-критиков «На пути к современному музею». В помещении галереи проходят самые значимые для независимой культурной жизни Минска события: дискуссии, лекции, круглые столы, презентации. На Второй международной ярмарке ART VILNIUS`11, участниками которой были около 200 галерей из 18 стран Европы, кураторский проект «Ў» – «Яна не можа сказаць НЕБА» – был признан лучшим. О «буднях и праздниках» Галереи рассказывает ее директор, куратор Валентина Киселева.

Татьяна Артимович: Валентина, галерея «Ў» является продолжением проекта «Подземка», с которого вы вместе с Анной Чистосердовой (сегодня арт-директором «Ў») начинали свою галерейную и кураторскую деятельность. К этой цели вы шли сознательно?

Валентина Киселева: Когда мы с Анной организовали проект «Подземка», о таком формате, как «галерея», в тот момент мы даже не думали. У Анны возникло предложение открыть магазинчик дизайнерских предметов: игрушек, канцелярии, украшений интерьера и т. д. Мне эта идея понравилась, мы начали обсуждать, как и что сделать, и пришли к выводу, что должны продавать работы именно беларусских авторов. Как только мы обозначили пространство «Подземки» и начали искать художников и дизайнеров, к нам вдруг стали приходить наши друзья из художественной среды и называть то, что мы затеяли, галереей. Мы не были внутренне готовы к этому, поэтому сами смогли так назвать себя только спустя полтора года работы. Но уже тогда понимали, что «Подземка» – это и не просто сувенирная лавка. Первые авторы, чьи работы мы выставили на продажу, были художниками с именами. Например, у нас появилась керамика Тамары Соколовой, которая до этого нигде в Минске не выставлялась на продажу. Или серия Артура Клинова «Город Солнца».

Нужно также отметить, что в мае мы открылись, а уже через месяц состоялась первая выставка. Это было спонтанное предложение наших друзей – провести фотовыставку их приятельницы, латышского фотографа Виктории Медведевой. Мы подумали: почему нет, – и выставка открылась. Первым выставочным пространством была всего лишь одна стенка 3 на 5 метров, которая разделяла залы, где продавались дизайнерские изделия и авторская одежда. На этой «перегородке» сумели выставиться почти все монументалисты нашего города. Мы всякий раз удивлялись возможностям этой «стенки». Например, когда Руслан Вашкевич принес 12 своих работ, мы подумали, что разместить их здесь невозможно. Но стена оказалась «резиновой»: когда надо, она увеличивалась, или, наоборот, при необходимости уменьшалась. То есть, по сути, мы сначала обозначили место – «Подземка», потом – плоскость как выставочное пространство, и вдруг само собой все начало складываться. Безусловно, здесь сошлось все: наша энергия,

энтузиазм, потребность в таком месте, которая созрела на тот момент в творческой среде Минска. «Подземка» моментально стала популярным местом, хотя специально мы ее никак не рекламировали. Но люди шли, предлагали свою помощь. Иногда мне кажется, что это было какое-то коллективное бессознательное. Работая и находясь в этой среде, мы постоянно ощущали некую коллективную энергию.

Т.А.: Как вы пришли к формату «Ў»? Очевидно, что, в отличие от «Подземки», это уже сознательный шаг в сторону профессиональной галерейной деятельности…

В.К.: В какой-то момент после того, как мы осознали себя галереей и выставочным пространством стала уже не только «стенка», но вся площадь, мы поняли, что этих 25 квадратных метров нам уже не хватает. Начали мечтать о другом, более масштабном пространстве, но, конечно, соотносили все это со своими возможностями. Потому что в Беларуси такого рода деятельность, как «галерея», до сих пор носит сомнительный с точки зрения окупаемости характер. Пока у нас это абсолютно некоммерческий проект. Но мы продолжали думать о перспективах, искать партнеров, даже ходили смотреть заводские цеха на улице Октябрьской (вот где готовый арт-квартал!).

И тут наши знакомые, которые все эти годы наблюдали за нашей деятельностью, ходили на наши мероприятия, вдруг пришли к нам и предложили открыть большую полноценную галерею. Для нас тогда это было действительно чудо. То есть нам помогали открыть, организовать, запустить проект с тем, чтобы в перспективе мы доказали свою состоятельность и вышли на самоокупаемость. Мы искали помещение больше года, но территорию «Подземки» планировали сохранить. Нам было важно иметь такое место в качестве «лаборатории», где молодые художники могли отрабатывать любые свои безумные идеи. А галерея «Ў» должна была стать отдельным пространством для более профессиональных проектов. К сожалению, «Подземку» сохранить не удалось. История простая, в принципе, она могла произойти в любой стране: нас, как коммерчески невыгодный проект, просто удалили из пространства «Подземки». Притом эти люди даже не поняли, что они уничтожили, потому что сейчас «Подземка» (вывеска сохранилась) по сути

превратилась в обычную сувенирную лавку. Но в тот момент уже возникло юридическое лицо «Галерея арт-Подземка», и появилось это помещение в центре города – бывший пункт приема стеклотары, – которое просто идеально подошло под все наши запросы. Сегодня это центр, в котором есть галерея, бар, прекрасный книжный магазин, арт-лавка.

Т.А.: После всего, что вы рассказали, очевидно, что вам пришлось начинать свою деятельность с абсолютного «нуля», обучаясь галерейному делу на практике…

В.К.: Да, и я могу сказать, что процесс обучения происходит до сих пор. Мы начинали с того, что первые выставки в «Подземке» монтировали сами художники. Сегодня мы можем смело заявлять свои проекты как кураторские. Иногда я пытаюсь для себя ответить на вопрос о профессионализме. Мне кажется, есть несколько путей к нему. Первый – когда ты изучил некую систему и уверенно используешь эти знания в работе. А есть другой путь: когда ты работаешь в некой сфере, познаешь ее на практике, параллельно занимаешься самообразованием, конечно, ошибаешься, анализируешь – и таким образом становишься профессионалом. Да, мы учились на собственном опыте. Но сегодня я могу с уверенностью назвать нашу деятельность профессиональной.

Т.А.: В адрес галереи помимо положительных отзывов и благодарностей звучит много критических замечаний, порой достаточно резких. Как вы воспринимаете критику?

В.К.: Мне кажется, что бы ты ни делал, всегда найдутся люди, которые будут это критиковать. Есть конструктивная критика, которая нам интересна, которую мы воспринимаем. А есть необоснованная, иногда без элементарного профессионального исполнения своей работы со стороны критикующих. Например, журналист пишет о выставке, на которой якобы экспонируются принты. Он критикует эту выставку, не заметив даже, что работы были подписаны не как принты, но как живопись. То есть этот человек даже внимательно не ознакомился с экспозицией, он сам в первую очередь не компетентен. Можно ли серьезно относиться к такой критике?

Да, я знаю, многие говорят, что мы не галерея в полноценном смысле. Но если вы знаете, как правильно, почему сами не откроете галерею и не сделаете ее образцом? На самом деле, для нас самих то, что мы в принципе единственная площадка в Беларуси, работающая с современными, актуальными художественными практиками, – очень дискомфортное состояние. Хорошо, когда рядом есть кто-то еще, кто работает в таких направлениях. Тогда есть возможность обмениваться знаниями, умениями, энергией. Мы же часто вместо поддержки слышим за спиной упреки в свой адрес. Это странная позиция, потому что эту площадку мы создали не только для самореализации. Наш проект «Общественный суд над галереей «Ў» как раз ставил цель обнажить эту ситуацию. С одной стороны, это было шоу, но с другой, для нас все было очень серьезно, потому что мы сами попросили людей высказать свою позицию не за нашей спиной, а публично, в пространстве «Ў». Внутренняя политика галереи ориентирована на коммуникацию, мы открыты к диалогу, к критике, только, еще раз повторю, конструктивной, аргументированной критике.

Т.А.: Почему, на ваш взгляд, не возникают другие, альтернативные «Ў», площадки?

В.К.: Как я уже говорила, в Беларуси пока это абсолютно некоммерческий проект. Он может возникнуть только благодаря энтузиазму, внутренней потребности отдельных людей. Нужно тратить массу личной энергии, а многие к этому не готовы. Но, в принципе, я сама удивлена и не понимаю, почему такие площадки не возникают. Их могло бы быть очень много и разного формата. Сейчас у многих есть возможность выезжать в Западную Европу и видеть огромное количество вариаций различных культурных пространств. Почему такие пространства не возникают у нас – для меня загадка.

Т.А.: Кто является художниками галереи? Почему именно эти художники?

В.К.: Сегодня это 9 человек: Тамара Соколова, Сергей Кирющенко, Руслан Вашкевич, Михаил Гулин, Тоня Слободчикова, Алексей Лунев, Сергей

Шабохин, Александр Некрашевич, Алексей Губарев. Планируем ввести в наш список еще двоих. Почему именно они? Во-первых, нам важна личность человека: что ему интересно, что он хочет сказать и какими средствами. На мой взгляд, каждый наш художник уникален. Например, Тамара Соколова и Сергей Кирющенко – это уже состоявшиеся художники, которые, тем не менее, продолжают искать, хотят идти дальше. Понятно, что у каждого из них своя тема, форма. Например, Леша Лунев называет себя художником-индивидуалистом. Но через призму его личных переживаний – он работает только с тем, что его глубоко трогает, – начинаешь видеть иные грани мира. Сережа Шабохин – просто уникальный человек. Одно из направлений его деятельности – это история искусств. Но он не только использует эти знания в своих проектах, не только постоянно самообразовывается, а еще и создает «продукт» для тех, кто также интересуется современными культурными практиками. Сначала Сергей вел журнал в ЖЖ, делая подборку лучшей и важной, с его точки зрения, информации по искусству. Сейчас запустил полноценный интернет-портал о современном искусстве Art Aktivist, на котором он не только размещает материалы с других сайтов, но стимулирует молодых людей к написанию новых текстов, способствуя развитию независимой арт-среды в Беларуси. То есть нам интересны авторы, которые постоянно находятся в поиске.

Т.А.: Что представляет собой деятельность галереи сегодня?

В.К.: Нашу деятельность сложно назвать галерейной в чистом виде. Это скорее центр, в котором происходит много всего. Выбрать свой формат и строго его придерживаться при отсутствии других площадок сегодня практически невозможно. В идеале должно быть много галерей, каждая из которых работает в своем направлении. А пока нам приходится быть гибкими. Конечно, нам интересно именно современное, актуальное, молодое искусство. Но также мы вынуждены думать и о выживании. Мы не делаем специально коммерческие выставки. Но под каждый проект мы вынуждены искать финансирование. Иногда нам хотелось бы выставить какого-то художника, но потенциальному спонсору интересен другой автор.

Т.А.: То есть вам приходится лавировать между условной коммерцией и искусством?

В.К.: Да, по-другому сейчас не получается. Недавно мы были в Калининграде и познакомились с сотрудниками местного Центра современного искусства. У них таких проблем, как у нас, нет, потому что это государственный центр. Они думают не о финансах, а только о проектах, целях и задачах. Если бы мы имели такую стабильность: ты приходишь на работу и уверен, что аренда проплачена, зарплаты есть, – то даже при условии, что мы единственная галерея, можно было бы выбирать свой путь.

Т.А.: Получаете ли вы какую-либо поддержку со стороны госструктур?

В.К.: К нам часто приходит Министр культуры Беларуси Павел Латушко, дает высокую оценку нашим проектам, ставит в пример. Но я задаюсь вопросом: это интересы отдельной личности, или это культурная политика? Да, он поддерживает нас словом, которое очень для нас важно, но из Министерства культуры к нам никто не спешит ни с помощью, ни с предложениями о сотрудничестве. К нам приходят директора государственных музеев, искусствоведы, но открытой коммуникации, сотрудничества не возникает.

Т.А.: Во многих европейских странах для частных культурных проектов существуют льготные условия, которые позволяют этим инициативам развиваться…

В.К.: У нас таких условий нет. Недавно был издан Указ № 145 «О некоторых вопросах налогообложения в сфере культуры и информации». Но, даже бегло его изучив, я понимаю, что пока нам нет смысла переходить из коммерческой структуры, которой мы официально являемся и статус которой позволяет нам как минимум зарабатывать, в формат «общественной организации». Сегодня Павел Латушко очень много делает для того, чтобы вносились поправки, менялось законодательство в области культуры. Но в нашей стране все равно нельзя спешить: даже если примут какой-то уникальный универсальный закон, нужно

какое-то время наблюдать за тем, как он будет работать на практике. Конечно, присутствует момент недоверия к государству. Потому что если государство столько лет не поддерживало частную инициативу, то насколько оно сегодня заинтересовано в таких, как мы, не понятно.

Т.А.: Как вы как галерист прокомментируете мнение о том, что в Беларуси не существует арт-рынка?

В.К.: Если есть художники, есть «Ў», значит, и рынок есть, просто он слабо развит. Причин того, что он такой, или, как говорят, «его нет», несколько. Государство никак не способствует его появлению, с одной стороны. А с другой, у частных лиц отсутствует инициатива создавать площадки и галереи. Еще одна причина – низкая покупательская способность беларусов. То есть средний класс в Беларуси, который имел бы возможность и потребность тратить деньги на искусство, очень слабо развит. Также нужно сказать о художественном образовании, которое сегодня у нас очевидно отстает от европейских учебных программ и практик. Из-за этого многие наши художники и особенно критики оказываются абсолютно не конкурентоспособными за рубежом. А арт-рынок еще связан и с тем, насколько твое искусство интересно в мировом контексте.

Т.А.: На последнем ART VILNIUS ваш проект «Яна не можа сказаць НЕБА» стал победителем. Это первое признание деятельности галереи на международном уровне?

В.К.: Да, хотя это только второй наш выезд на международную арт-ярмарку. Два года назад мы также участвовали в ART VILNIUS, и тогда, как нам сказали, если бы был приз зрительских симпатий, мы бы его получили. Потому что беларусов такими еще не видели. Обычно выставлялись традиционные художники, и все думали, что у нас до сих пор «совок». Мы показали, что в Беларуси есть современное искусство, и оно оказалось интересным. В этом году все сложилось очень неожиданно. Нам рассказывали журналисты, которые присутствовали на заседании жюри, что наша победа была единогласным решением. Нам очень приятно, что акцент был сделан не на теме, которую мы заявили, но был отмечен,

в первую очередь, наш кураторский профессионализм. Это важно для нас, потому что я не могу сказать, что такую оценку какой-либо выставки мы получили бы от какого-нибудь беларусского комитета.

Т.А.: Что стало темой проекта?

В.К.: Павильон рассказывает о ситуации в нашей стране, в которой художник почему-то не может свободно выражать свои мысли. Мы задались вопросом: почему так происходит? Если художник не может говорить в этой стране обо всем, то о чем он тогда говорит? Что его самое сокровенное, как он реагирует? Куда уходит художник? То есть как гражданин он может выходить на площадь, но чем он занимается как художник? В результате получилось высказывание о внутренней миграции автора, о том, во что он выливает невозможность сказать «НЕБО».

Т.А.: Тем не менее, и беларусских современных художников, и ваши проекты часто обвиняют в их асоциальности, игнорировании беларусского «сегодня»…

В.К.: Мне кажется, все наши проекты социальны. Например, уникальный проект Кирющенко «Пришло время тесно заняться приземленным искусством», в котором он вместе с другими художниками преобразовывал реальный сельский ландшафт (экспозиция включала в себя документацию), превращая старые деревянные дома в арт-объекты. А ведь сегодня никто не вспоминает об этом проекте. Или кураторский проект Шабохина «Философия масс. Беларусский нео-поп-арт» – он гиперсоциален. Это проект-исследование. В нашей галерее мы как-то интуитивно всегда попадаем в точку. Например, после президентских выборов в декабре прошлого года мы организовали детское Рождество, и в тот момент для многих это стало «выдохом». Мне иногда кажется, что главная идея нашей площадки – быть источником энергии, местом, где ты можешь чувствовать себя свободно, комфортно, где можно дышать... Потом была выставка Жанны Капустниковой, которая в атмосфере депрессии, царившей в обществе в тот момент, выставила яркую портретную серию, поднявшую дух людей вокруг. После этого

Игорь Ганжа презентовал фотосерию «Живые люди. Минск», где сделал акцент на людях, работающих в сфере культуры и пытающихся что-то менять вокруг. В беларусской ситуации такие проекты становятся гиперсоциальными.

Мне обидно, когда некоторые наши искусствоведы начинают говорить о том, что беларусское искусство не дотягивает до некого международного стандарта. Но дело не в том, дотягивает оно или нет. Наше искусство другое. Оно не должно быть таким, как у других. Именно это нужно изучать. На мой взгляд, очень многие беларусские искусствоведы и кураторы сами не дотягивают до того, чтобы осмыслить то, что предлагает наш художник. В этом проблема. Как можно определить единый для всех культур критерий современного искусства? Нужно, в первую очередь, учитывать контекст. Наши проекты тесно связаны именно с беларусским контекстом. В этом я уверена.

В Беларуси до сих пор содержатся нерентабельные государственные издательства, которые выполняют госзаказы на литературу, обслуживающую интересы власти. Государству важно не качество литературы, а то, является ли автор «своим» или «чужим».

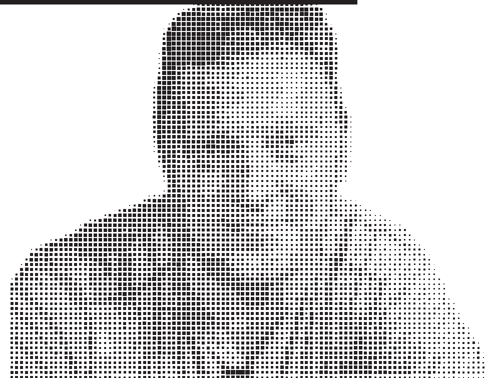

ДЗЯРЖАВА, ПІСЬМЕННІК, ПУБЛІКАЦЫЯ

ИГОРЬ ЛОГВИНОВ – ІНТЭРВ'Ю

Игорь Логвинов – профессиональный издатель с многолетним стажем. Возглавлял издательские центры «Менск» и «Пропилеи», руководил минским издательским отделом Европейского гуманитарного университета. В 2000 году в Минске Игорь открыл собственное независимое издательство «Логвинов», которое на сегодняшний день является самым активным центром продвижения современной беларусскоязычной литературы.

Алесь Борисевич: Игорь, с самого начала издательство «Логвинов» сделало ставку именно на беларусскоязычную литературу. С чем это было связано? Очевидно, что это абсолютно нерентабельный с точки зрения коммерции проект.

Игорь Логвинов: Как раз в тот момент я уволился из издательства при Европейском гуманитарном университете. Думал, что делать дальше, понимая, что, в принципе, умею только печатать книги.

«Только где и какие?» – думал я, как вдруг познакомился с молодым беларусским писателем Змитером Вишневым и «Буб-Бам-Литом» (*беларусское литературное движение, созданное в 1995 году в Минске, ориентированное, в первую очередь, на формы постмодернистской европейской литературы. – Прим. авт.*). Меня очень заразил драйв этих сумасшедших литераторов. Была аллюзия на какой-то беларусский серебряный век. Хотелось придумывать какие-то сумасшедшие, никому не нужные вещи, чтобы это объединяло большое количество людей – и всем было хорошо. Я не могу сказать, что болел беларусскоязычной литературой. Я вырос в Белорусской Советской Социалистической республике, в которой существовало понятие *городского* и *негородского* языков. Беларусский язык был *негородским*. Уже потом я понял, каким это было издевательством над культурой, и осознал, что сам стал «продуктом» этого геноцида. Поэтому главным импульсом для появления издательства «Логвинов» стало то ощущение энерджайзера, которым меня заразили «бум-бам-литовцы».

А.Б.: Легко ли было в 2000 году открыть свой издательский проект?

И.Л.: Если есть тот «драйв», о котором я говорил, то не важно, с какими сложностями столкнешься. Когда мы открывались, не было никакой финансовой поддержки, только энтузиазм. Я чувствовал себя Миклухо-Маклаем, потому что приходилось учиться на собственном опыте, быть первооткрывателем. Процедурно, наверное, Беларусь – самая сложная страна для открытия издательства. Но вокруг меня в тот момент было много заинтересованных в этом проекте людей, готовых поддержать инициативу. Поэтому, на мой взгляд, всё и получилось.

А.Б.: Существовала ли помимо «драйва» еще и надежда на то, что беларусскоязычная литература может стать прибыльным делом?

И.Л.: Издательство – это, в принципе, коммерческий проект. Но тогда для меня это был, в первую очередь, не бизнес, но авторы, которые что-то делали, и это было интересно. А то, что это может приносить какие-то доходы, было второстепенным. С другой стороны, как раз в начале «нулевых» в Беларуси продолжалась эпоха «больших иллюзий».

Поднималось национальное самосознание, все переосмыслялось, бурлило, и было ощущение, что именно сейчас все изменится. В итоге, как оказалось, ничего не получилось. Наступила эпоха «великих разочарований». Но тогда, в период тех больших ожиданий, возникло очень много хороших, а главное, нужных беларусской культуре проектов.

А.Б.: Беларусской литературе очень сложно пробиваться на российский или западноевропейский книжный рынок. Авторов, которым это удалось, единицы: например, Альгерд Бахаревич с его «Сарокай на шыбеніцы», Виктор Мартинович с «Паранойей», Артур Клинов с «Малой падарожнай кніжкай па Горадзе Сонца». С чем вы связываете невостребованность беларусской литературы зарубежными читателями?

И.Л.: Одна из ключевых болезней нашей литературы – это ее замкнутость на самой себе. Это литература, которая, на мой взгляд, не может производить нового смысла. Беларусские авторы совершенно не включаются – иногда сознательно – в общемировой контекст. Нельзя постоянно ковыряться в своей «ранке»: «Вот мы, беларусы, такие несчастные, подвергнутые культурному геноциду» и т.д… Как говорит Александр Иванов (*директор российского издательства «Ad Marginem». – Прим. авт.*), литература – это история, которая цепляет людей. У большинства наших литераторов, как мне кажется, как раз отсутствует внутренняя литературная потребность делать истории. Есть желание представлять себя, работать на «национальный проект», но нет желания быть конвертируемым и понятным другим. Беларусы, на мой взгляд, заковырялись в себе, в своих проблемах. В результате они сегодня совершенно оторваны от мира. А мир изменился. Проблема национальности, наверное, осталась только в Беларуси. Беларусские литераторы, на мой взгляд, так и остались в том зарождавшемся на рубеже 1980–90-х национальном сознании. Они не понимают, что во всем мире уже нет проблемы языка, но есть проблема репродуцирования смыслов. Когда я связывался с беларусскоязычной литературой, беларусский язык являлся важным посылом. Потому что это совершенно *другой* язык, он по-другому организован. Для меня тогда стало своеобразным открытием, когда я узнал, что того же Хайдеггера

и Кьеркегора очень легко переводить на беларусский язык, потому что совпадают мышление и структура обоих языков. На русский, например, намного тяжелее переводить немцев: переводчикам приходится идти на компромиссы. Получается, что беларусский язык дает возможность создавать понимаемый всеми европейцами «месседж». Поэтому тогда, в «нулевые», было ощущение, что это бурлящее поколение вместе с возможностью языка создаст нечто *новое*. Когда спустя 10 лет ничего не получилось, пришло не то чтобы разочарование, но понимание, что издательство «Логвинов» превратилось в некий замороженный в себе проект и неизвестно, сколько так будет длиться.

А.Б.: Это проблема беларусского языка, который так и остался массово невостребованным в Беларуси, или проблема содержания нашей литературы?

И.Л.: Я думаю, это проблема территории, которая очень замкнута. С одной стороны, наши авторы настроены против всего русского. С другой – не желают соответствовать более жестким требованиям Европы, где нужно прикладывать больше энергии и усилий. У нас отсутствует среда, абсолютно нет конкуренции. Беларусский литератор не живет за счет гонораров – соответственно, для него нет мотивации. Наш книжный рынок поглощает 1000 экземпляров беларусской книжки, а экономику издательства на этом не построишь. Более выигрышным вариантом остается поддержка малых литератур. Такая экономика успешно работает во всех странах, где любое малое издательство получает до 70% дотации от государства на поддержку национальной литературы. В Беларуси этого нет.

А.Б.: Но государственным издательствам, таким как «Мастацкая літаратура», например, государство как раз дает такие дотации на издание беларусскоязычной литературы. Правда, ваши интересы, ваши авторы никогда не пересекаются…

И.Л.: Государство «кормит» свое «государство», это естественно. Ни в одной стране мира – может, только в Китае – не существует государственных издательств, потому что это очень дорого и сложно.

Какой может быть интерес у государства? Только поддержка своей национальной культуры, для чего создаются различные программы, работают государственные фонды. Например, в Латвии, несмотря на сильнейший экономический кризис, не было сокращено ни одной программы по поддержке издательств, которые занимаются книгами по литературе и искусству на латышском языке. Сегодня почти все издательства Латвии существуют за счет грантов и поддержки. Беларусь в этом плане обсуждать бессмысленно, потому что в основе культурной политики лежит идеологический водораздел, когда главным приоритетом государства является не национальное, а интересы президента, правительства, каких-то отдельных корпораций. Поэтому у нас содержатся нерентабельные государственные издательства, которые выполняют госзаказы на литературу, обслуживающую интересы власти. Да, в этих издательствах работают прекрасные люди, издаются хорошие книги, но форма организации этого букпроизводства абсурдна. Существуют идеологические согласования: правильный автор или неправильный, был на площади или нет (*имеются в виду масштабные акции протеста против результатов выборов президента в 2006 и 2010 годах. – Прим. авт.*). То есть важны не смысл, не национальная гордость, но «свой» это автор или «чужой». Как, например, история с Владимиром Орловым. Это гениальнейший беларусский писатель нашего времени, один из тех, кого смело можно назвать достоинством беларусской нации. 10 лет назад после каких-то очередных политических или личных конфликтов ему было сказано, что он никогда не сможет издать свои книги ни в одном беларусском государственном издательстве. Как можно к этому относиться? Конечно, мы издаем его. Или Алесь Рязанов. Он мог бы прекрасно издаваться в «Мастацкай літаратуры», но он сам этого не хочет. Поэтому обратился в «Логвинов». Апофеозом существующего идеологического водораздела, безусловно, стало появление двух союзов писателей (*несколько лет назад в Союзе писателей Беларуси произошел раскол, после которого образовались две писательские структуры: оппозиционный Союз беларусских писателей и официальный Союз писателей Беларуси. – Прим. авт.*).

А.Б.: Тем не менее, книги вашего издательства продаются в государственных книжных магазинах…

И.Л.: На самом деле это постоянная игра. Сейчас продается, завтра – нет. Проблема наших «запретных списков» в том, что, с одной стороны, например, группу «Ляпис Трубецкой» с эфиров сняли, концерты проводить не дают. Но официально нет ни одного постановления. Так же происходит и с книгами. Два или три года назад «Белкниге» (*крупнейшая государственная книжная сеть в Беларуси. – Прим. авт.*) дали указание не брать на реализацию книги «Логвинов». Но не было ни одного подтверждающего документа. Сейчас, несмотря на то, что запрет снят, где-то об этом еще помнят, и периодически у нас возникают проблемы.

А.Б.: С одной стороны, беларусской литературе не удается вписаться в мировой литературный контекст в связи с той замкнутостью, о которой вы говорили ранее. С другой, очевидно, что литературная индустрия у нас в принципе отсутствует. Авторы не могут жить на гонорары от своих книг, на написание которых тратятся годы. Мало того – они вынуждены издавать эти книги за свой счет, а потом сами же их распространять. В чем, как вам кажется, причины существования такого «литературного гетто»?

И.Л.: Их много. Во-первых, не сформирован рынок беларусскоязычной литературы, а расширяется он очень медленно. По статистике на 2007 год в Беларуси на беларусском языке издавалось только 7% книг. Это уже сильный показатель. Сегодня, я думаю, мало что изменилось. Все зависит от потребительского рынка, а большая часть населения читает на русском языке. Это вторая часть проблемы. Если нет коммерческой составляющей и общественной значимости, то откуда появятся деньги, на которые сможет жить писатель. В Литве, Латвии, например, писатели за эти деньги тоже жить не могут. Они живут за счет системы литературных поощрений со стороны государства. Работает

система различных фондов и программ. Потому что, как я уже говорил, государство заинтересовано в том, чтобы эти писатели не умирали. У нас таких фондов нет. Наши писатели выживают частично за счет тех же европейских или американских программ. Когда создавался Союз писателей Беларуси, многие туда ушли в надежде, что появятся какие-то возможности. Но ничего не появилось. Есть только обещания со стороны государства: мол, напишите мне определенный роман, тогда я вам дам денег.

А.Б.: Можно ли сказать, что коренная причина такой ситуации – идеология, на которой строится вся культурная политика Беларуси? Культура работает не на *национальное*, но обслуживает интересы идеологии.

И.Л.: Да, и это очень хорошо видно по десяти последним годам. Беларусскоговорящая оппозиция всегда находилась в конфронтации с официальным правлением. Но постепенно, понимая необходимость национального, государство начало залезать на их территорию. Проблема идентичности прозвучала и на государственном уровне, появились различные госпроекты, например «За – Беларусь!». Но это не смогло стать объединяющим звеном, потому что в любом случае цели оказались разные. До сих пор нет понимания важности поддержки национальной культуры. Государство по-прежнему не заинтересовано в поддержке беларусскоязычной литературы. Со стороны государства я не видел ни одного реального жеста в поддержку беларусского писателя.

А.Б.: Но, несмотря на существующие проблемы, по вашим словам, беларусский книжный рынок продолжает расширяться…

И.Л.: Да, в основном за счет студентов нового поколения, для которых беларусский язык становится языком свободы. Но для национального самосознания, как я уже говорил, поздно. Потому что такой проблемы в мире больше нет. Есть проблемы корпораций, транснациональных колоний, но не отдельных наций.

А.Б.: То есть, чтобы беларусской литературе выйти из этого «гетто», нужно отказаться от приоритета национального и сосредоточиться на появлении множественности жанров, авторов, содержаний?

И.Л.: Да, в первую очередь, на производстве смыслов. Национальный тренд использовать очень трудно, продуктивнее – тренды смысловые. Литература – это, в любом случае, смысл, история, эстетика. Это помимо художественной интеллектуальной литературы еще и детективы, женские романы, детские книги. Не важно, на каком языке это написано. Важно, что это родилось из беларусского языка, который дает человеку очень важные возможности. Яркий пример – это Алесь Рязанов, автор, который создает какую-то невероятную поэтическую антологию. Это, на мой взгляд, поэт уровня Пауля Целана. Он про самые простые вещи умеет говорить очень емко и объемно. Это производство какого-то особого смысла, который я сам до конца не понимаю. Но это рождается именно из беларусского языка. Такое можно делать и в жанровой литературе.

А.Б.: Какие книги вы бы отметили как гордость издательства?

И.Л.: Очень много. Даже не буду называть, потому что вдруг кого-то не назову, а потом будет обидно. Думаю, их около 50, а то и больше. Возможно, они не окупились, но я рад, что издали их именно мы.

А.Б.: Как издательству «Логвинов» все-таки удается выживать, особенно в нынешних непростых экономических условиях?

И.Л.: Несмотря на то, что денег нет, а будущее не понятно, мы продолжаем жить счастливо и печатать книги. Есть какие-то проекты, которые более или менее окупаются. Например, хорошо продаются книги Андрея Хадановича или литераторов новой генерации. Но это составляет только 5–10% нашей деятельности. В основном, издательство двигается «на ощупь». Например, Альгерда Бахаревича мы издаем с 2003 года. Уже тогда было понятно, что это одно из самых перспективных явлений в беларусской литературе. Альгерд был очень открыт к европейским веяниям. Он делал акцент не на национальное, но на

отдельного человека. Бахаревич как раз писал истории. Тем не менее, долгое время он не была коммерчески успешным проектом. Только последний роман «Сарока на шыбеніцы» стал хорошо продаваться, мы даже смогли заплатить ему гонорар. И это на 90% успех самого Альгерда. Да, мы его поддерживали, но для полноценного продвижения у нас ресурсов нет. Таким же движением «на ощупь» в какой-то степени являются серии издательства. Например, «Галерэя Б», которую ведет литератор и философ Игорь Бабков и в которой печатаются произведения современных беларусских авторов, претендующие на значимое место в литературе. Это Валентин Акудович, Игорь Бабков, Антон Францишек Брыль, Олег Минкин, Наталья Хаританюк и другие. Есть серия «Кнігарня Нашай нівы», в которой издательство «Логвинов» выступает партнером. Издаем отдельные переводные серии: «Чешскую коллекцию» под руководством Сергея Смотриченко, серию польских переводов, которая в перспективе оформится в отдельную коллекцию. В этом году планируем запустить серию «Кнігарня «Ў», в которой будут переизданы самые ключевые и значимые для беларусской литературы и культуры книги за 200 последних лет. Особое внимание уделим литературе периода «возрождения» 1980–90-х. Редактором серии выступит беларусский философ Валентин Акудович.

А.Б.: То есть «азарт» к беларусской литературе остался?

И.Л.: Конечно, но главную ставку делаем все-таки на переводную литературу. На сегодняшний день она составляет, наверное, более 50% наших книг. Для меня это реальная поддержка и с финансовой точки зрения, и с точки зрения смысла. Это также хорошая работа для литераторов, которые занимаются переводами. Например, Бахаревич переводил Вильгельма Гауфа. Делая перевод, он начинал порождать свои смыслы, зависеть от атмосферы письма немецкого автора. Кстати, перевод Гауфа тоже был очень хорошим проектом издательства, не успешным с точки зрения продаж, но близким по идеологии мне.

А.Б.: Какие, на ваш взгляд, перспективы у беларусской литературы?

И.Л.: Я думаю, нужно ждать нового поколения. Кто-то, безусловно, уже появляется. Очень удачным, на мой взгляд, получился последний проект Натальи Хаританюк с ее «13 историями про мертвого кота» (*победитель независимой беларусской премии «Дэбют імя Максіма Багдановіча'2010» в номинации «Проза». – Прим. авт.*). Стоит также отметить «Дзверы, замкнёныя на ключы» Виталя Рыжкова (*премия «Дэбют'2010» в номинации «Паэзія». – Прим. авт.*) и перевод романа Д.Р. Толкина «Каваль зь вялікага Вутану» Антона Францишка Брыля (*лауреат премии «Дебют'2010» в номинации «Перевод». – Прим. авт.*). То есть, несмотря на мою личную усталость, мне кажется, что беларусская литература *будет*. Возможно, не такой, какой мы ее себе представляем. Но голоса молодых, которые продолжают прорываться и настойчиво звучать, – хороший знак. Во всяком случае – для меня.

На сёньняшні дзень у Беларусі няма ніводнага незалежнага лэйбла, які б паўнавартасна працаваў з музычнымі гуртамі. Незалежныя гурты працягваюць заставацца *аматарскімі*, таму што ня маюць магчымасьці жыць музыкай прафэсійна.

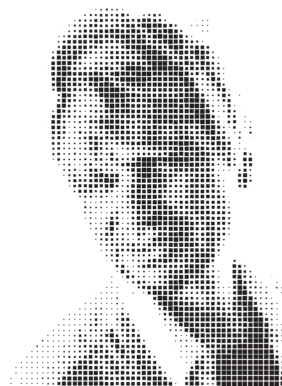

ШОЎ-БІЗНЭС У ДЗЯРЖАВЕ, ДЗЕ ЗАБАРОНЕНЫЯ ВОПЛЕСКІ

ЛЯВОН ВОЛЬСКІ – ІНТЭРВ'Ю

Беларускі музыка, літаратар і мастак Лявон Вольскі стаў ужо сапраўды легендай беларускай альтэрнатыўнай арт-прасторы. У 1989 годзе, у разгар перабудовы, праект з удзелам Вольскага «Мроя» прагучаў на ўвесь СССР з плыткай «Дваццаць восьмая зорка». Праз пяць гадоў удзельнікі «Мроі» ствараюць новы гурт – «N.R.M.» («Незалежная Рэспубліка Мроя»), які стаў сапраўды культавай камандай, пэўным знакам для шэрагу пакаленьняў. Сумесныя праекты з удзелам Вольскага – «Народны альбом» і «Я нарадзіўся тут» – таксама сталіся ў Беларусі культавымі, а «Gazeta Wyborcza» нават назвала «Народны альбом» галоўнай падзеяй 1997 году ў Польшчы. Пасьля N.R.M. Лявон Вольскі сьпяваў у гуртах «Крамбамбуля» ды «Zet», запісаў альбом на вершы клясыкаў беларускай літаратуры «Белая яблыня грому». Адна з апошніх ініцыятываў музыкі – вострасацыяльны праект «Саўка ды Грышка».

Стася Русецкая: Лявон, вы адзін з тых культурных дзеячоў нашай краіны, хто акрамя актыўнай творчай дзейнасьці – толькі ў апошнія месяцы адбылося некалькі вашых канцэртаў па Беларусі, нядаўна вы вярнуліся з гастроляў зь Нямеччыны…

Лявон Вольскі: Актыўнай маю творчую дзейнасьць не назавеш. Гэта, хутчэй, выключэньне, зьвязанае з прэзэнтацыяй «Саўкі ды Грышкі». А так у мяне канцэртаў можа ня быць па некалькі месяцаў. Гэта, на жаль, звычайная сытуацыя ў нашай краіне.

С.Р.: Але, калі параўнаць з графікамі іншых беларускіх музыкаў, гэта можна назваць актыўнай творчай дзейнасьцю. Дык вось, акрамя гэтага, вы яшчэ адкрыта заяўляеце пра сваю грамадзянскую пазыцыю. Існуе меркаваньне, што мастацтва й палітыка, назавем гэта так, не сумяшчальныя, што актыўнае грамадзка-палітычнае жыцьцё можа нэгатыўна адбіцца на творчасьці…

Л.В.: Мне здаецца, творца сам вольны выбіраць: мець яму грамадзянскую пазыцыю ці не. У мяне гэта ніяк не разьмяжоўваецца, нават ня думаю пра гэта. Я магу й на канцэртах, у песьнях сказаць нешта грамадзка-палітычнае ці сацыяльнае. «Саўка ды Грышка» – яскравы прыклад. Здаецца, быццам бы несур’ёзны праект, але яго героі маімі вуснамі адкрыта пра ўсё гавораць. Я толькі, як мэдыюм, за імі запісваю. Увогуле, мне падаецца, што ў сёньняшняй Беларусі бяз пэўнай грамадзянскай пазыцыі неяк дзікавата выглядае творчы чалавек. Можна, напрыклад, у Нямеччыне сказаць, што я далёкі ад палітыкі й мяне не цікавяць справы Бундэстага. Але ў нас без дакладнай пазыцыі цяпер проста немагчыма. Ня будзеш ты мець грамадзянскую пазыцыю, але будзеш насіць дрэды, напрыклад, – верагоднасьць таго, што цябе забяруць паблізу ад якой-небудзь акцыі, вельмі высокая. Дык лепей ужо гэтую пазыцыю мець. Я магу, вядома, памыляцца, але так гэта выглядае асабіста для мяне.

С.Р.: Але вы не адчуваеце, што гэта якім-небудзь чынам зьніжае мастацкую вартасьць вашых тэкстаў?

Л.В.: Мне й раней, яшчэ ў 1980-я, казалі, што мае тэксты – гэта «аднадзёнкі». Але так атрымоўваецца, што можна зараз узяць маю старую песьню й яна прагучыць вельмі актуальна. Насамрэч, я быў бы рады, каб гэтыя «аднадзёнкі» сышлі ў нябыт і ляжалі ў нейкім фондзе беларускай музыкі. Але пакуль, на жаль, адбываецца наадварот.

С.Р.: Як нарадзілася ідэя вашага апошняга праекту «Саўка ды Грышка»?

Л.В.: Гэтыя песьні пісаліся для адной з замежных радыёстанцый. Але я яшчэ й раней думаў пра такіх двух пэрсанажаў, якія б выказвалі абсалютна супрацьлеглыя думкі, як гэта ў нас, у Беларусі, і бывае. Вось жылі двое хлопцаў у адной вёсцы, вучыліся ў адной клясе, а потым лёс склаўся так, што адзін апынуўся ў міліцыі, а другі – у апазыцыі. Так і зьявіліся Саўка й Грышка. Дарэчы, гэта імёны пэрсанажаў адной традыцыйнай беларускай песьні.

С.Р.: Такі «падзел» паміж людзьмі вельмі актуальны для беларускай сытуацыі...

Л.В.: Занадта, я б сказаў. Вось такі прыклад, рэальная гісторыя. Адзін папулярны выканаўца ходзіць у лазьню, куда таксама хадзіў цяперашні дырэктар аднаго беларускага тэлеканалу. Вось ён хадзіў, пакуль ня стаў дырэктарам, таму што пасьля прызначэньня яму не прыстала хадзіць у гэтую лазьню з папулярным беларускім выканаўцам, які стаіць, хутчэй, на апазыцыйным баку. Таму «сюжэт» Саўкі ды Грышкі вельмі рэальны. Напрыклад, як прасьцей за ўсё чалавеку, скажам, са Слоніму сёньня прапісацца ў сталіцы? Відавочна, трэба ісьці ў Акадэмію міліцыі: будуць і льготы, і зарплата, і жыльлё. А той, хто піша вершы, сядзіць у Слоніме. І гэта звычайная беларуская сытуацыя.

С.Р.: На гастролі ў Нямеччыну вы езьдзілі з «Саўкам ды Грышкам»?

Л.В.: Не, з «Крамбамбуляй», якая вельмі актуальная для замежжа. Тым больш, там ёсьць песьні на замежных мовах.

С.Р.: Як успрымаецца беларускі гурт за мяжой? Ці ведаюць пра Беларусь, пра тое, што ў нас зараз адбываецца?

Л.В.: У Бэрліне, зразумела, больш ведаюць: усё ж горад шматнацыянальны. У Гамбургу мы гралі – там ужо іншая сытуацыя. Але тэма Беларусі, як гэта ні дзіўна для невялікай краіны, актыўна гучыць на старонках замежнай прэсы, у інтэрнэце. Пра нас шмат пішуць: грэх не пісаць, калі такое адбываецца.

С.Р.: У адным з інтэрвію вас *лёгка* папракнулі, што сацыяльнае адыходзіць з вашай творчасьці…

Л.В.: Магчыма, гэта было сказана пасьля майго праекту «Белая яблыня грому». Так, гэта была лірыка, але такі пэрыяд мне быў таксама патрэбны. Час ад часу трэба пазаймацца «дэкаратыўна-прыкладным» мастацтвам, зрабіць «Белую яблыню…», «Куплеты й прыпевы», каб перайсьці да нармальнай сольнай дзейнасьці. Сацыяльнае, як я ўжо казаў раней, нікуды не сыходзіць, я на гэтым грунтуюся. Гэтым я займаўся ў N.R.M., буду працягваць займацца й сольна.

С.Р.: Пунктам адліку для вашай творчасьці стаўся 1981 год, калі вы разам з Уладзімерам Давыдоўскім і Алегам Дземідовічам утварылі гурт «Фаварыт»…

Л.В.: Тады мне было 15 гадоў, і цяпер гэта цяжка назваць чымсьці сур'ёзным. Хутчэй, мы толькі вучыліся граць.

С.Р.: І усё ж, вы ўзялі ў рукі гітару й пачалі складаць тэксты. Як далей, якімі пэрыядамі, калі можна так назваць, разьвівалася вашая музычная «гісторыя»?

Л.В.: Сапраўдным пунктам адліку я лічу 1984 год, калі мы – ужо як «Мроя» – узялі ўдзел у «Тыдні выяўленчага мастацтва», на якім мы выйшлі й сыгралі рок-праграму на беларускай мове. Усім стала зразумела, што ў Беларусі зьявіўся рок па-беларуску. Вядома, рабілі мы гэта ўсё няўмела, былі, хутчэй, аматарскай камандай, але, трэба дадаць, з досыць для таго часу актуальнымі й цікавымі тэкстамі й актуальнай музыкай. Потым нас забралі ў войска. Потым, у 1986-м, быў пэрыяд «адхадняку» ад гэтага войска й прызвычайваньня да новых рэаліяў «перабудовы». Потым настаў пэрыяд першай сур'ёзнай папулярнасьці. Гэта быў канец 1980-х – пачатак 1990-х, калі паўсюль гучалі нашыя песьні, здымаліся кліпы, мы занялі першае месца ў гіт-парадзе зь песьняй «Ён яшчэ вернецца». Гэта быў посьпех, які ўскружыў нам галаву. Хаця фінансава ніяк не праяўляўся. Такі парадокс савецкага, постсавецкага грамадзтва: ты папулярны, у цябе бяруць аўтограф на вуліцы, на канцэрты ломяцца людзі, але грошай усё адно няма. Нават наадварот, ты павінен укладацца ў сваю творчасьць.

Потым быў пэрыяд стагнацыі: Беларусь атрымала незалежнасьць, і нам ня стала з чым змагацца. А «Мроя» ўсё ж была змагарскай камандай, і зь нейкімі агульначалавечымі тэмамі мы абсалютна не гучалі. Гэта быў страшна няплённы для творчасьці час. Але мы працягвалі хадзіць на рэпэтыцыі, думаць, што рабіць далей. Трэба было неяк гэтую сытуацыю вырашаць, і з прыходам да ўлады Лукашэнкі яна сама сабой вырашылася. Зноў узьніклі «спрыяльныя» ўмовы ўнутры каманды й звонку. Так паўстаў гурт N.R.M., і гэтым праектам мы дамагліся такога посьпеху, якога да нас у Беларусі не дасягаў ніхто. Паралельна я пісаў нейкія паэтычныя й празаічныя творы, раз-пораз маляваў карціны й коміксы. Адзін комікс у старонак 50 амаль што надрукавалі, але дзесьці ў рэдакцыі згубілі: пераяжджалі зь месца на месца. Яшчэ маляваў для часопісу «Бярозка». Але неяк не прыжылося ў Беларусі мастацтва коміксаў.

У 2000 годзе ўзьнік зусім палітызавы гурт «Zet» («*...таямнічы гурт, чые ўдзельнікі заўсёды хаваюць свае твары пад маскамі, а сапраўдныя імёны – пад мянушкамі*». – *Заўв. аўт.*). Мы раўняліся на ўзоры пратэставага, бескампраміснага замежнага року, які не цікавяць заробкі, мэйнстрым,

напаўняльнасьць заляў, кошт квіткоў. Але, у рэшце рэшт, пасьля двух альбомаў гурт «зьнік»: мы не хацелі эстэблішмэнту – яго й не было.

Потым зьявілася «Крамбамбуля». Гэта быў крок убок ад рок-музыкі. Мы вырашылі адпачыць ад сур'ёзных тэмаў, хацелася пазабаўляць публіку. На той час, а гэта адбываецца й цяпер, нашая «папса» была ў вельмі дрэнным стане. Я неяк чытаў у адным унівэрсытэце лекцыю, што прысьвячалася поп-культуры й шоў-бізнэсу, і запытаўся ў студэнтаў, якіх яны ведаюць папулярных беларускіх выканаўцаў. 15 чалавек назвалі толькі 3 выканаўцаў. Хаця па ідэі нашых «зорак» кожны дзень паказваюць па тэлебачаньні. Тады я запытаўся, якія песьні хто ведае. Ніхто нічога ня змог сказаць. А гэта быў сярэдняя кляса, ня моладзь, а бізнэс-факультэт, куды людзі ідуць падвышаць кваліфікацыю. Адна жанчына раптам прыгадала, што – о! – яна ведае Афанасьеву, якая сьпявала ў іх на карпаратыве. І вось «Крамбамбуля» ступіла на тэрыторыю беларускай эстрады. Музыка й тэксты былі сьвядома такія дурнаватыя, але, як ні дзіўна, песьня «Госьці» нават увайшла ў кожную хату. Тады было трохі лягчэй раскруціцца: можна было супрацоўнічаць з нашым тэлебачаньнем, на якім у тыя часы не было такіх «страшных» праграмаў, як зараз, зь якімі сорамна побач гучаць. Так што сваё месца мы занялі, нават мытня ведала нашых «Гасьцей».

С.Р.: Я памятаю гісторыю, як на адным канцэрце самадзейнасьці студэнт-міліцыянт засьпяваў «Тры чарапахі» N.R.M…

Л.В.: Так, мне таксама распавядалі. Увогуле, аказваецца, на дыскатэках Акадэміі міліцыі часта круцяць менавіта «Тры чарапахі». Супрацоўнік органаў, які аднойчы прыйшоў на наш канцэрт у клюб, гучна нам падпяваў. Калі ў яго пачалі браць інтэрвію, ён адказаў, што вырас на гэтых песьнях… Каго я гадую? Не разумею… Потым «Крамбамбулю», у рэшце рэшт, забаранілі. Мы заступілі, як я ўжо казаў, на чужую тэрыторыю, і розныя «кіты» эстраднага жанру нам гэтага не даравалі. А зараз «Крамбамбуля» ўвогуле ў «сьпісе» (*пасьля апошніх прэзыдэнцкіх выбараў у Беларусі ў сьнежні 2011 году ўладамі быў складзены неафіцыйны сьпіс дзеячоў культуры, музычных гуртоў, якім забаронена выступаць з канцэртамі на радзіме. – Заўв. аўт.*).

С.Р.: Неяк дзіўна атрымоўваецца: вы можаце гастраляваць па Беларусі, а «Крамбамбуля» – не?

Л.В.: Вядома, майго ж прозьвішча ў «сьпісе» няма. Разумееце, сядзіць там у Доме культуры нейкая цёця, якая, у прынцыпе, ухваляе беларускую музыку, нармальна ставіцца да мяне ці да Зьміцера Вайцюшкевіча. Дай ёй волю – яна правядзе што хочаш. Але ёсьць «сьпіс». Наш пракатчык, напрыклад, тэлефануе: «Можна мы правядзем канцэрт Вольскага «Белая яблыня грому»?» Яна: «Канешне, можна!» – «А "сьпіс"?» На што яна адказвае: «Дык прозьвішча ж няма? Так што праводзім канцэрт». Вядома, Вайцюшкевічу зараз больш складана, чым мне, бо ён у «сьпісе» ёсьць.

С.Р.: Вы пачыналі яшчэ ў савецкія часы. Калі было вальней – тады ці сёньня?

Л.В.: Прэсынг напрыканцы 1980-х, зразумела, быў. Але ўжо адбывалася ломка фармацыяў, таму нават у камсамоле былі людзі, якія нас прасоўвалі. Пры гэтым у асобных выканкамах, напрыклад, проста касьцьмі кладліся, толькі каб не дазволіць нашыя тэксты. Даводзілася нават браць даведку ў Саюзе пісьменьнікаў аб тым, што нашыя тэксты нармальныя, – дзякуй, бацька дапамог (*бацька Лявона – вядомы беларускі пісьменьнік Артур Вольскі. – Заўв. аўт.*). Але ўсё адно нас не дазвалялі. І вось аднойчы Віталь Сямашка й Юры Цыбін прасунулі гурт на «Наваполацкі фэстываль'89», дзе мы атрымалі ляўрэацтва, якое аўтаматычна залітавала нам нашыя тэксты. Пасьля гэтага пачалі актыўна гастраляваць па Беларусі. У Драгічыне ці Быхаве, напрыклад, часта гралі пры падтрымцы якога-небудзь райкаму камсамолу. Ім, па-першае, трэба было ставіць «галачкі» па рабоце з моладзьдзю. А па-другое, яны любілі рок-музыку. Таму я не магу зараз сказаць, што тады нас занадта ціснулі. Ва ўсялякім разе, не было такога, каб міліцыянты прыбеглі на канцэрт і пачалі нас забараняць. З N.R.M. такое ўжо здаралася. Зараз больш ціснуць. Уладамі нашая дзейнасьць чамусьці ўспрымаецца канкрэтна як палітыка. Я нядаўна асэнсоўваў, так бы мовіць, свой творчы шлях: мы пачыналі пад прэсынгам, потым нас «ціснулі» ў пэрыяд «перабудовы», зараз забараняюць – так і прайшлі, як сьпяваецца ў песьні, маладыя гады. Ёсьць такая мудрасьць: ня дай вам бог жыць у цікавыя часы. А мы

вось жывем. Прыяжджаеш, напрыклад, у Бэрлін, там ціха, спакойна, адпачываеш душою. А потым чытаеш, што ў нас тут адбываецца, і думаеш: «І туды вяртацца?» Але трэба – і вяртаесься.

С.Р.: Такую «сытуацыю» можна ўспрыняць як «спрыяльную» для творчасьці: напрыклад, захоўваецца, так бы мовіць, бунтарскі дух…

Шоў-бізнэс у дзяржаве, дзе забароненыя воплескі

Л.В.: Для такой творчасьці, як у нас, патрэбны яшчэ й фінансавыя спрыяльныя ўмовы. «Ідэя» – гэта, вядома, добра, але мастаку патрэбна яшчэ купляць фарбы й палатно, а музыкам неабходныя якасны інструмэнт і магчымасьць арэндаваць студыю. Я не магу зараз рэалізаваць усе тыя праекты, што задуманыя, менавіта таму, што гэта вельмі дорага. Вядома, розныя фонды дапамагаюць, але рэдка. Іх у асноўным цікавяць палітычна-сацыяльныя праекты. Мы для іх – шоў-бізнэс, таму што маем магчымасьць прадаваць квіткі на канцэрты.

С.Р.: Калі казаць увогуле пра сытуацыю ў беларускай музычнай прасторы, што зараз там адбываецца? Як працуе наш шоў-бізнэс, калі ён, вядома, ёсьць?

Л.В.: Прабачце «гумар», але пра які беларускі шоў-бізнэс можна гаварыць, калі ў краіне забароненыя апладысмэнты й дазволена толькі махаць сьцяжкамі БРСМ? (*Апошнія акцыі пратэсту ў Беларусі набылі маўклівы характар: людзі зьбіраюцца на плошчах і пляскаюць у далоні. Менавіта апладысмэнты становяцца прыкметай для жорсткіх затрыманьняў людзей. – Заўв. аўт.*). Жарты жартамі, але тут доля праўды ёсьць. На сёньняшні дзень у нашай краіне няма ніводнага незалежнага лэйбла, які б паўнавартасна працаваў з музычнымі гуртамі. У нас ёсьць толькі адзін «лэйбл» – дзяржава. Яна пабудавала дзясяткі студыяў, уклала туды шмат грошай, а зараз шукае маладыя таленты, каб арганізоўваць канцэрты «За – Беларусь!». Ёсьць нейкія асобныя прадусары, якія быццам знаходзяць тыя таленты, спрабуюць іх раскруціць. Але ўсё, што робіць нашая дзяржава, атрымоўваецца нізкаякасным. Ну, можа, войска ў нас кляснае. Але немагчыма ставіцца да папулярнай музыкі, як да спорту. У любым выпадку зразумела: шоў-бізнэс – гэта грошы, а грошы ёсьць у дзяржавы. Ці, напрыклад, бацька-прадпрымальнік спансаруе захапленьні свайго

сына. А незалежныя гурты ў гэтым пляне ўсё ж аматарскія, таму што ня маюць магчымасьці жыць музыкай прафэсійна.

С.Р.: Значыць, уся беларуская альтэрнатыўная музыка – гэта аматарства?

Л.В.: Так, гэта «спантаннасьць», DIY, так бы мовіць.

С.Р.: Чаму такое адбываецца? Няўжо дзяржава ня бачыць сваёй выгады?

Л.В.: Наша ўлада мае пэўны «густ» і захапленьні: напрыклад, тэлебачаньне, эстрада, парады. Менавіта гэтаму надаецца шмат увагі: укладаюцца грошы, гадуюцца нейкія выканаўцы. Але падыходзяць да гэтага, як да спорту. Таму, на маю думку, «якасьць» і не атрымліваецца. «Зорка» ўсё ж павінна быць вольнай. Амэрыканскія поп-зоркі, напрыклад, адкрыта, на сцэнічнай пляцоўцы, выказвалі пратэст супраць агрэсіі ў Іраку. У нас такое проста немагчыма ўявіць. Таму наша сытуацыя, з аднаго боку, складаная. З другога – усё зразумела: шоў-бізнэс дзяржаўны, таму яго й няма. Ёсьць у нас яшчэ вельмі цікавая схема, па якой працуюць дзяржаўныя, так бы мовіць, прадусары. Напрыклад, прыяжджае прадусар якой-небудзь сьпявачкі на прадпрыемства й гаворыць адміністрацыі, што трэба забясьпечыць 60% яўкі людзей на канцэрт. У яго пытаюцца: чаму? А ён: маўляў, мы з канцэртамі выступалі «За – Беларусь!», у нас правільная музыка, гучаць патрыятычныя песьні. Так заля й зьбіраецца. Зараз з прычыны крызысу гэтая схема наўрад ці спрацуе: людзі ўсё ж будуць эканоміць і ня будуць кідаць грошы на вецер.

С.Р.: Як вы арганізоўваеце свае ўласныя канцэрты?

Л.В.: Калі б нас не забаранялі, мы нават у такіх, фінансава неспрыяльных, умовах маглі б добра працаваць. Зараз беларускае канцэртнае заканадаўства стала больш ліберальнае: нарэшце адмянілі гастрольныя пасьведчаньні. Проста трэба выбраць дату, стэлефанавацца з дырэкцыяй пляцоўкі, арандаваць апаратуру й выйсьці ў «плюс», які, вядома, будзе невялікі, але ўсё ж «плюс». Зразумела, што тур павінен рабіцца ня

так. Ня два канцэрты на год, а трэба ехаць па гарадах, заяжджаць, напрыклад, у Івянец, Ракаў, Валожын. Але там нават у «нуль» выйсьці немагчыма. Пляцоўка, апаратура, накладныя выдаткі – а колькі ты там зможаш паставіць кошт квітка? У гэтых маленькіх гарадах амаль нічога не зарабляюць.

С.Р.: І ўсё ж, нягледзячы ні на што, вы маеце вельмі пазытыўны настрой. Вы амаль адзіны, хто з гумарам успрыняў гэтыя «сьпісы»…

Л.В.: Таму што колькі ўжо можна пераймацца з нагоды гэтых «чорных сьпісаў». Я перажываў, калі такое здарылася першы раз. Таму што, канешне, калі цябе забараняюць, здаецца, што больш нічога ўжо ня будзе. Крызыс быў, што казаць. Але гэта загартоўвае. Таму зараз мне ня страшна: усё адно ўсё забараніць немагчыма. Як, напрыклад, можна забараніць інтэрнэт? Гэта выклікае абурэньне нават сярод тых, хто вучыцца ў Акадэміі міліцыі. Таму ў будучыню я гляджу з аптымізмам. Тым больш, тое, што адбываецца ў нас цяпер, настолькі абсурдовае, што крызыс – улады, эканомікі, грамадзтва ўвогуле – відавочны. Людзей ні за што садзяць, а яны на вуліцы выходзяць і выходзяць. Такога ніколі не было. Але крызыс – гэта добра, таму што гэта пэўны паказьнік выздараўленьня. Няхай і не такога хуткага, як хацелася б.

С.Р.: У свой час N.R.M. была ня толькі культавай музычнай камандай. Гурт паўставаў як пэўная ідэя, нават маніфэст таго часу. Ці не хацелася б вам нейкім чынам вярнуцца да гэтай ідэі?

Л.В.: Я думаю, гэтая ідэя – віртуальнай краіны, дзе ўсе вольныя й можна што хочаш гаварыць, – безумоўна, паўстане. На жаль, тады з розных прычынаў мы не давялі гэтую канцэпцыю да канца. Але я разумею, што яе кідаць нельга. Можа, мы ажыцьцявім яе ў інтэрнэце. Думкі ёсьць, ня буду пакуль усё агучваць, каб спраўдзілася. Гэта можа аказацца значнай падзеяй ня толькі для мяне аднаго.

Беларусские независимые музыкальные проекты, получая награды и высокие оценки в России и Западной Европе, на родине вынуждены существовать в «полуподпольных» условиях.

ЗРАБЛЮ БУРУ

ЕВГЕНИЙ КОЛМЫКОВ – ІНТЭРВ'Ю

Деятельность панк-рок-группы «Ляпис Трубецкой», одного из самых успешных на сегодняшний день беларусских альтернативных музыкальных проектов, для Беларуси уникальна. Помимо признания на родине, «Ляпис Трубецкой» занимает высокие топовые позиции среди альтернативных групп России и Украины. Растет интерес к проекту и в мировом музыкальном пространстве: с успехом проходят концерты в США, Канаде, Германии, Голландии, Польше, Литве. О причинах такой популярности, о продюсерской деятельности в Беларуси рассказывает продюсер группы, руководитель творческого объединения «Дети Солнца» Евгений Колмыков.

Стася Русецкая: Женя, твой стаж продюсера уже более 20 лет. На твоих глазах происходило формирование новой беларусской музыкальной культуры, можно сказать, ты стоял у ее истоков...

Евгений Колмыков: О том, что я продюсер, я узнал гораздо позже, чем им стал. Прочел какую-то статью: интервью с продюсером одного мюзикла, где он рассказывал о своей деятельности. «Так я же делаю то же самое!» – подумал я. Но продюсерство, в первую очередь, – это работа на деньги, а я идеологически и по природе не бизнесмен. Мой подход – раскрыть в человеке, в артисте то, что уже в нем заложено. Не мешать ему, не придумывать какой-то специальный проект, но, как цветочек, поливать. И, если судить по результатам – наши клипы завоевывали много международных наград, «Ляпис Трубецкой» не раз становился лучшей рок-группой России, – такая *неденежная* стратегия работает. Поэтому я не продюсер в чистом понимании. Я предпочитаю называть себя художественным руководителем творческого объединения «Дети Солнца».

С.Р.: Звучит очень по-советски.

Е.К.: По-советски звучит, зато суть передает правильно.

С.Р.: С чего все начиналось? До проекта «Ляпис Трубецкой» ты уже активно работал в сфере, назовем условно, «зрелищного» бизнеса.

Е.К.: Все началось с театра. Я учился в Институте культуры на режиссера массовых праздников и параллельно работал в студенческом театре Мединститута. Как раз развалился «совок», а у меня семья, средств к существованию нет. Тут мне случайно попала энциклопедия по различным европейским культурам, где рассказывалось о бельгийских обществах, английских клубах, голландских театрах, цель которых была завлекать публику в кабаки. Я очень загорелся этими идеями и решил нечто подобное организовать в Минске. «Начнем с английского клуба», – подумал я. Договорился с Дворцом культуры Тракторного завода, где мы начали устраивать первые ночные «закрытые» шоу для только появившихся коммерсантов. Под это был создан театр под названием «Бамбуки», актерами которого были голодные студенты Академии

искусств и Института культуры. Это был мужской театр, где женские роли играли мужчины. Сергей Михалок и художник Алексей Хацкевич были сценаристами этого театра, я – режиссером, а возникшая тогда группа «Ляпис Трубецкой» – музыкальным сопровождением к постановкам театра «Бамбуки». Так все и начиналось.

С.Р.: Ты позиционируешь себя в первую очередь как руководитель объединения «Дети Солнца». Что это за движение, как оно возникло?

Е.К.: Начало нашей творческой деятельности пришлось еще на советский период, то есть с самого начала в том, что мы делали, был заложен очень сильный внутренний протест. Потом «совок» развалился, и начал активно развиваться бизнес, в том числе и «зрелищный». Сначала мы растерялись: что делать дальше? А потом поняли, что нужно объединяться и поддерживать друг друга. Так появились «Дети Солнца», принцип которых – развивать творческое начало, которое дано человеку с рождения. В это объединение вошли актеры, музыканты, художники. Мы делали совместные проекты, сами снимали клипы и готовили программы. У нас была своя атрибутика, мы устраивали собственные корпоративы: жгли костры, вручали ордена, приглашали друзей из России и Украины. Они тоже становились «детьми солнца». Появлялись филиалы в Киеве, Москве, Питере. Потом нам стало стыдно, что мы не помогаем молодым и талантливым. Так «Дети Солнца» стали поддерживать другие проекты, например «Серебряную свадьбу» и «БЕЗ БИЛЕТА». Правда, сейчас наше движение не существует в такой активной фазе, как, например, пять лет назад, но оно все равно есть.

С.Р.: Получается, что другие твои проекты, например группа «Мери Поппинс», «ТТ-34», творческий проект «Саша и Сирожа» Алексея Хацкевича и Сергея Михалка – это не продюсирование в полном смысле – скорее, помощь?

Е.К.: В разные периоды было по-разному. Группы, за которые мы брались, очень *индивидуальны*. С ними сложно выстраивать какие-то долгосрочные отношения. Например, «Серебряная свадьба». Беньку и Артема (*лидеры «Серебряной свадьбы». – Прим. автора*) мы знали

давно. Когда у них вдруг «выстрелило», я начал их поддерживать, нанял менеджера. В то время их агентом был Саша Богданов (*сейчас директор минского концертного агентства и лейбла Bo Promo. – Прим. автора*). Но, например, нужно было обсудить какой-то организационный момент, и оказывалось, что с одним человеком из группы решить его невозможно. Получалось, что каждый маленький шажок нужно согласовывать со всеми участниками коллектива. Но если советоваться со всеми, то вполне вероятно, что кто-то будет против. Здесь, на мой взгляд, очевидно яркое проявление беларусской ментальности, когда очень сложно выявить лидера.

С.Р.: Такое легкомысленное отношение к работе – это действительно ментальная особенность беларусов?

Е.К.: Не знаю. Наверное, так происходит и в других странах, где не накоплен опыт работы в такой сфере. В Германии, Англии, США, например, культура профессиональных отношений между музыкантами, продюсерами, организаторами складывалась десятилетиями. У беларусов, которые жили на островах, в болотах, в землянках вдоль дорог, такой внутренней культуры организованного труда еще нет. Но мне это очень нравится, потому что есть возможность самому все формировать, а не учиться по учебникам. Жизнь сама нас учит.

С.Р.: У тебя уже большой опыт в сфере продюсирования, и ты знаешь, как это работает в других странах. В чем особенности беларусского «зрелищного» бизнеса?

Е.К.: Есть свои «плюсы» и «минусы». После развала Союза альтернативные беларусские музыканты начали активно гастролировать по Европе. Минск в этом плане очень удобный город: за ночь на машине можно доехать до многих столиц – Киева, Москвы, Вильнюса, Берлина, Варшавы. Те, кто хотел, например, показываться по телевизору или на обложках журналов, смотрели, естественно, на Москву. Беларусь в этом плане стала очень удобным местом: «отточить» проект лучше всего было здесь. У беларусских музыкантов есть возможность сидеть в своем «подвале» и несколько лет работать в одном направлении. В Москве,

например, музыканты не могут позволить себе такую роскошь: годами сидеть на репетиционной точке и что-то музицировать. Это слишком дорого. Поэтому в Беларуси группа спокойно может сделать программу, обкатать ее на своей территории и после того, как пошел резонанс, ехать в Москву. А там есть определенный интерес к беларусской культуре – это еще один «плюс» для наших музыкантов. В России знают, что у нас постоянно возникает что-то интересное: например, «Серебряная свадьба», «Кассиопея», «Петля пристрастия», «Троица».

С.Р.: А «минусы»?

Е.К.: Это, в первую очередь, замкнутая среда. Беларусы очень плохо контактируют между собой. Это уже точно ментальность. Был недавно случай, когда в Германии собрались деятели беларусской неофициальной культуры. Мы смотрели друг на друга и понимали, что ничего друг о друге не знаем, то есть слышали, но в принципе даже не представляем, кто, чем и как занимается.

С.Р.: В Беларуси у проекта есть возможность вызреть. Но дальше его нужно продвигать. Музыканты, естественно, этого делать не умеют…

Е.К.: Каждый должен заниматься своим делом. У нас пока этой культуры нет. Тому есть несколько причин. Одна, на мой взгляд, – это количество населения. В Литве, конечно, еще меньше населения. Поэтому если какая-нибудь литовская певица решает сделать клип, то записывает три варианта – на литовском, английском и русском языках. Но подобное существование тоже не выход. А на внутренний рынок рассчитывать не приходится. Дашь пять концертов, потом шестой – вот и год прошел. И куда дальше двигаться? В Германии, Польше, России коллектив может профессионально существовать, забивая гастрольный график на год. У нас это, с учетом зарплат у людей и общей культуры хождения на концерты, невозможно. Другая причина – это то, о чем я говорил ранее: нас никто ничему не учил. А если это еще наложить на нашу слабую коммуникабельность, то даже очень талантливым музыкантам сложно *выживать* в таких условиях.

С.Р.: Твой интерес – это альтернативная музыка. Но как бы ты в целом оценил ситуацию на беларусском музыкальном пространстве? Складывается ли некая система работы в этой области?

Е.К.: Есть певцы, группы, делаются записи, реклама, люди ходят на концерты. Значит, есть какая-то система, и она как будто работает. Но если сравнить с опытом других стран, например со Швецией, которая, несмотря на небольшое население в 4–5 миллионов человек, пять лет назад занимала 3-е место по экспорту рок-музыки, то, наверное, наша система работает как-то *по-другому*. В Швеции, если у тебя есть идея проекта, ты обращаешься за помощью не только к частному бизнесу, но и к государству. Твой проект оценивают и, если он хороший, начинают поддерживать. Например, известная организация Swedish Export Music – это наполовину государственная структура. У нас подобных полугосударственных институтов в принципе нет. Независимые агентства занимаются одним, государственные организации выполняют свои, возложенные на них государством, задачи. И эти две области фактически не пересекаются.

С.Р.: С чем ты связываешь *живучесть* и такую творческую активность «Ляписа Трубецкого»? Для проекта, которому уже более 20 лет, это редкость.

Е.К.: Если есть идея, то гораздо проще не только работать, но и в принципе жить. Когда у разных людей есть возможность объединиться, не душить, а поддерживать друг друга, когда дисциплина не на уровне кнута, а на уровне идеологии, – все это дает возможность проекту полноценно жить и развиваться. Конечно, есть технология выживания проекта, например, когда в группу приходит новый человек. Но, в первую

очередь, это все равно идея. Поэтому «Ляпис Трубецкой» выживает именно за счет своего четкого идейного направления. Сейчас, как мне кажется, наступает кризис идеи. Когда «пророков» много, их хочется задушить, но когда их мало… А сегодня их как раз мало! И это проблема не только Беларуси, но Европы в целом. Нет объединяющего вектора, который мог бы людей схватить и куда-то повести.

С.Р.: Но в Беларуси в этом плане, можно сказать, *прекрасная* ситуация, потому что идея как бы есть, есть чему сопротивляться...

Е.К.: Да, в этом контексте в Беларуси *прекрасная* ситуация!

С.Р.: На примере «Ляписа Трубецкого» можно видеть, как развивается сознание беларусского общества. Они начинали с музыкального сопровождения театра «Бамбуки», потом был протест в легкой, ироничной форме. Последние их альбомы я бы назвала высказываниями повзрослевших людей, людей с четкой гражданской позицией.

Е.К.: Когда в социуме существует давление, то, конечно, творческому человеку идейно проявиться легче. Яркий пример – Советский Союз. Вспомни, сколько при Сталине было талантливейших людей. Можно ли сегодня в России найти таланты такого масштаба? Где Мейерхольд, Булгаков? Именно в условиях «зажима» рождается особая форма аллегории, иносказания: хочется говорить и, главное, есть о чем. Ты будешь петь: «Ежикам – грибочки, зайчикам – морковку…», а все будут думать: «Что он хотел сказать? Наверное, ежиком он назвал этого, а зайчиком – того…» и т. д. В этом плане в Беларуси хороший потенциал.

С.Р.: Связана ли такая популярность «Ляписа Трубецкого» с тем, что это группа из страны с особой политической ситуацией?

Е.К.: Я думаю, это связано, в первую очередь, с талантом Михалка, его трудоспособностью и внутренним состоянием. Мне кажется,

талантливые люди – это некие «мутанты». Другой вопрос – что ты с этим своим внутренним состоянием делаешь. Можешь очень быстро улететь, как Курт Кобейн, а можешь начать собою управлять. Мы живем не 10 лет, а теоретически 70–80, и нужно этот свой «полет» растянуть. Каким образом? Наверное, следует начать себя как-то ограничивать, научиться собой управлять. Михалок нашел для себя спорт. В Минске и на гастролях, когда у него есть пауза, он много бегает: ему же надо куда-то это девать! Кроме того, успешный проект держится еще и на личности. Может быть десять талантливых людей, но не будет одного вот такого «мутанта» – и проект не удастся.

Другой причиной, возможно, является идейный и эмоциональный посыл «Ляписов». Когда мы были в Германии, я вдруг отметил для себя одну вещь. Перед нами выступала группа, которая исполняла русский рок. Понятно, что по музыке, по саунду они проигрывали европейским командам. Но немцы с большим воодушевлением им подпевали. То же самое я увидел в Варшаве. Получается, что чего-то европейскому зрителю не хватает. Видимо, в «совке», кроме тоталитаризма, было еще что-то. Может быть, в этих русских песнях есть та самая душевность, которой нет в Европе. И у европейцев по этому поводу легкое ностальжи. В Европе «кризис идеи» как раз и проявляется. Нет ярких людей, которые несут какой-то конкретный месседж. Может быть, это от того, что там хорошо, а от нас идет импульс какой-то тоски, которой не хватает в Европе. Но это мое субъективное наблюдение.

С.Р.: После того как участники «Ляписа Трубецкого» открыто выступили в защиту политзаключенных после последних президентских выборов в Беларуси, коллектив попал в «черный список», который запрещает группе гастрольную деятельность на родине. В одном из интервью ты отметил, что теперь деятельность группы условно

можно разделить на «до» и «после». Эти «списки» действительно сыграли такую важную роль?

Е.К.: Мы всегда старались существовать вне политики, потому что нам, мягко говоря, не нравятся все политики. После этих событий мы автоматически оказались на определенной стороне баррикад. Но самое важное, что нас ограничили в главном: мы не можем давать концерты на родине. Конечно, мы уязвлены, а наши фанаты обижены.

С.Р.: Как долго, на твой взгляд, продлится такая ситуация?

Е.К.: Мы не знаем, что будет завтра. Сегодня в Беларуси все очень нестабильно. Не удивлюсь, если осенью какой-нибудь промоутер, у которого есть особые связи, договорится с Управлением культуры, получит разрешающие бумаги и сорвет «куш».

С.Р.: Чем тебя можно сегодня удивить как меломана? Чего ты ожидаешь, когда идешь на концерт новой группы или прослушиваешь новый диск?

Е.К.: Сложно сказать однозначно. Мне кажется, сегодня мы находимся в состоянии затянувшейся паузы. Наступило третье тысячелетие, вот уже 11 лет прошло, а новых «пророков» не видно. Но я думаю, это временно. Обязательно должно что-то «выстрелить». Это будет либо революционный «скачок», либо эволюционный. И именно через музыку этот новый «пророк» проявится и расскажет нам, революция это будет или эволюция. Творческие люди, как барометры, информацию считывают раньше. Это не просто мои субъективные рассуждения. Если проанализировать появление различных новых движений, то обнаружится, что они одновременно, независимо друг от друга, возникали в разных местах. Поэтому, если наблюдается затишье, – жди бури.

С.Р.: Значит, ты ждешь?

Е.К.: Нет, я, скорее, пытаюсь эту «бурю» делать. Зачем ждать?

Кинематограф во всем мире давно работает по другим схемам. Национальная киностудия «Беларусьфильм» функционирует по советской системе, которая, очевидно, сегодня уже не работает

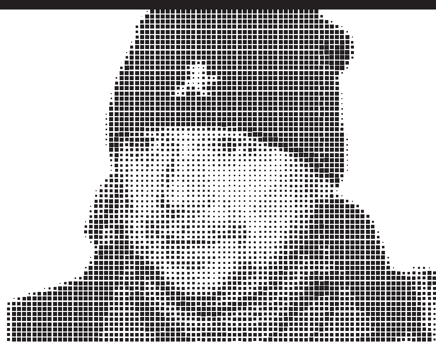

ЗНЯЦЬ ДОБРЫ ФІЛЬМ

АНДРЕЙ КУДИНЕНКО – ІНТЭРВ'Ю

Кинорежиссер Андрей Кудиненко – один из последних учеников легендарного беларусского режиссера Виктора Турова, автор нашумевшей картины «Оккупация. Мистерии». Снятый в 2004 году фильм, получив высокие оценки на европейских кинофестивалях, в Беларуси был вскоре запрещен за трактовку партизанского движения, которая «противоречит истинной правде, может оскорбить чувства ветеранов войны и оказать негативное влияние на воспитание подрастающего поколения». После этого Кудиненко уехал в Москву, где снял сериал «Кадетство» и фильм «Розыгрыш», с успехом прошедшие в российском кинопрокате. В 2009 году Андрея официально пригласили на киностудию «Беларусьфильм», где он снял «Масакру», первый беларусский «бульба-хоррор» (жанр, придуманный режиссером). Именно с фигурой Кудиненко независимые кинокритики связывают будущее отечественного кино, отмечая, что, какие бы споры ни возникали вокруг творчества режиссера, ему, очевидно, удалось открыть новую страницу в истории беларусского кинематографа.

Стася Русецкая: Андрей, как вы пришли в кинематограф?

Андрей Кудиненко: Для меня кино – это мечта. Мне кажется, каждый мечтает снять кино. В детстве я серьезно занимался футболом и хотел стать футболистом. Тогда как раз начали показывать какие-то странные, в моем понимании, фильмы, и я был поражен тем, что, оказывается, существует какая-то *другая* культура. Очень любил фильмы про подпольщиков Второй мировой войны. Тогда мир кино воображался чем-то недостижимым, и потому очень хотелось в него попасть. Это сейчас все стало таким доступным. Можно взять в руки камеру или фотоаппарат и снимать кино. Мне очень нравятся молодые ребята, которые пытаются что-то делать. Я стараюсь их поддерживать и продвигать. И меня удивляет, что при такой доступности технических средств особого движения среди молодежи нет. Свою «Оккупацию» я снял за 1000 долларов. Это был мой первый гонорар, полученный за какой-то рекламный ролик. После этого фильма Эмир Кустурица пригласил меня на обед. Для многих зарубежных киноманов этот фильм стал «священной коровой». А ведь просто однажды собрались какие-то «маленькие» люди, подумали: «Давайте снимем кино», – и сняли. В своем следующем фильме я хочу вернуться именно к «истокам». Все вокруг стали слишком меркантильны: хотят заработать, «осваивают» бюджет. Для меня это глупо и неинтересно. Сейчас мне удалось собрать хорошую команду профессионалов, которые разделяют мое желание снять настоящее кино или уходить из профессии. Я думаю, сегодня именно такой посыл самый важный, потому что нельзя все мерить деньгами. Деньги в кино – философская вещь, это, скорее, метафора.

С.Р.: В техническом плане, действительно, снимать стало легче. Но насколько, на ваш взгляд, важно получить профессиональное образование? Вы, например, все-таки учились у одного из крупнейших беларусских киномастеров.

А.К.: Образование, конечно, важно. Но кто сегодня преподает, например, в беларусской Академии искусств? Мы попали еще в советское время, когда были мастера, студенты ответственно подходили к процессу. Хотя Туров нас ничему не учил. Он приходил на занятия, смотрел,

например, мой отрывок по «Бесам» Достоевского, а потом говорил: «Ребята, любите друг друга». Для меня это была высшая похвала. Турова я считаю лучшим режиссером Беларуси. Его «Я родом из детства» – это гениальная картина. У Турова была способность привлекать к своим работам лучших людей, например, сценариста Геннадия Шпаликова, оператора Александра Княжинского, актера и певца Владимира Высоцкого. В этом тоже заключается мастерство режиссера. Сейчас, увы, такой серьезной школы больше нет. Знаменитый Московский ВГИК превратился в коммерческую структуру. С другой стороны, понятно, что кино в принципе научить невозможно, как невозможно, например, научить писать стихи. Есть примеры гениальных режиссеров-самоучек.

С.Р.: Со смертью Михаила Пташука в 2002 году киношкола в Беларуси фактически исчезла. Наборы продолжаются, но, очевидно, учить некому. Молодые ребята уезжают в Россию или Европу, там учатся снимать кино и редко возвращаются. В чем, на ваш взгляд, причина такого «разрыва» между старым и новым поколениями беларусских кинорежиссеров?

А.К.: Мне кажется, говорить о феномене «беларусского кино» невозможно, потому что его никогда не было. Имею в виду – аутентичного, национального кино. «Восточный коридор» Валентина Виноградова – это первое настоящее кино, снятое на студии «Беларусьфильм». Но сам Виноградов родился не в Беларуси. Дело в том, что после войны на киностудию директором пришел человек, который активно начал приглашать кадры со всего Советского Союза, старался заинтересовать, предлагал комфортные условия для работы. Поэтому на тот момент на «Беларусьфильме» действительно собрались очень серьезные и талантливые люди. Но это не национальное кино.

С.Р.: А ваша «Оккупация»?

А.К.: Вот это как раз первое независимое именно беларусское кино, которое, кстати, было сделано «вопреки» всему. На киностудии запустился Михаил Пташук со своим «Августом 44-го», под который был отдан бюджет студии за 2 года. Мы со сценаристом Александром

Качаном поняли, что нужно сделать что-то *другое*, за «5 копеек» Тут я как раз получил гонорар за ролик, и мы начали снимать. Актерам платил по 10 долларов, с техникой нам помогли. Так и получилось наше «вопреки».

С.Р.: Вы сразу знали, про *что* будет этот фильм?

А.К.: Нет, сначала это была шутка. Но потом подумали, что нужно сказать что-то серьезное. Уже на премьере первой новеллы «Адам и Ева» в Доме кино поднялся ажиотаж, потом пошел резонанс. Мы решили делать продолжение. Так появилась целая серия новелл, объединенных в «Оккупацию. Мистерии».

С.Р.: Через какое-то время в Беларуси вашу картину запретили…

А.К.: Да. На один из показов пришли какие-то ветераны и начали возмущаться. Потом пришла официальная уведомительная бумага.

С.Р.: После этого вы уехали в Москву?

А.К.: А что было делать? В Беларуси работать мне запретили. Денег не было. Пришлось ехать в Москву и снимать сериалы. Когда я снимал «Кадетство», позвонил Павел Лунгин, пригласил на обед и предложил снять все, что я захочу. Как оказалось, он был в восторге от моей «Оккупации». Я захотел сделать какое-нибудь молодежное кино, потому что понимал: не нужно останавливаться на одной теме. После «Оккупации» мне много раз предлагали снимать про войну, но я отказывался, потому что на эту тему уже высказался и ничего нового сказать больше не смогу.

С.Р.: В 2009 году «Беларусьфильм» предложил вам снять картину. Как вы восприняли это предложение?

А.К.: Спокойно. В России как раз начался кризис, у меня слетела куча проектов. Но, когда меня пригласили, я все-таки не хотел ехать. Чтобы не настаивали, написал, что хочу делать только фильм ужасов. Думал, не согласятся, но они собрали редколлегию и сказали: «Снимай».

С.Р.: А почему не хотели ехать?

А.К.: Я прекрасно понимал, какие условия меня ждут на государственной картине. Это мне принадлежит фраза, что на «Беларусьфильме» невозможно снять хороший фильм. На мой взгляд, – это, в принципе, киностудия упущенных возможностей. Есть два действительно хороших фильма: «Восточный коридор» Виноградова и «Дикая охота короля Стаха», которые и надо было развить в национальный жанр. Тогда можно было бы говорить о беларусском кино европейского уровня. Конечно, были хорошие фильмы – и военные, и детские, но еврокульта у нас никогда не было.

«Масакра» задумывалась как кино, в первую очередь, европейского формата, фильм про беларусского Дракулу. Но я на самом деле недооценил ситуацию на нашей киностудии. Сначала подумал, что у меня получится работать даже в таких условиях. Оказалось – нет. Эти два года для меня просто выброшены из жизни. На каждом этапе приходилось что-то доказывать, кого-то убеждать, причем людей, которые никакого отношения к кино не имеют. Например, стоит перед нами работница какого-нибудь планового отдела и спрашивает, почему мы едем именно в Грушевку Барановичского района. «Потому что там часовня XVIII века», – говорим мы, а она не понимает. Так же было и со сценарием: пришлось выбросить много интересных моментов, потому что про католиков не надо, грузин трогать нельзя и т. д. Каждое утро два месяца подряд мне приходилось с кем-то ругаться. Я честно пытался снимать кино. Могут ругать, хвалить, но теперь я точно знаю, что, пока ситуация коренным образом не изменится, в Беларуси хорошее кино не сделать.

С.Р.: То есть проблема заключается не только в мизерном финансировании госпроектов?

А.К.: Проблема в элементарной трусости людей. Например, директор киностудии говорит, что, мол, ты будешь делать все, что хочешь. А после этого тут же начинает писать директивы. Конечно, приходилось идти на компромиссы, потому что история кино, на мой взгляд, – это история компромиссов. Кто говорит, что не идет на это, лукавит. Хотя я сразу сказал, что не пойду на компромиссы с точки зрения изображения.

Это для меня было принципиально. Если мы сняли на Kodak, дайте Kodak. Я говорил руководству, что «король голый», изображение плохое. Меня пытались переубеждать. Абсурд ситуации заключался в том, что киностудия закупила bestlight оборудование, которого нет даже на «Мосфильме». Но никто не знал, как на нем работать. Пришлось вызывать людей из Москвы, чтобы показали, как им пользоваться. За два дня оборудование было освоено. Я аплодировал: можете ведь! Все были рады.

Со звуком такая же история вышла. Пришел мой звукорежиссер Волков и сказал, что есть «яма», нельзя записать «долбис эраунд» в маленьком помещении, нужен большой зал. А они этот зал отдают какому-то оркестру. Глупые, мелкие люди! Они не понимают, что без отдачи, без вложения хорошее кино не сделать. Но самое ужасное, что ты от них полностью зависишь.

Меня сразу удивила одна вещь. До запуска картины я несколько раз летал в Варшаву и искал партнеров для «копродакшна». На «Беларусьфильме» мне сказали, что им это не нужно. Правильно, им нечего думать о дальнейшей судьбе картины. Они получают деньги, осваивают их и хорошо живут. Зачем им европейский рынок? «Какие поляки? Давай снимать так», – сказали они мне, и я начал снимать, понимая, что вырваться из этого абсолютно невозможно. Система построена по советской модели, когда отчитывались продукцией. С той только разницей, что в Советском Союзе хорошо был развит прокат. Ты снимал кино, и оно тут же шло по всей стране. Сегодня схема осталась, но кино, после того как им «отчитались», чаще всего кладется на «полку», где «умирает».

С.Р.: Зная эту ситуацию, вы все-таки согласились снять второе кино на «Беларусьфильме»: в этом году должны были начаться съемки «Шляхтича Завальни» по Барщевскому…

А.К.: Да, мне сразу предложили снимать дальше. Артур Клинов выступил сценаристом и предложил очень интересный сюжетный ход. Сама киностудия торопила с запуском, мол, давай запускать, потому что нужно закрыть квартал. А потом началось обсуждение сценария экспертным советом… У нас ведь до сих пор существуют экспертный и художественный советы… И вот после заседания они нам вынесли

вердикт: фильм не возможен. Оказывается, тема терроризма для Беларуси не актуальна, беларусский человек не может убить русского. В общем, начался какой-то бред, и картину закрыли.

С.Р.: Существует ли художественный совет в России?

А.К.: Да, только туда входят не случайные люди, не бабушки, а мой продюсер, оператор и я. Мы сидим на равных и обсуждаем. Да, можем спорить, не соглашаться, но все заинтересованы в качественном результате.

С.Р.: То есть ситуация с беларусским кинематографом сегодня, с одной стороны, связана с отсутствием традиции, а с другой, проблема заключается в абсолютно неразвитой индустрии?

А.К.: Да, индустрии как таковой у нас нет вообще. Кинематограф во всем мире уже давно работает по другим схемам. А «Беларусьфильм» до сих пор функционирует по советской системе, которая сегодня эффективно уже не работает, потому что мир изменился.

С.Р.: С «Беларусьфильмом» понятно: это госструктура. Но что мешает возникновению альтернативной киноиндустрии в Беларуси?

А.К.: Есть две вещи. Одна меня смущает, потому что, в принципе, появление такой альтернативы зависит от самих людей. Вот и возникает вопрос: почему при сегодняшней технической доступности молодые ребята не снимают? Где гении? Да, мир стал меркантильным, все думают о publicity, о прибыли, но не думают о кинематографе. Это один аспект проблемы. Второе – это, конечно, тендер, который необходимо объявлять, нужна заинтересованность в дальнейшем продвижении фильма.

С.Р.: Уже в «Оккупации» вы задали особый стиль, взгляд на Беларусь с иронией, который сохранили и в «Масакре»…

А.К.: Я шел на это сознательно. На мой взгляд, ярко выраженной национальной культуры в Беларуси нет. Беларусы – странные люди,

они всегда прячутся. Поэтому нужно было сделать «выпуклое» кино. Например, фильм ужасов – «Масакру». Понятно, что это не хоррор, а кино о любви. Но между тем оно стало событием, потому что это первый именно беларусский фильм ужасов. В Беларуси нужны как раз наглые вещи, такие, как, например, соломенные «истории» Артура Клинова, плакаты Владимира Цеслера или рассказы Адама Глобуса. Здесь живет огромное количество очень талантливых людей, которые, к сожалению, не всегда могут реализоваться в полной мере. Часто их пытаются «уравнять», привести к какому-то общему знаменателю, заставить быть, как все. Когда я готовил к запуску «Масакру», искал именно «своих» людей. Позвал, например, Клинова быть художником. Для работников киностудии это был ужас. Они не понимали, зачем кого-то приглашать, если в штате есть художники. Это меня тоже подстегивало и провоцировало: очень хотелось сломать все эти стереотипы.

С.Р.: Кроме того, что ирония стала вашим определенным стилем, она очень точно, как мне кажется, репрезентирует беларусскую реальность. Ирония становится одним из возможных «выходов» из той ситуации, которая наблюдается в Беларуси: смеяться, чтобы осмеивать и развенчивать…

А.К.: Да, то, что у нас происходит, действительно похоже на карнавал… Если говорить о традиции в принципе, то любая культура – это история избранных людей. Я не знаю, что такое беларусская культура. Глобус, Клинов, Хаданович… Вот недавно меня поразил молодой парень – Виталь Рыжков. Я послушал его стихи, записанные в аудиоформате, и обалдел. Так ему и сказал, на что он смутился и признался, что записывает полноценный диск. Я буду первым покупателем. Это здорово. Но это единичные люди, возможно, им и удастся что-то сделать. А большинство, к сожалению, еще сельские люди, которым культура не нужна. Помнишь историю Нади Леже, которая увидела на открытке Париж и поняла, что ей надо обязательно туда попасть. Потом она стала женой Леже. А так бы копалась в огороде… К сожалению, в Беларуси процесс самосознания происходит вяло. Даже не понятно, где, наконец, беларусскую историю «прорвет».

Міністр культуры даведаўся, што ўжо 116 год не было прадстаўніцтва сучаснага беларускага мастацтва ў Венецыі. Міністр разумее сітуацыю, ён, можа, і хацеў бы пахваліцца беларускімі мастакамі, але няма як, бо дзе ты пахвалішся людзьмі, якія крытыкуюць сістэму, у якіх у біяграфіі напісана «выгнаннік».

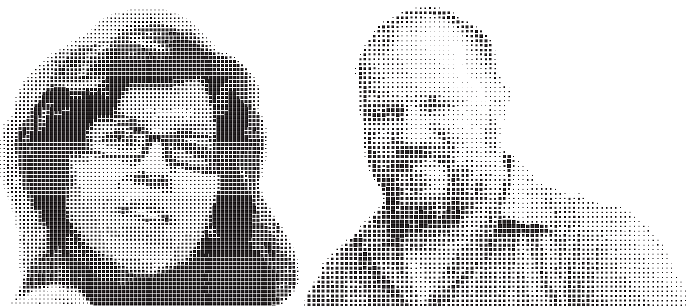

МАСТАКІ ЯШЧЭ ЁСЦЬ

МОНІКА ШЭЎЧЫК, АНДРЭЙ ДУРЭЙКА – ІНТЭРВ'Ю

Пре становішча сучаснага беларускага мастацтва з Монікай Шэўчык* і Андрэем Дурэйкам** гутараць Магдалена Лінкоўска і Павел Ляўфэр.

Магдалена Лінкоўска: Ты неаднаразова выстаўляла беларускіх артыстаў. Як ты ацэньваеш гэтае супрацоўніцтва?

Моніка Шэўчык: Мастацкая Беларусь – гэта абшар, з якім Галерэя Арсенал супрацоўнічае вельмі ахвотна, галоўным чынам з адчування місіі, але і з-за падабенства досведу. Я добра памятаю часы, калі польскія мастакі былі ў падобнай сітуацыі, на перыферыі мастацкага працэсу і ў глыбокай ізаляцыі, калі кожны кантакт з Захадам і кожная магчымасць з'яўлення на міжнароднай выставе былі вельмі важныя.

Пачуццё місіі ўраўнаважваецца адчуваннем нейкай нямогласці. У нас вельмі няпоўны вобраз таго, што адбываецца ў Беларусі, і ёсць уражаньне, што мы не трапляем у адпаведныя месцы. Мне не хапае упэўненасці, што нам удалося даследаваць гэтую тэрыторыю, нягледзячы

на тое, што я некалькі разоў высылала супрацоўнікаў на пошукі, сама ездзіла ў Мінск і Гродна, зрабіла ў Музеі сучаснага мастацтва ў Мінску выставу нашай калекцыі, да таго ж мы некалькі разоў арганізоўвалі выставы беларускіх мастакоў.

Я маю такое ўражаньне, а хутчэй нават надзею, што там павінна быць група мастакоў, да якой мы не дабраліся. Ва ўсіх прэзентацыях беларускага мастацтва з'яўляецца адзін і той жа пералік мастакоў, і мне здаецца немагчымым, каб там не было свежай крыві, нейкай групы маладых і альтэрнатыўных мастакоў. Ва Ўкраіне такой з'явай была, напрыклад, дзейнасць групы R.E.P, якая стварыла пэўную супольнасць. Калі Акадэмія не апраўдвае нашых спадзяванняў, калі няма добрай дзяржаўнай галерэі, што прапанавала б добрыя ўмовы мастакам, то яны ствараюць (так як R.E.P.) суполку, выстаўляюцца ў сваіх майстэрнях, ствараюць групы падтрымкі, супрацоўнічаюць міжсобку, і я ўпэўненая, што гэта адбываецца і недзе ў Беларусі.

Такім незалежным абшарам, які займаецца сучасным мастацтвам, з'яўляецца Галерэя «Ў» у Мінску. Аднак яе дзейнасць суправаджаецца непакоем наконт таго, як доўга ёй удасца ўтрымаць гэтую незалежнасць.

М.Л.: Гэты самы набор прозвішчаў, пра якія ты кажаш, з'явіцца і на падрыхтаванай Галерэяй Арсенал (у рамках польскага старшынства) выставе «Падарожжа на Ўсход»?

М.Ш.: У значнай ступені так. Шэсць прозвішчаў з «Падарожжа на Ўсход» супадаюць са складам мастакоў, працы якіх цяпер выстаўленыя ў Захэнце на выставе «Адчыняючы дзверы». «Падарожжа на Ўсход» – гэта вялікі праект. У ім возьмуць удзел мастакі з шасці дзяржаваў Усходняй Еўропы[1].

М.Л.: Як выглядае супрацоўніцтва з Беларуссю на арганізацыйным і камунікацыйным ўзроўнях? Якімі партнёрамі для нас сталі ўстановы з Мінска ці з іншых гарадоў?

М.Ш.: Шчыра кажучы, ня надта там ёсць з кім працаваць, бо там існуе сапраўдны дэфіцыт установаў. Мы стараемся працаваць з незалежнымі

1 6 краін, ахопленых праграмай «УсходняеПартнёрства»: Беларусь, Украіна, Арменія, Грузія, Азербайджан, Малдова.

куратарамі, такімі, як Лена Прэнц. Я ніколі не спрабавала прыцягнуць выставы з Беларусі праз беларускія установы культуры, не надта ўяўляю, праз каго я магла б гэта зрабіць. Калі мы з кім і супрацоўнічалі, то з Польскім Інстытутам у Мінску.

У працы установаў культуры ў Польшчы і ў Беларусі няма сіметрыі, і гэта дыспрапорцыя не толькі фінансавая, але найперш праграмная. Мы займаем зусім розныя пазіцыі, у нас розныя выбары. Выстава Лявона Тарасэвіча – гэта верхняя мяжа таго, што Беларусь у стане прыняць з польскага мастацтва. Нават Музей Сучаснага мастацтва ў Мінску, нягледзячы на сваю назву і знаходжанне ў еўрапейскай сталіцы, займае вельмі асцярожную пазіцыю, якая няшмат агульнага мае з найноўшым мастацтвам.

Мне здаецца, што адна з галоўных праблем у Беларусі – там няма ўстановаў, якія б займаліся сучасным мастацтвам ва ўсёй яго сутнасці, якія б шукалі новых кантактаў, якія б стваралі адпаведныя для працы мастакоў умовы. Там няма вучэльняў, адкрытых на новае ў мастацтве, а не толькі скіраваных на навучанне студэнтаў рамяству. Таму так шмат беларусаў вучацца ў польскіх і нямецкіх вучэльнях. Гаворка вядзецца нават не пра тое, што яны выбіраюць лепшыя вучэльні. Тыя, якія сапраўды хочуць займацца сучасным мастацтвам, ня могуць споўніцца ў краіне, дзе афіцыйна вучаць толькі рамяству і малююць нацюрморты. Гэта адбірае энергію.

М.Л.: Андрэй, ты нейкі час вучыўся ў Акадэміі мастацтва ў Мінску, як гэта выглядала тады і як выглядае цяпер?

Андрэй Дурэйка: У Беларусі вельмі папулярнае выслоўе, якое стала своеасаблівым дэвізам: музеяў няма, акадэміі няма, галерэі няма, а мастакі яшчэ ёсць. Гэта азначае - сітуацыя кепская, але не трагічная. У Беларусі быццам усё ёсць, аднак працуе ў рамках дзяржаўнай наменклатуры. У нас вялікі Палац мастацтва, у нас Саюз мастакоў, у нас Акадэмія, толькі што ўсё такое самае, як было пры Брэжневе. Прафесары-акадэмікі сядзяць у сваіх крэслах па 20 год і нічога не змяняецца.

Напачатку 1990-х улада сцяміла, што з'явіліся людзі з адрознымі поглядамі: правымі і левымі, настроеныя на сучаснасць і на развіццё. На вучэльнях, у акадэміях, у ліцэях, у рамках розных дадатковых курсаў фармаваліся людзі, якія стваралі сучаснае мастацтва. Улада зразумела,

што уручыць ім дыпломы - будзе азначаць легітымізацыю іх дзейнасці. За 2–3 гады ўсё было знішчана. Тады з вучэльні выкінулі каля 30 студэнтаў.

У той час я браў удзел у легендарнай тады выставе, арганізаванай Ігарам Цішыным – настаўнікам мінскай мастацкай вучэльні. Выстава называлася «Урокі нядобрага мастацтва». Назва павязаная з выставай «Дэгенерацыйнае мастацтва», якая адбылася ў Нямеччыне ў канцы 1930-х. На нашай выставе паказалі працы ўсіх, каго выкінулі з вучэльні. Гэтая прэзентацыя давяла існаванне сучаснага мастацтва ў Беларусі. Мяне выкінулі з вучэльні ў той самы дзень. Гэта было ў 1992 годзе.

Я не выехаў з Беларусі адразу. Тады ў Мінску існавала яшчэ некалькі галерэяў, з якімі можна было супрацоўнічаць, краіна яшчэ не была такая закрытая. Толькі пазней сітуацыя змянілася настолькі, што галерэі, вымушаныя плаціць вялізныя падаткі, пазачыняліся. Стала ясна, што палітычная сітуацыя ў краіне вельмі кепская, у гэтым сэнсе ў нас ніякіх ілюзій не засталося.

У 1997 г. мы арганізавалі апошнюю групавую выставу «Todesschaft» («Смяротнае аб'яднанне»). Потым настаў час эвакуацыі. Не прайшло і году, як усе з нашай групы павыязджалі вучыцца на Захад. Мы выязджалі галоўным чынам у Польшчу і ў Нямеччыну. Сам я напачатку планаваў выехаць у Познань, дзе скончылі вучобу колькі маіх добрых сяброў, але ўрэшце падаўся ў Дзюсэльдорф.

Праз вучэльню ў Дзюсэльдорфе прайшлі каля 20 маладых мастакоў з нашай краіны. Беларускія студэнты скончылі адукацыю і ў іншых краінах, у вучэльнях Парыжа ці Амстэрдама. Амаль ва ўсіх важных школах у Еўропе ёсць беларусы. Такі стан рэчаў напаўняе мяне аптымізмам, бо на працягу ўсяго XX ст. беларускія мастакі не атрымлівалі адукацыі па-за краінай. Сітуацыя кепская з аднаго боку, бо гэтых людзей не ведаюць на радзіме. З іншага боку, яны распазнавальныя ў заходніх артыстычных колах і праз заходнія медыі ўсе зацікаўленыя ў Беларусі атрымліваюць інфармацыю пра іх дасягненні.

Іншай істотнай справай для Беларусі з'яўляецца тое, што ў мастацкім працэсе працуюць многія мастакі, якія не маюць мастацкай адукацыі, як, напрыклад, Ігар Саўчанка, ці Артур Клінаў, або мастакі, звязаныя з фатаграфічнай школай: Сяргей Кажамякін, Уладзмімір Парфянок, Галіна Маскалёва, якія распачыналі дзейнасць яшчэ за часамі СССР. Гэтыя людзі маюць зусім адрозны погляд на жыццё і мастацтва.

Павел Ляўфэр: Як успрымаецца ў Беларусі Андрэй Дурэйка, мастак, які кар’еру і славу займеў за мяжою?

А.Д.: Нашмат больш вядомыя за мяне мастакі, такія як Аляксей Кашкароў, Аляксандр Камароў, Марына Напрушкіна, чые працы ўжо ёсць у музеях, слаба існуюць у свядомасці артыстычных колаў у Беларусі. Пра іх не гавораць, бо хто пра іх будзе гаварыць? Або іх сябры, або людзі з Акадэміі, а тыя апошнія заўжды паўтараюць нейкія байкі, ствараюць міфы. Не ведаю, ці наша дзейнасць на Захадзе мае нейкі шырэйшы ўплыў на маладых мастакоўз Акадэміі.

П.Л.: Дык якой бывае рэакцыя афіцыйных мастацкіх колаў ці адміністрацыі, калі яны даведваюцца, што мастак беларускага паходжання робіць поспехі ў свеце? Ці імкнуцца яны пахваліцца гэтым і прыпісаць сабе поспех або маўчаць на гэтую тэму?

А.Д.: Здаецца, рэакцыя дваістая. Я маю ўражанне, што апошнім часам у гэтым сэнсе нешта пачало змяняцца. Напрыклад, у Музей Сучаснага мастацтва пасля сыходу Шаранговіча паставілі… спадарыню Шаранговіч.

П.Л: Жонка?

А.Д.: Дачка. Так, гэта гучыць як анекдот, але ў нашай культуры карупцыя, кланавасць з’яўляюцца нормай, хаця новая дырэктарка лепей разумее, што часы змяніліся і што належыць змяняць культурніцкую палітыку.

Адной з яе першых ініцыятываў была спроба арганізаваць выставу Лявона Тарасэвіча. Яна папрасіла мяне, каб я пазваніў яму ў гэтай справе. Аднак ідэя не споўнілася, бо Тарасэвіч заявіў, што рабіў ужо выставу ў Беларусі і ведае, як гэта выглядае. Якраз у той час у Музеі Мастацтва ў Віцебску замалявалі яго працу, якая знаходзілася там ад 1990-х, з часоў фестывалю сучаснага мастацтва «in-formation».

Цягам двух гадоў ішлі дыскусіі пра патрэбу ўдзелу Беларусі ў Біенале ў Венецыі. Міністр культуры, малады чалавек, даведаўся, што ўжо 116 год не было афіцыйнага прадстаўніцтва сучаснага беларускага мастацтва ў Венецыі. Міністр разумее сітуацыю, можа, і хацеў бы пахваліцца беларускімі мастакамі, але няма як, бо дзе ты пахвалішся людзьмі, якія крытыкуюць сістэму, у якіх у біяграфіі напісана «выгнанік». У гэтым і палягае складанасць. Я спаткаўся ў Венецыі з Міхаілам Баразной, які быў куратарам беларускага павільёну. Ён з'яўляецца рэктарам Беларускай Дзяржаўнак Акадэміі мастацтва ў Мінску, што паказвае, якім чынам міністр выбірае асобаў, што маюць прэзентаваць краіну на знешнім узроўні. У скароце гэта выглядае так: міністр выбірае куратара, гэты выбар яму вельмі проста зрабіць – ты кіраўнік акадэміі, значыць, табе і быць куратарам. Потым звяртаецца да дырэктара Музею сучаснай культуры: ты дырэктар, дык табе і быць камісарам. Рэктар прыходзіць да дэкана факультэту архітэктуры інтэр'еру і праектавання і кажа: будзеш рабіць экспазіцыю. Дэкан у сваю чаргу ідзе да мастакоў і кажа: маеце працы? Маем! Ну добра, то я іх бяру. Адкрыццё біенале будзе 31-га, то мастакі прыяжджаюць 32-га і ўсё гатова. Натуральна, я утрырую, людзі, якія гэта рыхтуюць, не такія наіўныя, гэта ўрэшце людзі мастацтва, але бюракратыя вялізная і тут няма гаворкі пра сапраўдную, незалежную, прафесійную экспазіцыю.

М.Л.: Моніка, як ты ўспрыняла беларускі павільён?

М.Ш.: Калі вядзецца пра выбар мастакоў, то ён, скажам гэтак, цывілізаваны. Сапраўды, больш блізкі да сучаснасці, але гэта від кампрамісу з усіх бакоў. З боку мастакоў і з боку музея, у якім зрабілі пошук і вырашылі, што няможна

паказаць нічога іншага. Такім чынам, там ёсць Артур Клінаў і Віктар Пятроў – асобы, якія доўгія гады функцыянуюць у абшары сучаснага мастацтва і ўжо з'яўляюцца класікамі. Яны адназначна бяспечныя, бо з іх артыстычным плёнам ужо немагчыма дыскутаваць, гэта немагчыма паддаць сумневу. Мы яшчэ пабачым, якія будуць каментары пасля гэтай экспазіцыі і як яны адаб'юцца на культурнай палітыцы Мінска. Адна ластаўка вясны не робіць, важна, ці будзе гэтая тэндэнцыя мець працяг праз два гады.

П.Л.: Андрэй, што трэба змяніць, каб мастакі не выязджалі з Беларусі?

А.Д.: Па-першае, у Беларускай акадэміі не хапае людзей, якія б маглі выкладаць. Апошнім разам я вельмі здзівіўся, калі адкрыў, што некаторыя мае калегі, якія доўгія гады займаюцца мастацтвам, маюць вялізныя прабелы ў сваіх ведах. Не ведаюць, напрыклад, хто такія Барнэт Ньюмэн ці Эд Рэйнхардт. Або іншыя мастакі амерыканскай школы. Без ведання гэтага ўвогуле не было б размовы ў школах у Дзюсэльдорфе ці Амстэрдаме.

Маючы магчымасць параўнаць сістэму навучання на захадзе і ў Беларусі, я сцвярджаю, што Акадэмія мусіць быць больш адкрытай установай. Не можа быць так, каб адныя і тыя ж кадры па 20 гадоў займалі адныя і тыя ж пасады. На Захадзе кадры ўвесь час змяняюцца і мы таксама павінны пазбыцца гэтай савецкай сітэмы навучання і творчасці, у якім працуеш ад і да. Мастак дзейнічае паводле індывідуальнага рытму.

Яшчэ адной праблемай з'яўляецца Музей сучаснага мастацтва. Гэтая установа сучасная толькі па назве. Музей месціцца ў былым рэстаране і надалей выглядае як калісці. Нічога не змянілася, засталася нават тыя ж самая плітка. Нічые працы не будуць добра выглядаць у такой

сцэнаграфіі. Цяпер ідуць перамовы ў справе перадачы музею дадатковай плошчы ў парку Чалюскінцаў

Колы людзей, якія займаюцца мастацтвам у Беларусі, шчыльна замкнёныя. Ва ўсіх установах адныя і тыя ж імёны. Гэта яшчэ адна праблема. У Мінску трапляеш да аднаго кола асобаў і немагчыма ўжо выйсці з яго.

У Беларусі амаль няма незалежнай прэсы, якая б магла рэагаваць на мастацтва. Бракуе людзей, якія б маглі займацца мастацкай крытыкай, якія б казалі, што добра, а што кепска, і чаму.

М.Л.: Якія з’явы, падзеі, месцы, што змагаюцца з такім станам рэчаў, можна прызнаць за відавочныя і выразныя прыклады?

А.Д.: У апошнія гады пачала дзейнічаць Галерэя «Ў», пра якую ўжо згадвала Моніка. Калісьці яна называлася «Падземка». Яе роля для Мінска ў гэтым часе вельмі важная. Гэта напалову камерцыйная галерэя і тым вельмі мне падабаецца. З аднаго боку, галерэя рэалізуе камерцыйныя праекты і прадае мастацкія творы, што ў Мінску ўсё яшчэ вельмі складана, а з іншага, вядоўцы галерэі выпрабоўваюць розныя стратэгіі прэзентацыі мастацтва. Галерэя вельмі падобная на клуб або цэнтр культуры, дзе апрача выставаў адбываюцца даклады, дыскусіі, кінапаказы і канцэрты. Але тут і з’яўляецца праблема, бо ў Мінску ўмеюць лічыць толькі да аднаго. Ёсць адна галерэя. Такая манапалістычная сітуацыя страшна небяспечная.

Галерэі «Ў» не хапае яснай візіі і мастацкай стратэгіі. Увогуле яны робяць добрую працу, але гэтага мала. Павінна з’явіцца канкурэнцыя, бо мастацтва – гэта змаганне формаў і без гэтага не будзе ніякага развіцця, наадварот – у пэўны момант з’явіцца карупцыя і рэха кланаў. Не з’яўляецца вартасцю і тое, што вакол гэтай галерэі сабралася замкнёнае кола зацікаўленых асоб.

Калі ж гаворку весці пра важныя падзеі, то два гады таму паўстала выстава, Павільён Беларусі 53. Біенале ў Венецыі[2]. Да 2011 г. Беларусь

2 У чэрвені 2009 года ў Нацыянальным выстаўным цэнтры Белэкспа ў Мінску быў адкрыты Павільён Беларусі 53. Біенале ў Венецыі. Мініятурызаванаю

не брала ўдзелу ў Біенале ў Венецыі. У 2009 г. Руслан Вашкевіч разам з маладой куратаркай Лізаветай Міхальчук арганізаваў вялікую выставу сучаснага беларускага мастацтва, каб паказаць, што ёсць мастакі, якія могуць нас прадстаўляць на вялікай міжнароднай выставе.

Іншай істотныай падзеяй стаў фестываль Дах, які прайшоў ўжо 12-ы раз. Гэта імпрэза, якая па чарзе праходзіць у Берліне і ў Мінску. Аднак яна скіраваная больш на андэграўндавыя з'явы, мае зусім адрозную эстэтыку, больш трэшавую ці постпанкаўскую, з вялікай колькасцю імправізацыі і пэрформансаў.

М.Ш.: Праект Незалежнага Беларускага Павільёна на 53. Біенале ў Венецыі, які згадаў Андрэй, гэта такі пазітыўны прыклад надыходзячых зменаў. Натуральна, рэалізацыі праекту ў Венецыі не было, але ў нейкай ступені гэта выклікала з'яўленне Беларускага Павільёну ў 2011. Ясная справа, асобы, якія бралі ўдзел у праекце два гады таму, увогуле не мелі дачынення да сёлетняга праекту, але гэта быў важны крок. Палавіністая перамога з непрадбачаным вынікам, але ўсё ж.

М.Л.: Беларускае мастацтва, або ўвогуле мастацтва краінаў Усходняй Еўропы робіцца ўсё цікавейшым для нас. Або гэта толькі мода?

М.Ш.: Думаю, што гэта доўгатэрміновая зацікаўленасць. Яна доўга была блакаваная нашым комплексам малодшага брата і засяроджанасцю на Захад. Цяпер, калі сітуацыя змянілася, мы можам зірнуць на рэчы шырэй. Абшар былога СССР стаў цікавейшы. З аднаго боку, тут спрацаваў чыннік супольнасці: у нас падобны досвед, падобны тып уражлівасці і гаворым мы на падобных мовах. З іншага боку – сіла прагрэсу, дынаміка рэзкіх пераменаў. Усход – гэта кіпучы кацёл, які складана знайсці на Захадзе. Парадаксальна, але толькі вызваленне Сярэдне-Ўсходняй Еўропы ад прымусовага братэрства разбудзіла ў нас узаемную зацікаўленасць.

прэзентацыю выстаўленых твораў мастацтва, названую Незалежным Павільёнам Беларусі, мелі змясціць у перасоўную паліцу і перавезці на Біенале ў Венецыю ў якасці прэзентацыі беларускага сучаснага мастацтва. Гэтыя дзве падзеі, апрача падабенства назваў, мелі звярнуць увагу на стан сучаснага беларускага мастацтва, якое маргіналізуецца ў культурнай палітыцы краіны. Больш на старонках: http://contemporarybelarus.wordpress.com/tag/niezalezny-pawilon-bialorusi-na-biennale-w-wenecji/ і http://art-podzemka.livejournal.com/13033.html

НДА АНАЛІЗЫ

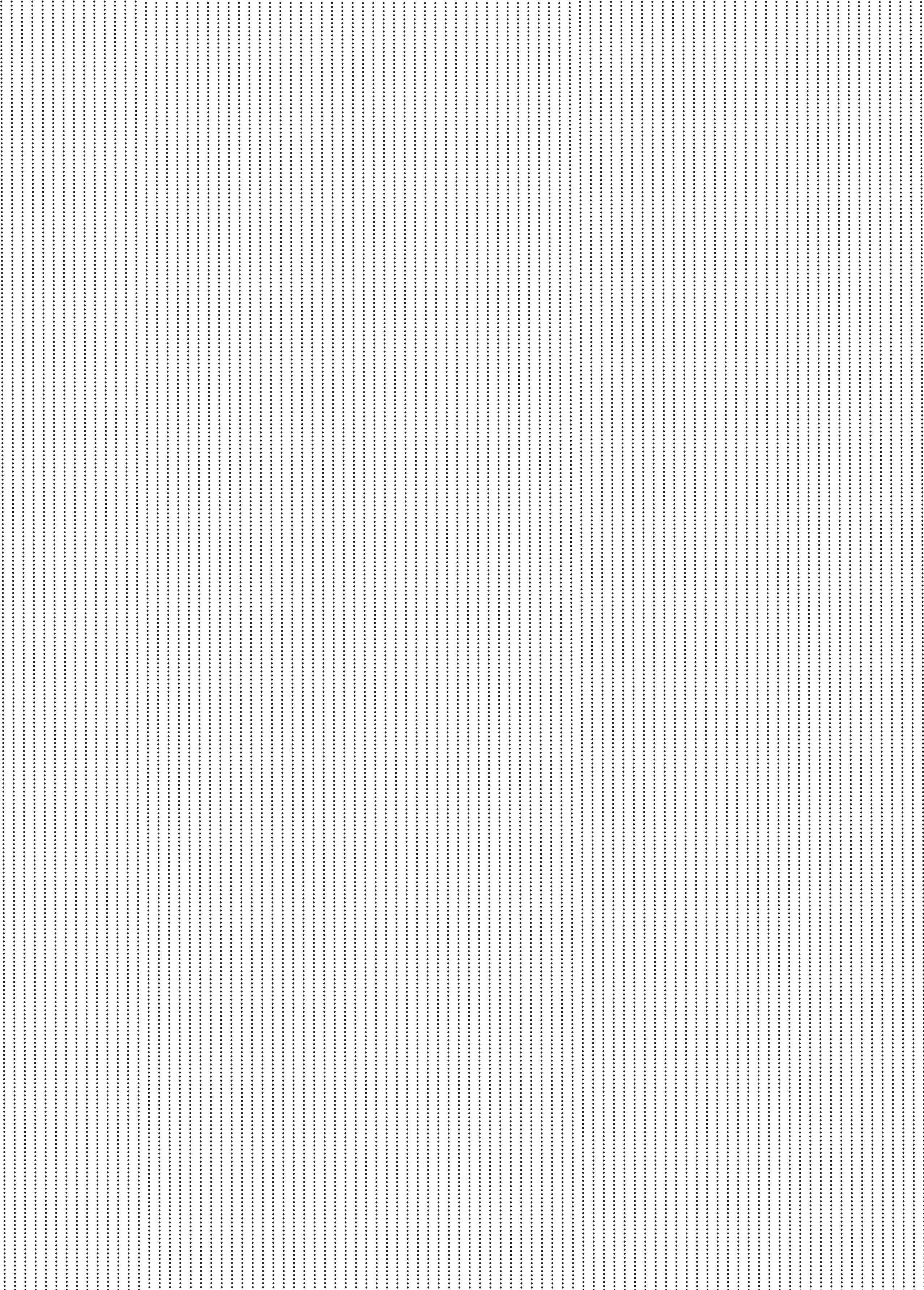

SOLIDARITY WITH DEMOCRATIC BELARUS, INFORMATION OFFICE

ВЛИЯНИЕ НАЦИОНАЛЬНОГО ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВА НА ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ ПОЛИТИЧЕСКИХ ПАРТИЙ И ИНЫХ НЕКОММЕРЧЕСКИХ ОРГАНИЗАЦИЙ

В настоящее время в Беларуси существует большое число актов законодательства (законов, указов и декретов президента, постановлений правительства и др.), так или иначе регулирующих вопросы деятельности некоммерческих организаций (НКО). Только нормативных актов и решений местных органов власти, в которых в качестве объекта регулирования упоминаются общественные объединения, насчитывается свыше 200. При этом специальными нормативными актами урегулированы лишь некоторые аспекты деятельности НКО, зарегистрированных на территории Республики Беларусь. Основная регламентация осуществляется в рамках актов законодательства, распространяющих свое действие на все юридические лица, – таких, например, как Гражданский кодекс, Трудовой кодекс и т. д. Таким образом, сложилась парадоксальная ситуация: многие из нормативных актов имеют предмет регулирования в сфере НКО, и в то же время важные вопросы деятельности НКО остаются не урегулированы.

Это связано с общей ограничительной направленностью законотворческой деятельности в области регулирования НКО: законодатель чаще стремится ограничить либо поставить под контроль уже существующие аспекты деятельности НКО, а не создать либо институционально оформить новые механизмы функционирования

гражданского общества. Исключения из этого общего правила крайне редки. Часто совершенствование законодательства в области правового регулирования НКО и партий связано с приданием законной формы тем незаконным либо сомнительным ограничительным практикам, которые и ранее предпринимались государственными органами.

ОБЩИЕ РАМОЧНЫЕ УСЛОВИЯ СОЗДАНИЯ И ДЕЯТЕЛЬНОСТИ

Законодательную основу правового положения НКО в Беларуси составляют Конституция, закрепляющая право граждан на свободу объединений, и Гражданский кодекс, определяющий виды и организационно-правовые формы юридических лиц. По некоторым из организационно-правовых форм НКО приняты специальные акты регулирования (законы, указы), а так же действуют подзаконные акты (инструкции) по отдельным вопросам их деятельности. Среди них существенным актом является постановление Министерства юстиции от 30 августа 2005 г. № 48, которое устанавливает образцы документов и правила их подачи для регистрации общественных объединений и политических партий, профессиональных союзов, а также их территориальных структур и союзов этих организаций. Однако, деформация правовой системы Беларуси обуславливает искаженную оптику правового регулирования: влияние Конституции и Гражданского кодекса на развитие сектора НКО менее существенно по сравнению с влиянием указов президента, причем иногда изменение указа влечет за собой изменение закона или даже Гражданского кодекса.

Гражданский кодекс подразделяет все юридические лица Беларуси на два вида: коммерческие организации и НКО, при этом критерием разделения является цель деятельности организации. Согласно статьи 46 Гражданского кодекса, НКО могут создаваться для достижения социальных, природоохранных, благотворительных, культурных, образовательных, научных и управленческих целей, охраны здоровья граждан, развития физической культуры и спорта, удовлетворения духовных и иных нематериальных потребностей граждан, защиты прав, законных интересов граждан и юридических лиц, разрешения споров и конфликтов, оказания юридической помощи в соответствии

с законодательством, а также в иных целях, направленных на достижение общественных благ. НКО могут создаваться также для удовлетворения материальных (имущественных) потребностей граждан и юридических лиц, в случаях, предусмотренных законодательством.

Кодексом выделяется ряд организационно-правовых форм НКО, которые условно могут быть разделены на два типа исходя из критериев «объединения на основе членства» и «объединения на основе имущества»:

- **общественные и религиозные организации (объединения)** – это добровольные объединения граждан, в установленном законодательством порядке объединившихся на основе общности их интересов для удовлетворения духовных или иных нематериальных потребностей;
- **республиканские государственно-общественные объединения** – основанные на членстве НКО, целью деятельности которых является выполнение возложенных на нее государственно значимых задач;
- **объединения юридических лиц (ассоциации и союзы)** – это НКО, созданные по договору между собой коммерческими организациями и (или) индивидуальными предпринимателями в целях координации их предпринимательской деятельности, а также представления и защиты общих имущественных интересов, либо объединения НКО;
- **фонды** – это не имеющие членства НКО, учрежденные гражданами (гражданином) и (или) юридическими лицами (юридическим лицом) на основе добровольных имущественных взносов, преследующие социальные, благотворительные, культурные, образовательные, содействующие развитию физкультуры и спорта, научные или иные общественно полезные цели, указанные в уставе фонда;
- **учреждения** – это организации, созданные собственником для осуществления управленческих, социально-культурных или иных функций некоммерческого характера и финансируемые им полностью или частично;
- **потребительские кооперативы** – это добровольные объединения граждан либо граждан и юридических лиц на основе членства с целью удовлетворения материальных (имущественных) и иных потребностей участников, осуществляемое путем объединения его членами имущественных паевых взносов.

Перечень организационно-правовых форм НКО, содержащийся в Гражданском кодексе, не является исчерпывающим. Например, адвокатские коллегии или территориальные органы общественного самоуправления являются особыми формами НКО, которые непосредственно не прописаны в Гражданском кодексе.

Основной и наиболее распространенной, привычной в Беларуси формой НКО являются общественные объединения (общественные организации). В эту когорту включаются *политические партии, профессиональные союзы, религиозные организации*, а так же *общественные объединения в узком смысле* (не относящиеся ни к одной из трёх перечисленных групп). По каждой из этих четырех подкатегорий действует специальный закон, определяющий правовое положение этих НКО. В эти законы постоянно вносятся изменения и дополнения, направленные на большую регламентацию деятельности этих НКО. Так, сравнительно прогрессивный на момент принятия закон 1994 г. «Об общественных объединениях» в результате редакций 1999 и 2005 годов стал существенно ограничивать их деятельность, а проведенное под лозунгом «либерализации» реформирование закона в начале 2010 г. не улучшило его содержание.

Важно отметить, что именно общественные объединения остались в общественном сознании «настоящими НКО» – это связано с тем, что такого рода организации известны беларусам с советской эпохи. Например, активная вотч-дог организация «Общество охраны памятников» была создана еще в 70-е годы прошлого века под контролем советской власти. Во многих законодательные актах нормы, направленные на структуры гражданского общества, упоминают лишь общественные объединения, но ничего не говорят об иных формах НКО. Так, лишь общественные объединения могут заниматься многими формами общественного контроля, высказывать мнение общественности в гражданском суде по делам третьих лиц, выдвигать представителей в состав избирательных комиссий, общественных советов и т. д. Из всех НКО лишь общественные объединения могут быть заявителями массовых мероприятий (митингов, шествий, демонтраций).

Иные формы НКО (фонды, учреждения, кооперативы) имеют меньше подобного рода специфических прав и являются менее привычными для беларусов. Однако, этот недостаток пока компенсируется

меньшим вниманием законодателя к регулированию этих форм. Так, до 2005 г. регистрация в форме фонда являлась убежищем для тех инициатив, которым было затруднительно зарегистрироваться в форме общественного объединения: в форме фонда они не могли выдвигать наблюдателей на избирательные участки, но могли иметь государственную регистрацию в качестве юридического лица, получать пожертвования и проводить мероприятия.

До сих пор подобную функцию «убежища» выполняет организационно-правовая форма «учреждение». В период президентских выборов 2010 г. в этой форме осуществлялась даже политическая кампания. Это связано с тем, что для данной формы отсутствует специальный законодательный акт регулирования, и эта форма НКО подпала под общий процесс либерализации деятельности коммерческих юридических лиц: они до сих пор должны регистрироваться по заявительному принципу, в отличии от фондов и общественных объединений, создаваемых по разрешительному принципу.

В совокупности акты законодательства создают сложные условия для создания общественных объединений и фондов, а также устанавливают сложный порядок их регистрации с возможностью произвольного отказа в регистрации. На практике отказы в регистрации новых НКО в Беларуси являются очень распространенными и зачастую политически мотивированными. Регистрирующими органами являются органы министерства юстиции, их решения могут быть обжалованы в суде. Однако суды по таким жалобам никогда не признают необоснованность решений об отказе в регистрации, практически всегда принимая сторону органов юстиции.

Серьезным препятствием для регистрации новых НКО, в том числе профсоюзов, религиозных организаций и политический партий является необходимость иметь офисное помещение в нежилом здании как для общенациональной, так и для самой малой организации. Любое НКО или даже небольшое отделение политической партии или общественного объединения (такие отделения могут создаваться и тремя учредителями и не иметь статуса юридического лица) не может быть зарегистрировано с адресом на частной квартире основателя. В этом ярко проявляется отход белорусского законодательства от общепризнанных стандартов правового регулирования НКО: общепризнано, что условия

деятельности НКО не должны быть хуже, чем условия для деятельности коммерческих организаций, однако белорусское законодательство позволяет учредителям частных унитарных предприятий иметь юридический адрес в частной квартире, что недоступно ни для одной из форм НКО.

СПЕЦИФИЧЕСКАЯ РЕГЛАМЕНТАЦИЯ ОТДЕЛЬНЫХ ВИДОВ И НАПРАВЛЕНИЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ

Нормативное ограничение и контроль за деятельностью НКО по отдельным направлениям деятельности не является распространенной практикой в Беларуси. Скорее можно говорить о том, что такие ограничения и контроль в правозащитной, молодёжной сфере осуществляются на практике, не будучи закреплены формально.

Однако, особым вниманием законодательства пользуются те структуры, которые действуют без государственной регистрации. Запрет деятельности незарегистрированных общественных объединений и фондов и уголовная ответственность за такую деятельность остаются важным фактором, ограничивающим деятельность незарегистрированных групп. Это фактор обуславливает практически подпольный характер большинства незарегистрированных инициатив, включая политические, и их существование под постоянной угрозой санкции со стороны государства.

Со времени принятия Декрета президента от 26 января 1999 г. № 2 в Беларуси запрещена деятельность объединений, не имеющих государственной регистрации. Позднее этот запрет был внесен в Законы «О политических партиях» и «Об общественных объединениях», а за его нарушение была установлена административная ответственность с возможным наказанием в виде штрафа или ареста на срок до 15 суток.

С 2005 г. ситуация с запретом деятельности незарегистрированных объединений значительно ухудшилась, поскольку была установлена уголовная ответственность за такую деятельность. Законом от 15 декабря 2005 г. в Уголовный кодекс Республики Беларусь была внесена статья 193–1 «Незаконные организация деятельности общественного объединения, религиозной организации или фонда либо участие в их

деятельности». Она предусматривала наказание в виде штрафа или лишения свободы на срок до двух лет за участие в деятельности политической партии, другого общественного объединения, религиозной организации или фонда, не имеющие государственной регистрации (независимо от целей или рода деятельности такого объединения). В ранее существующую статью 193 Уголовного кодекса, которая наказывает за деятельность общественного объединения, нарушающего права граждан, была внесена часть 2 с повышенной ответственностью в виде лишения свободы на срок до 3-х лет, если эта деятельность осуществляется незарегистрированным объединением или партией.

Правозащитными организациями на 1 мая 2011 г. известно об обвинительных приговорах по статье 193–1, вынесенных в адрес 18 человек за период 2006–2009 гг. Оправдательных приговоров по статье 193–1 не было зафиксировано. Кроме того, выносились и выносятся официальные предупреждения прокуратуры с требованием прекратить незаконную деятельность без регистрации с угрозой привлечения к уголовной ответственности по статье 193–1 в адрес членов ликвидированных и незарегистрированных НКО. С учетом практической невозможности зарегистрировать НКО, которое является нежелательным для действующего правительства, наличие этой статьи делает невозможным нормальную реализацию свободы ассоциаций в Беларуси.

В период 2003–2005 гг. в Беларуси прошла волна принудительной ликвидации общественных объединений через решения судов. Основания для ликвидации при этом были чаще всего не обоснованные законодательно, либо основывались на незначительных и мелких нарушениях подзаконных актов (вроде правил оформления бумажных бланков). При этом большинство этих НКО продолжили действовать, несмотря на то, что власти отказывали им в попытках зарегистрироваться заново и несмотря на наличие уголовной ответственности за деятельность без регистрации. Принудительная ликвидация через решение Верховного суда применялась и в отношении политических партий: в 2004 году была ликвидирована Партия Труда, в 2007 г. – Экологическая партия зеленых «БЭЗ» и партия женщин «Надзея».

Участие НКО в выборах (выдвижение кандидатов, представителей в состав комиссий, наблюдателей) регламентируется Избирательным кодексом. Основным субъектом тут являются политические партии,

однако и полномочия иных общественных объединений значительны. В целом статус партий отличается в этой сфере лишь тем, что партии могут выдвигать и кандидатов в депутаты, в то время как общественные объединения могут выдвигать только представителей в состав комиссий и наблюдателей.

Получение отечественных пожертвований (от физических лиц либо в виде спонсорской помощи) возможно как для партий, так и для всех иных форм НКО. При этом пожертвования от юридических лиц (спонсорская помощь) могут осуществляться только на цели, установленные особым указом президента. Финансирование партий из-за рубежа либо с участием средств зарубежного происхождения запрещается. Получение же пожертвований и грантов из-за рубежа иными формами НКО осуществляется через получение предварительного разрешения со стороны особого контрольного органа. На практике это влечет за собой частое нарушение этих норм многими НКО, однако власти в основном смотрят на эти нарушения сквозь пальцы (за редкими исключениями, связанными с получением политического финансирования из-за рубежа).

Членские взносы до недавнего времени были важно составляющей финансирования общественных объединений. Однако с начала 2010 г. новый Налоговый кодекс установил, что суммы членских взносов освобождаются от налогообложения лишь в том размере, который определен уставом организации. Предпринимательская деятельность возможна для фондов и учреждений, частично возможна для политических партий (продажа атрибутики), но для иных общественных объединений может осуществляться лишь через основание общественным объединением отдельного коммерческого юридического лица.

ДИНАМИКА РАЗВИТИЯ НКО И ПАРТИЙ

Указанные рамочные условия и ограничения по видам деятельности налагают отпечаток на развитие НКО, в том числе и партий. В силу неблагоприятного климата для деятельности НКО низовые грассрутс-инициативы в Беларуси не становятся профессиональными и редко развиваются до уровня НПО. Соответственно, ограничения на создание

НКО и общий контроль за гражданской активностью приводит к тому, что сектор НКО испытывает недостаток «подпитки снизу»: локальные инициативы скорее настроены на самороспуск после достижения поставленных задач, и лишь некоторые из них (чаще всего в лице одного--двух лидеров) переходят в профессиональный общественный сектор.

Число общественных объединений не растет.

	30 октября 2003 г.	1 января 2004 г.	1 января 2005 г.	1 января 2006 г.	1 марта 2007 г.	1 января 2008 г.	1 января 2009 г.	1 января 2010 г.	1 января 2011 г.
Число вновь зарегистрированных общественных объединений (за соответствующий год)	94	155	61	85	100	94	–	94	134
Общее число зарегистрированных общественных объединений (на обозначенную дату)	2248	2214	2259	2247	2248	2255	2221	2225	2325

По данным, Министерства юстиции, по состоянию на 1 января 2011 г. в стране зарегистрировано 35 профессиональных союзов и 22790 профсоюзных организаций, 2325 общественных объединений, из них 231 международное, 675 республиканских и 1419 местных. Зарегистрировано и поставлено на учет 35634 организационных структур общественных объединений. Зарегистрировано 25 союзов (ассоциаций) общественных объединений, 99 фондов (международных – 10, республиканских – 4 и местных – 85).

В Беларуси зарегистрировано: физкультурно-спортивных общественных объединений – 561, благотворительных общественных объединений – 393, молодежных общественных объединений – 216 (из них детских – 32) просветительских, культурно-досуговых, воспитательных общественных объединений – 204, общественных

объединений, объединяющих национальные меньшинства – 109, общественных объединений инвалидов войны и труда, ветеранов – 83, научно-технических общественных объединений – 79, общественных объединений сторонников охраны природы, памятников истории, культуры – 67, творческих общественных объединений – 49, женских общественных объединений – 31 и прочих общественных объединений – 533.

В 2010 году Министерством юстиции и управлениями юстиции облисполкомов, Минского горисполкома зарегистрировано 134 новых общественных объединения (5 международных, 15 республиканских и 114 местных), 14 новых фондов (1 международный и 13 местных). Указанная Министерством юстиции статистика свидетельствует о количественном росте регистрируемых общественных объединений. Показатель вновь зарегистрированных в 2010 году общественных объединений является наивысшим годовым показателем с 2003 г.. Наиболее активно в 2010 г. создавались спортивные общественные объединения, их количество составило 49. Остальные общественные объединения по предмету деятельности могут быть распределены следующим образом: досуговые, любительские – 24; помощи инвалидам, инвалидов – 7; национальных меньшинств – 5; экологические, устойчивого развития, агро- экотуризма – 5; профессиональные – 4; пропаганды здорового образа жизни – 3; помощи животным – 3; иные благотворительные – 3; защиты потребителей – 2; женские, гендерной направленности – 2; ветеранов – 1; иные – 17 (не выделяются в отдельную категорию молодёжные объединения, но их число значительно). В территориальном измерении наибольшее число общественных объединений было зарегистрировано в Минске – 54 организации, а из областей – в Брестской области (16 организаций). Напротив, в Минской области было зарегистрировано только 3 новые организации, а в Могилевской области – лишь 5 новых общественных объединений. За указанный период не зарегистрировано ни одно общественное объединение, имеющее правозащитный характер деятельности либо ставящее перед собой цель демократических изменений (информация Центра правовой трансформации).

На данный момент государственную регистрацию в Беларуси имеет 15 политических партий и 976 местных партийных организаций, но

лишь немногие из них ведут активную деятельность (оживление партий в 2010 г. в связи с участием в двух избирательных кампаниях носило скорее формальный характер). Для регистрации политических партий необходимо не менее чем 1000 учредителей, представляющих большинство областей страны и город Минск. Основания для отказа в регистрации сформулированы в законодательстве таким образом, что позволяют органам юстиции выносить отказ в регистрации произвольно, на основании собственного толкования мнимых нарушений порядка создания партии. В результате с 2000 г. в Беларуси не было зарегистрировано ни одной новой политической партии. Многим группам, которые хотели создать политическую партию, власти отказали в регистрации: Партии Свободы и Прогресса было четыре раза отказано в период 2003–2009 гг, власти так же отказали в регистрации Партии Белорусская Христианская Демократия, Белорусская партия трудящихся, а также Белорусской коммунистической партии трудящихся.

При этом несколько политических групп действуют без легальной регистрации (в качестве «организационных комитетов по созданию партии»), не видя возможности зарегистрироваться из-за своего оппозиционного отношения к действующим властям. Территориальные отделения партий также сталкиваются с отказами в регистрации по незначительным поводам. В целом незарегистрированные политические группы обладают большей свободой маневра по сравнению с зарегистрированными: они не боятся потерять регистрацию, не связаны обязанностью иметь свыше 1000 членов и определенное число областных отделений. Так же незарегистрированные партии («оргкомитеты») априори не являются субъектом получения финансирования, что позволяет им на изначально нелегальной основе более свободно заниматься фандрейзингом, привлекая финансирование из-за рубежа, часто выступая при этом как организация гражданского общества либо СМИ, не являющееся политической партией.

Практика регистрации профессиональных союзов демонстрирует неблагоприятное отношение к объединениям, не входящим в Федерацию профсоюзов Беларуси, которая поддерживает правительство. Отсутствие свободы объединения рабочих в профессиональные союзы неоднократно становилось предметом критики в адрес Беларуси со стороны Международной организации труда, и в том числе была

поводом для осуществления в отношении Беларуси специальных процедур расследования и санкций.

РАЗРАБАТЫВАЕТСЯ НОВЫЙ ЗАКОН «О НЕКОММЕРЧЕСКИХ ОРГАНИЗАЦИЯХ»

В Беларуси по инициативе администрации президента разрабатывается проект закона «О некоммерческих организациях». Этот новый нормативно-правовой акт затронет интересы всех общественных объединений, учреждений, политических партий, профессиональных союзов, религиозных организаций и других некоммерческих организаций. Его разработка должна была быть закончена Министерством юстиции в декабре 2010 г., а в марте 2011 г. законопроект должен был быть представлен в парламент. Однако в установленный срок проект не был внесен в парламент, а разработанный министерством совместно с институтом законопроектной деятельности первоначальный проект был вернут разработчикам для исправления, поскольку он получил негативные отзывы многих влиятельных НКО, а так же ряда министерств.

В течение 2010 г. рядом заинтересованных НКО осуществлялись попытки повлиять на содержание будущего законопроекта. Общим для всех этих попыток было то, что заинтересованные организации в течение почти всего 2010 г. не имели доступа к концепции законопроекта, которая имелась у разработчиков. В министерство юстиции были направлены предложения религиозных, социальных, благотворительных, экологических, правозащитных организаций. Степень координации усилий этих субъектов в 2010 г. была незначительной: скорее имел место обмен информацией об уже осуществленных действиях при проведении круглых столов, иногда согласовывались отдельные планы будущих действий. Планирование скоординированных совместных действий стало осуществляться только в конце 2010 г., когда текст разработанного Министерством юстиции проекта закона оказался «слит». Попытки привлечь общественно-консультативный совет при администрации президента к процессу диалога по законопроекту не увенчались успехом.

Исходя из доступного неофициально текста законопроекта можно сделать следующие выводы. Законопроект стремится установить для

всех форм НКО те жесткие нормы и ограничения по регистрации, которые теперь существуют для общественных объединений: законопроект ликвидирует возможности для регистрации учреждений и ассоциаций по заявительному принципу. Так же не оправдались надежды на установление в законе возможности регистрации НКО в жилом помещении по месту жительства учредителя, как это предусмотрено теперь для частных унитарных предприятий. Усложняется и увеличивается отчетность НКО перед госорганами, вводится понятие конфликта интересов в работе НКО. Запрещается создание учреждений для лиц, которые ранее были учредителями общественных объединений, ликвидированных решением суда.

Некоторые нормы законопроекта можно оценить как улучшающие положение НКО. Они явно взяты из предложений, направленных разработчикам закона в течении прошлого г.. Многие НКО считают, что законодателю следует больше внимания уделить не ограничительным и контрольным нормам, а тем позитивным положениям, которые способствуют развитию НКО: нормам о создании общественных советов при государственных органах, о развитии государственного социального заказа и о статусе организации социальной значимости. Введение понятия «конфликта интересов» свидетельствует о понимании законодателем многих проблем НКО. Подобные нормы создают благоприятный климат для НКО, и именно они должны составлять ядро нового закона, если он действительно направлен на развитие некоммерческого сектора.

Можно констатировать, что в предложенном виде законопроект был направлен на «высвобождение» гражданской инициативы в дозволенных рамках (против ранее предпринимавшегося тотального репрессивного либо административного контроля). Поскольку он не предусматривал отмены существующих специальных законов об общественных объединениях, политических партиях и профсоюзах, его возможное позитивное влияние будет в любом случае иметь ограниченный характер.

Белорусские НКО в целом пока не выражают активной заинтересованности в работе над законопроектом, занимают пассивную позицию. Те НКО, которые заинтересованы в активной работе над проектом, можно разделить на две группы: 1) лоббирующие некий

конкретный интерес отдельной НКО либо группы НКО; 2) лоббирующие общий интерес гражданского сектора. Кроме того, наблюдается расхождение по методике отстаивания интересов. Некоторые НКО считают, что наилучшим путем будет «коридорное» лоббирование, в котором высокопрофессиональные лоббисты будут вести переговоры с органами власти и парламентариями. Другие видят в работе над законом дело общей важности, в котором должны участвовать многие НКО, объединенные коллективной целью. Противоречия между этими подходами скорее тактические, не принципиальные по сути отстаиваемых интересов.

В настоящее время в процессе принятия закона наметилась определенная пауза. По сообщениям чиновников, эта пауза продлится по крайней мере до конца 2011 г. Таким образом, остается время для продвижения интересов НКО при принятии жизненно важного для них законодательного акта.

ВЫВОДЫ И РЕКОМЕНДАЦИИ

Разработка и принятие нового закона об НКО создаёт благоприятную возможность для влияния на законодательное регулирование НКО в Беларуси. В частности, этим моментом можно воспользоваться для ликвидации пробелов в законодательном регулировании и внедрения в законодательство позитивных норм по европейским стандартам. Следует обратить внимание, что в сопроводительной записке к первоначальному варианту законопроекта его авторы уделили много внимания европейскому опыту правового регулирования НКО.

Перспективы значительного улучшения рамочных условий для деятельности НКО и политических партий сомнительны. Вероятно, не радикальные перемены, но корректировка плохих норм является возможной целью. Например, статья 193–1 Уголовного кодекса уже была оценена белорусскими властями как норма, подлежащая возможной корректировке (в 2009 г. было заявлено о замене уголовной ответственности за деятельность незарегистрированных организаций на административную).

Важно обращать внимание белорусских законодателей на «диалоговые» нормы – те, о которых есть общий консенсус что они должны быть в белорусской правовой системе, но нет видения законодателя о том как именно они должны выглядеть (социальный заказ, омбудсмен, переход к пропорциональной избирательной системе, иные нормы избирательного законодательства. При этом важно отметить, что разговоры о скором введении пропорциональной избирательной системы пока являются голословными – такая реформа, скорее всего, потребует изменения норм конституции об отзыве депутатов, что маловероятно. В целом реформирование избирательного кодекса следует рассматривать как отдельную проблему, обособленную от проблемы правового статуса политических партий и НКО.

Государство будет обращать особое внимание на правовое регулирование относительно новых форм НКО – фондов, учреждений и потребительских кооперативов. И, поскольку эти формы играют зачастую роль «убежища» для общественных инициатив, крайне важно способствовать осуществлению законодательного регулирования в этой области на основе европейских стандартов. Этому может способствовать активное взаимодействие с белорусскими законотворческими органами и теми непарламентскими институтами, которые реально влияют на законодательный процесс: соответствующие управления администрации президента, национальный центр законодательства и правовых исследований, конституционный и верховный суд, министерство юстиции и иные ведомства.

АНАЛИЗ ВЫПОЛНЕННЫЙ SOLIDARITY WITH DEMOCRATIC BELARUS,
INFORMATION OFFICE, 10 ИЮЛЬ 2011 Г.

Сегодня в Беларуси любая попытка объединиться не под контролем власти, а также проявление самостоятельности в мышлении и поведении, так или иначе, попадают в сферу политики, согласия или несогласия с политическим курсом президента и правительственных структур.

ВАЦЛАВ ОРЕШКО

НЕГОСУДАРСТВЕННЫЙ СЕКТОР В БЕЛАРУСИ: ТРАДИЦИИ И ПЕРСПЕКТИВЫ

ОТ ИСТОКОВ

Беларусские общественные или неправительственные организации, или, как их часто называют, третий сектор, имеют давнюю историю. Культурные, интеллигентские кружки, образовательные инициативы, организации самопомощи возникают на территории современной Беларуси еще в 19 веке. Гражданские инициативы развивались и на беларусских землях II Речи Посполитой и даже в коммунистической БССР.

Тенденция, которая и сегодня во многом определяет образ третьего сектора Беларуси, сложилась еще в советскую эпоху. Это – существование двух принципиально разных течений, претендующих

на то, чтобы представлять общественные движения. Одно направление состояло из прогосударственных или напрямую созданных государством организаций, задача которых при Советах заключалась в том, чтобы контролировать и направлять идеологию, моральность, образ жизни, образование и воспитание по возможности большего количества граждан. Такими структурами были практически все официально разрешенные в СССР и БССР «общественные организации»: спортивные клубы, профессиональные общества, объединения писателей и художников, филателистов и любителей чтения, детские «неполитические» организации – «пионеры» и «октябрята», даже танцевальные или хоровые кружки.

Другое направление – это та волна «неформальных» инициатив (люди собирались вместе, чтобы откровенно, без «идеологии» обсуждать вопросы искусства и философии, обмениваться «самодельными» переводами западной фантастики, слушать «Битлз» и т.д.), которая в последнее десятилетие до «перестройки» захлестнула весь Советский Союз. Ростки гражданского общества все больше прорывались сквозь тоталитарный «асфальт». Справиться с этим стихийным движением не смогли ни партия, ни КГБ. Начинался распад советского общества, всей системы «социалистического лагеря».

В Беларуси еще в конце 1960-х стали возникать неформальные кружки художников, литераторов, научных работников, которые пытались бороться за культурное возрождение нации. В 1980-х именно беларусские культурные инициативы оформились в первые «настоящие» организации «неформалов» – так тогда в партийных инструкциях и советской прессе называли новые, независимые от коммунистического руководства общественные движения.

Компартия и комсомол отчаянно пытались контролировать неформалов, иногда – предлагать им «помощь», создавая «псевдонеформальные» структуры. Но было поздно. Стремление к свободе, гражданская инициатива народа уже сами определили свой путь. На базе культурных и молодежных неформальных организаций осенью 1988 года стал создаваться Беларусский народный фронт – организация, ставящая своей целью не только культурное возрождение, но и политическую свободу Беларуси.

В конце 1980-х – начале 1990-х структуры гражданского общества – общественные организации и движения – тысячами возникали в стране, которая в 1991 г. стала независимой. Почти все – без всякой внешней поддержки, на средства и по инициативе как бы проснувшихся от тоталитарной спячки граждан. Большинство этих организаций просуществовало недолго, но на их базе стали формироваться структуры, которые серьезно задумывались о своих целях и задачах, о будущем развитии. Стали налаживаться контакты с партнерскими и донорскими организациями. Одним из первых протянул руку беларусскому гражданскому обществу Фонд Сороса. Примером для беларусов стал ближайший сосед – Польша, где политические и социальные перемены зашли намного дальше, чем в Беларуси.

В этот период до 1995 г. в постсоветской Беларуси сложилась ситуация, резко отличавшаяся от предыдущей. Теперь расцветали независимые от государства общественные организации. Они пользовались поддержкой общественного мнения, прессы, стали находить каналы финансовой помощи. Многие из прежних «государственных НГО» либо прекращали свое существование, либо прозябали на скудном государственном пайке. Некоторые, имевшие в целом полезные для общества задачи, как, например, Общество охраны памятников, постепенно становились «более общественными», «настоящими» НПО.

Этот период закончился после избрания президентом Беларуси Лукашенко. Придя к власти в 1994 г., директор совхоза стал строить систему вертикального управления страной, безо всякого общественного контроля. Начав «войну со свободой», Лукашенко в 1996 г. атаковал и третий сектор. Из страны быв выдворен Фонд Сороса, а затем и другие спонсорские организации. Был принят жесткий декрет о перерегистрации общественных организаций, партий и профсоюзов. Основанием для перерегистрации и регистрации стала, в первую очередь, лояльность к власти. В результате огромная часть организаций лишается регистрации. Затем была введена криминальная ответственность за «незарегистрированную деятельность». Работа в НПО становится все более опасной.

Лукашенко восстановил советский принцип построения общественного сектора: стал поддерживать или создавать искусственные проправительственные «общественные» структуры. Так, оживлялись

различные объединения «ветеранов войны и труда», воссоздавались молодежные и детские организации. Самым ярким примером стал БРСМ – «Белорусский республиканский союз молодежи», созданный на деньги налогоплательщиков «передовой отряд» воспитания в духе сервильности и фальшивого патриотизма.

В середине 1990-х, продолжая советские тенденции, установился принцип, по которому разделились беларусские НПО: одни идентифицировали себя как «демократические», для других это определение было неприемлемым или непонятным. Созданное в 1997 г. крупнейшее объединение беларусского третьего сектора, включавшее к 1999 г. около 700 организаций, без колебаний назвало себя Ассамблеей Неправительственных Демократических Организаций Беларуси.

Война режима Лукашенко с гражданским обществом продолжается более 15 лет. До 1999 г. в Беларуси было около 2500 зарегистрированных организаций. После перерегистрации их стало в два раза меньше. Сейчас регистрация остается жестким ситом, через которое в большинстве своем проходят те, кто признан «полезным» диктатуре. За эти годы сотни активистов НПО были подвергнуты судебному преследованию, сотни офисов разгромлены. Работа в полуподполье стала привычной для тех активистов гражданского движения, которые позиционируют себя как «демократические».

Стремясь балансировать между российской поддержкой и финансовым сотрудничеством с Западом, Лукашенко в 2008–2010 гг. попытался предъявить международному сообществу спектакль под названием «либерализация». В чем это проявилось?

На уровне власти больше стало разговоров о демократии и правах граждан. Реже стали арестовывать активистов, зарегистрировали несколько организаций с демократическим имиджем, пригласили экспертов от третьего сектора в «общественные советы» при диктатуре. Европе разрешили поиграть в диалог с режимом при участии НПО в рамках «Восточного партнерства».

После президентских выборов в декабре 2010 г. «либерализация» закончилась. Опять начались обыски и аресты. Кончилась либеральная риторика.

СЕГОДНЯ

Третий сектор – это часть общества, в котором он существует. А современное беларусское общество очень далеко от принципов нормального гражданского общества. Как и в большинстве стран, входивших ранее в СССР, оно демонстрирует недостаток организованного гражданского участия, не имеет устойчивых либеральных традиций и отличается низким уровнем социального доверия и социальной кооперации. Значительная часть населения сохраняет советские традиции общественной жизни, законсервированные режимом Лукашенко, и ориентируется на государственный и корпоративный патронаж. Люди полагаются не на взаимопомощь, а на индивидуальные формы артикуляции своих приватных интересов. При Советах были разрушены традиционные формы социальных коммуникаций. Это одна из причин того, что и сейчас стремления к гражданской самоорганизации и солидарности очень слабы. Понимание того, что, объединившись, люди сами могут защитить свои права и интересы, изменить условия жизни, приходит медленно.

Те, кто приходит в третий сектор, – это своего рода элита беларусского общества. В большинстве своем это люди, осознавшие необходимость социальной солидарности, перспективы объединенной работы по артикуляции своих интересов и защите прав. У них довольно высок уровень образования – по данным социологов, около 80% имеют высшее образование. Как правило, они чувствительны к таким ценностям, как свобода, права человека, независимость и обладают высоким уровнем мотивации для общественной деятельности. Многим из них именно НПО дают возможность найти среду единомышленников и самореализоваться. Таким образом, в Беларуси именно третий сектор концентрирует людей, ориентированных на социальные и политические перемены, готовых работать в этом направлении и имеющих для этого необходимые качества: высокий уровень образования, амбиции, коммуникативные навыки и знания, невостребованные в государственных структурах.

Правда, все сказанное не имеет отношения к «государственному» третьему сектору, который работает по принципам бюрократических

структур. В нем воспитывается смена лукашенковской «вертикали» или находят место ее отставные начальники.

Как и все беларусское общество, третий сектор можно разделить на три части по принципу отношения к власти.

Если представить себе всю массу организаций, распределенную на воображаемой оси, то с одной стороны будет сконцентрировано несколько сотен НПО, однозначно позиционирующих себя как демократические. Среди них, независимо от рода деятельности, – будь то правозащитные, молодежные, образовательные или культурные, – значительная часть не зарегистрирована.

С другой стороны оси располагается масса организаций, инспирированных властью или декларирующих свою лояльность. Среди них незарегистрированных не бывает, как не бывает спонтанных, «выросших снизу» grassroots-инициатив.

Между этими «полюсами» располагается немало организаций самого разного направления. Их отличает обычно подчеркнутая «аполитичность». Но, хотя они не заявляют о своей приверженности «идеалам демократии», многие из таких организаций тоже являются настоящей школой демократии и пространством растущего гражданского общества Беларуси. Часто это типичные grassroots, большинство возникло как общественные инициативы для артикуляции своих «малых», локальных проблем или просто как клубы по интересам. Но в процессе отстаивания своих прав, защиты интересов или просто регистрации они вступают в отношения с властью, которые мобилизуют участников, – иногда даже на протесты против равнодушия или произвола чиновников.

Среди этой части НПО есть объединения любителей животных, которые постепенно трансформируются в организации по их защите, экологические организации, ведущие борьбу за здоровую среду и против строительства АЭС, организации инвалидов и социально незащищенных, которым приходится отстаивать свои права. Здесь можно найти огромный резерв инициативы, мотивации и солидарности, реализация которого и без громких политических лозунгов способствует размыванию авторитарной, корпоративистской и патерналистской модели лукашенковского социума.

Не будем возвращаться к провластным GONGO. Эти структуры, как и в советском обществе, являются общественными только номинально.

Наиболее развитым, структурированным и профессиональным «сегментом» третьего сектора являются «продемократические» организации.

Можно задать вопрос: почему мы так часто повторяем «демократические» или «проправительственные», оцениваем отношение НПО к власти? Ведь в цивилизованном мире «третий сектор» – это именно «третий», не государственный, не политический, а гражданский. Активисты беларусского третьего сектора часто спорят об участии своих организаций в политике, о степени сотрудничества с политическими структурами. Некоторые НПО существуют в своеобразном «симбиозе» с политическими партиями, являясь для них резервом рекрутации и финансирования.

Но в Беларуси, где нормальная политическая деятельность фактически находится под запретом, любая инициатива, любая попытка объединиться не под контролем власти и проявление самостоятельности в мышлении и поведении попадают в сферу политики, согласия или несогласия с политическим курсом президента и правительственных структур. Недаром и сам диктатор, и большинство населения определяют всех, кто организованно действует для защиты своих прав, как «оппозицию». Так в «оппозиции» оказываются и партии, выставляющие кандидатов на выборы, и правозащитники, наблюдающие за ходом выборов, и независимые от власти профсоюзы, и автомобилисты, требующие удобных парковок, и художники, не желающие, чтобы их работы для выставок проходили государственную цензуру.

Таким образом, среди демократических НПО развиваются почти все направления, которыми обычно занимаются эти структуры гражданского общества.

В Беларуси, как уже говорилось выше, давнюю демократическую традицию имеют культурные и художественные инициативы. Сегодня защита культурных прав и национальных традиций остается актуальной, как и 50 лет назад. В этом направлении работают такие мультиинициативы, как «Будзьма», или более узконаправленные, например, «БМА» («Беларуская Музычная Альтэрнатыва»), объединение художников

«Погоня» и многие – как крупные, так и локальные и региональные – организации.

Одна из самых развитых отраслей НПО в Беларуси – и это естественно для недемократического общества – организации правозащитного характера. Крупнейшие из них – «Вясна» и Беларусский Хельсинский Комитет – пользуются известностью и авторитетом не только среди оппозиционеров.

Образовательные организации также имеют давнюю традицию и широкую популярность. От тренировки гражданских лидеров до методической помощи провинциальным учителям – этим не исчерпывается спектр их деятельности.

Образовательная сфера близка к краеведению, особенно популярному в регионах, и к организациям любителей истории. История и краеведение не случайно занимают важное место в работе третьего сектора. В любом несвободном обществе история и коллективная память – это инструменты пропаганды и манипуляции общественным сознанием.

Молодежные организации в Беларуси часто наиболее политизированные и радикальные. Именно они попадают под особенный надзор и прессинг властей, а молодежные активисты чаще других подвергаются репрессиям – от отчисления из учебных заведений до тюремных сроков. Со стороны диктатуры на молодежь направлены усилия БРСМ, многочисленных идеологов и «воспитателей». И эти усилия тоже не проходят даром: безразличие, отсутствие живых инициатив часто характерны для студенческой жизни беларусских университетов, институтов и училищ.

Немногочисленные не подчиненные государству профсоюзы держатся особняком среди демократических НПО, но тоже находятся в противостоянии с властью. Как НПО позиционирует себя объединение демократических журналистов – БАЖ.

К третьему сектору относят себя некоторые экспертные сообщества Беларуси. Наиболее влиятельное сегодня – Беларусский Институт Стратегических исследований (BISS).

Особое место среди НПО занимают крупные объединения организаций. Самым влиятельным остается Ассамблея Неправительственных Демократических Организаций Беларуси. Она объединяет около трехсот

организаций самых разных направлений, работающих во всех регионах Беларуси. Ассамблея сегодня – это в основном сетевая структура, помогающая отстаивать интересы третьего сектора. Одной из своих задач Ассамблея считает изучение беларусского гражданского общества, формирование его целей и стратегий.

Крупные региональные организации, объединения организаций часто выполняют функции ресурсных центров, помогая другим структурам решать стоящие перед ними задачи. Объединением таких ресурсных организаций была Беларусская Ассоциация Ресурсных Центров (БАРЦ). Возглавлявший ее Александр Милинкевич, экс-кандидат на президентских выборах 2006 г., теперь руководит «Движением за свободу» – организацией, которая позиционируется как НПО, но своими целями и характером деятельности стоит ближе к политическим партиям.

Старый спор о политизации третьего сектора сегодня приобретает в Беларуси новый характер.

ЧТО ЗАВТРА?

После выборов декабря 2010 г. Беларусь изменилась. Это показали результаты выборов: там, где благодаря общественному контролю удалось установить реальное количество голосов, отданных кандидатам, выясняется, что Лукашенко не избран на пост президента. Об этом говорят результаты социологических исследований.

Диктатор и его режим получают все меньше поддержки от общества. Социальный контракт, который на протяжении нескольких лет удовлетворял и власть, и общество, теряет свою силу. Власть уже не в состоянии поддерживать обещанный уровень жизни, а народ проявляет все меньше лояльности к этой власти.

Каково в этой ситуации значение структур гражданского общества? Должны ли они взять на себя роль политических организаций, проявив инициативу в борьбе за перемены, или выступить медиатором между властью и оппозиционными силами? Какую стратегию общественные организации выберут для себя или предложат обществу?

Эти вопросы все больше волнуют беларусский третий сектор. Часть организаций видят свою роль в том, чтобы помогать развитию отношений с Европейским Союзом и содействовать позитивному влиянию с его стороны. С этими целями сформировалась довольно влиятельная группа, называющая себя Национальной платформой Форума гражданского общества Восточного партнерства.

Но самое важное, что происходит сегодня в пространстве гражданского общества Беларуси, – это то, что начинает рушиться стена страха и равнодушия, которая удерживала многих людей от шагов к взаимному сотрудничеству, к солидарности, к борьбе за свои интересы. Без всякой внешней поддержки, часто без участия «профессионалов» от третьего сектора возникают инициативы для оказания помощи политическим заключенным, для протеста против роста цен и падения уровня жизни. Этих инициатив и их участников становится все больше. Именно они сейчас оказываются впереди многих теоретиков и лидеров гражданского общества.

Возможно, именно эти новые действительно народные grassroots начнут настоящее движение к переменам и свободе и определят будущее гражданского общества Беларуси.

ВАЦЛАВ ОРЕШКО

Прававое асяроддзе, у якім дзейнічаюць беларускія няўрадавыя арганізацыі, вельмі нестабільнае. Цягам апошніх 15 год яго навелізавалі галоўным чынам для таго, каб спрасціць рэжыму Лукашэнкі знішчэнне самых актыўных і моцных з іх.

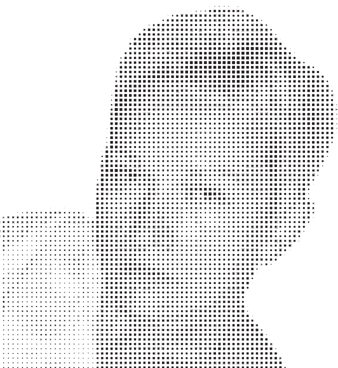

АГНЕШКА КАМАРОЎСКА

БЕЛАРУСКІ ТРЭЦІ СЕКТАР ЗА КРАТАМІ ПАРАГРАФАЎ

Сучасны няўрадавы сектар у Беларусі пачаў развівацца ў 1990 годзе на хвалі незалежніцкіх рухаў. Тады суіснавалі арганізацыі з камуністычным радаводам і са старымі, разгалінаванымі структурамі і новыя, якія паўставалі знізу. Дзяржава тады не абмяжоўвала дзейнасці арганізацый, але асабліва і не дапамагала ім. Цягам пяці год, да 1995, узнікла 1000[1] новых грамадскіх арганізацый, якія дзейнічалі ў самых розных сферах, і іх дзейнасць амаль не мела дачынення да палітыкі. Яны бесперашкодна пашыралі свае структуры і сферу дзейнасці.

Гэты стан пачаў змяняцца разам з прыходам да ўлады Лукашэнкі і з правядзеннем у 1995 і 1996 гадах рэферэндумаў, якія ўдарылі па беларускай мове і нацыянальных сімвалах, якія належалі традыцыі незалежнай Беларусі.

1 *Надзеі. Ілюзіі. Перспектывы. Беларускае грамадства 2007*, калектыўная праца пад рэд. Марты Пэйды, асацыяцыя Усходнееўрапейскі дэмакратычны цэнтр, Варшава-Мінск, 2007, стар. 6.

Многія арганізацы тады скіравалі сваю дзейнасць на супрацьстаянне гэтым трывожным тэндэнцыям. Узніклі першыя інфраструктурныя арганізацыі, такія як Асацыяцыя Дэмакратычных няўрадавых арганізацый і Беларуская Асацыяцыя цэнтраў падтрымкі няўрадавых арганізацый.

ДЭКРЭТ, ЗАКОН, ЛІКВІДАЦЫЯ

Прававое асяроддзе, у якім дзейнічаюць беларускія няўрадавыя арганізацыі, вельмі нестабільнае. Цягам апошніх 15 год яго навелізавалі галоўным чынам для таго, каб спрасціць рэжыму Лукашэнкі знішчэнне самых актыўных і моцных з іх.

Крытычным годам для прадэмакратычнага няўрадавага сектару стаў 1999-ы, калі быў уведзены дэкрэт прэзідэнта РБ №2 «Аб некаторых прынцыпах рэгулявання дзейнасці палітычных партый, прафсаюзаў і іншых грамадскіх арганізацый». Пры рэгістрацыі арганізацыі дэкрэт уводзіў неабходнасць дазволу на дзейнасць, а не толькі паведамлення пра яе ўтварэнне, як гэта было раней. Адначасова ён забараняў дзейнасць арганізацыям, незарэгістраваным паводле новай працэдуры, а таксама накладаў адміністрацыйную адказнасць за дзейнасць ад імя такой арганізацыі. Дэкрэт уводзіў магчымасць адмовы ў рэгістрацыі арганізацыі з прычыны мэтаў, метадаў яе дзейнасці, назвы або сяброўства. З таго часу рашэнні аб рэгістрацыі арганізацыі (а на практыцы часцей аб адмове ў рэгістрацыі) прымае рэспубліканская камісія па рэгістрацыі, праца якой не падлягае ніякаму грамадскаму кантролю.

Паводле новай працэдуры, уведзенай дэкрэтам, усе арганізацыі і палітычныя партыі, якія на той момант ужо існавалі, мусілі перарэгістравацца. Сярод зарэгістраваных у 1998 годзе 2191 грамадскіх арганізацый (без прафсаюзаў) рэгістрацыю прайшлі толькі 1326[2]. Вельмі многія арганіацыі не змаглі нават сабараць камплект неабходнай дакументацыі.

Чарговая хваля ліквідацыі прайшла пасля прэзідэнкіх выбараў 2001 году, як рэакцыя на актыўны ўдзел трэцяга сектару ў выбарчай кампаніі

2 Т. Кузьменкова. Третий сектор Беларуси: проблемы становления и развития. Минск, 2004, стр. 10–11.

Сямёна Домаша – кандыдата ў прэзідэнты ад Аб'яднанай апазіцыі, а таксама на арганізацыю незалежнага назірання за выбарамі. Улады былі шакаваныя сілай, маштабамі і здольнасцю самаарганізацыі трэцяга сектару.

У сакавіку таго самага году быў абвешчаны дэкрэт прэзідэнта № 8 «Аб удасканальванні прынцыпаў атрымання і выкарыстання замежнай дапамогі». Ён уводзіў абавязковую рэгістрацыю кожнага праекту, рэалізаванага на тэрыторыі Беларусі пры падтрымцы замежных донараў, у створанай спецыяльна для гэтай нагоды Камісіі ў справах гуманітарнай дапамогі пры прэзідэнце РБ[3], і атрыманне дазволу на яго рэалізацыю. Камісія таксама мела магчымасць звальняць ад падаткаў і рабіць падатковыя палёгкі, напрыклад, для праграм, якія фінансаваліся ў рамках еўрапейскай праграмы TACIS. Дэкрэт прадугледжваў таксама адміністрацыйныя пакаранні за абыход гэтай працэдуры арганізацыямі, у тым ліку і магчымасць ліквідацыі арганізацыі.

У такой атмасферы, з прычыны масавых праверак, якія праводзіліся ў няўрадавых арганізацыях пад любымі зачэпкамі, у 2003–2005 былі закрытыя 347 арганізацый[4].

У той перыяд легальнасць страцілі многія найстарэйшыя і самыя заслужаныя прадэмакратычныя арганізацыі Беларусі: гродзенская «Ратуша» (арганізацыя, створаная Аляксандрам Мілінкевічам), гомельскія «Грамадзянскія ініцыятывы», Моладзевы цэнтр «Контур», Беларускае Задзіночанне студэнтаў, фонд імя братоў Луцкевічаў і самая вядомая праваабарончая арганізацыя «Вясна». З таго часу многія арганізацыі працягваюць сваю дзейнасць без рэгістрацыі, а новыя ініцыятыўныя групы свядома не робяць спробаў легалізацыі.

У рамках падрыхтоўкі да прэзідэнцкіх выбараў у 2006 годзе ўлады Беларусі спешна прынялі шэраг паправак да крымінальнага кодэксу і іншых актаў, названых «антырэвалюцыйным заканадаўствам». Рэжым вельмі баяўся паўтарэння сцэнарыя ўкраінскай «аранжавай рэвалюцыі», але афіцыйна прадставіў свае крокі як прэвентыўныя дзеянні, зробленыя на выпадак беспарадкаў у краіне.

3 Дэкрэт прэзідэнта РБ № 24 ад 28 лістапада 2003 года «Аб атрыманні і выкарыстанні бясплатнай замежнай дапамогі».

4 Гл: *Надзеі. Ілюзіі. Перспектывы. Беларускае грамадства, 2007год, стар* 9.

Адной са зменаў было дадаванне арт. 193.1 у Крымінальны кодэкс РБ «Аб арганізацыі незаконнай грамадскай дзейнасці таварыстваў, рэлігійных арганізацый і фондаў або удзел у іх дзейнасці». Гэты артыкул накладаў ужо не адміністратыўную, а крымінальную адказнасць у выглядзе штрафу, арышту да 6 месяцаў або пазбаўлення волі да 2 гадоў за арганізацыю або ўдзел у дзеянні арганізацыі, дзейнасць якой абвешчаная незаконнай. У дадатак да гэтага асобы, якія былі заснавальнікамі ліквідаванй арганізацыі, не могуць ствараць новых арганізацый.

У 2006–2009 гадах на падставе гэтага артыкула былі асуджаныя 17 чалавек. Аднак запіс мае яшчэ больш шырокае прымяненне і служыць у асноўным інструментам запалохвання. У 2010 г., а таксама ў 2011 г., на падставе гэтага артыкула пракуратура пачала высылаць папярэджанні арганізацыям і дзеячам, якія бралі ўдзел у паслявыбарчых падзеях ад 19 снежня 2010 года.

ПРАДЭМАКРАТЫЧНАЯ СІЛА

Надзвычай складана прывесці канкрэтныя звесткі наконт колькасці і структуры незалежных арганізацый у Беларусі. З натуральнай прычыны няма даследаванняў на гэтую тэму. Афіцыйныя звесткі на студзень 2011 г. гавораць пра 2325 зарэгістраваных грамадскіх арганізацыях, сярод якіх 561 праводзяць рэкрэацыйна-спартовую дзейнасць, 393 дабрачынную, 204 асветніцка-выхаваўчую, 216 займаецца працай з моладдзю, 83 – гэта арганізацыі ваенных інвалідаў, пенсіянераў і ветэранаў, 67 займаецца аховай прыроды, спадчыны і помнікаў культуры, 49 – мастацкія аб’яднанні, 31 – жаночыя арганізацыі, іншыя віды дзейнасці вядуць 533 арганізацыі.

Дзяржава з 1999 году паспяхова выціскала ў падполле прадэмакратычныя арганізацыі, адначасна моцна стымулюючы і падтрымліваючы новыя, лаяльныя сабе структуры. Да іх належаць: Беларускі рэспубліканскі саюз моладзі, Беларуская рэспубліканская арганізацыя піянераў, Беларускі камітэт моладзевых арганізацый або праўладны Саюз пісьменнікаў Беларусі. Яны налічваюць ад некалькіх дзясяткаў да некалькіх сотняў тысяч чальцоў, маюць фонды на дзейнасць і шматлікія прывілеі.

Лічба чальцоў Асацыяцыі дэмакратычных няўрадавых арганізацый Беларусі знізілася з 700 ў 2004 годзе да 287 арганізацый, якія маюць рэгістрацыю, а таксама тых, якія працуюць без яе, прычым удзел незарэгістраваных арганізацый расце з 2008 году і цяпер склаў 60%.

Паводле даследавання, праведзенага ў 2008–2009 гг. на прыкладзе 446 арганізацый, незарэгістраваныя арганізацыі займаюцца часцей за ўсё падтрымкай нацыянальнай культуры, гісторыяй і краязнаўствам, адукацыяй, самаарганізацыяй жыхароў на мясцовым узроўні, а таксама абаронай правоў чалавека[5].

За гэтыя гады трэці сектар падзяліўся на арганізацыі палітызаваныя і тыя, што ўнікаюць палітыкі. На тых, хто імкнецца да рэгістрацыі, і тых, хто яе прынцыпова адпрэчвае. На тых, хто лічыць, што супрацоўніцтва з уладамі магчымае, і тых, хто ўважае такое супрацоўніцтва за падтрымку рэжыму і рашуча яго адмаўляе. Апошнія існуюць ва ўмовах адсутнасці сталага фінансавання, з абмежаваннямі ў кантактах з мэтавымі групамі.

Нягледзячы на гэта, трэці сектар мае на сваім рахунку несумнеўныя поспехі. Некаторыя лічаць, што сам факт такога неперарыўнага існавання – гэта вялікае дасягненне. Выглядае на тое, што гэтае «падтрыманне агню» і спаборнічанне з уладамі «хто больш вынаходлівы», будзе ў бліжэйшай перспектыве галоўнай задачай незалежных няўрадавых арганізацый.

Трэці сектар з'яўляецца таксама прапагандыстам новых ідэяў і каштоўнасцяў. Ён мае на сваім рахунку некалькі грамадскіх кампаній, якія закранулі важныя сацыяльныя і палітычныя пытанні. Гэта ў тым ліку апалітычныя кампаніі, якія прапагандавалі грамадскую актыўнасць сярод моладзі, скіраваныя на паляпшэнне іміджу грамадскіх арганізацый; кампаніі за ўжыванне беларускай мовы мабільнымі аператарамі і прыватнымі радыёстанцыямі, а таксама прасоўванне музычных гуртоў, што спяваюць па-беларуску. Гэта былі і кампаніі за альтэрнатыўную вайсковую службу, супраць смяротнага пакарання, а таксама мясцовыя ды ўсебеларускія кампаніі супраць пабудовы АЭС у Беларусі.

Незалежныя няўрадавыя арганізацыі адыгралі таксама важную ролю ў кампаніях, якія заахвочвалі да ўдзелу ў прэзідэнцкіх выбарах з удзелам незалежных кандыдытаў у 2001 і 2006 гадах. Яны арганізоўвалі незалежны маніторынг выбараў у 2006, 2008 і 2010 гадах, абаранялі

5 Белорусский сектор НГО: потенциал для перемен, Мінск, 2009, стар. 37, табліца № 9.

Курапаты – месца сталінскіх злачынстваў – і пратэставалі супраць «мадэрнізацыі» гістарычнага цэнтра Гродна.

Беручы пад увагу мізэрныя сілы, сродкі і канкурэнцыю ў выглядзе прарасійскай дзяржаўнай прапагандысцкай махіны, прадэмакратычным арганізацыям і незалежным СМІ ўдалося дасягнуць вялізнага поспеху, якім з'яўляецца змена становішча беларускай мовы. У значнай ступені дзякуючы ім мова не толькі не загінула, але і стала сінонімам больш высокага грамадскага статусу. Ад пачатку 2000-х гадоў рэкламы, скіраваныя да моладзі і людзей з вышэйшымі прыбыткамі, рыхтаваліся камерцыйнымі фірмамі на беларускай мове. З мовы правінцыйных неадукаваных людзей яна стала мовай юных вулічных пратэстоўнікаў, незалежных творцаў, дзеячаў культуры, людзей з празаходнімі поглядамі і нонканфармісцкай пазіцыяй, карыстальнікаў інтэрнэту і новымі інфармацыйнымі тэхналогіямі.

Асяроддзе незалежных грамадскіх арганізацый вельмі актыўна адказала на прапановы, заключаныя ў праграме Ўсходняга Партнёрства. Узнік і пачаў актыўна дзейнічаць Форум грамадзянскай супольнасці, які налічвае каля 60 арганізацый[6]. Прадстаўнік беларускіх прадэмакратычных арганізацый быў абраны старшынём 17-асабовага кіруючага Камітэту, створанага на першым Форуме грамадзянскай супольнасці ў 2009 г. у Брусэлі. Цяпер прадстаўнік Беларусі выконвае функцыі віцэ-старшыні.

ЕС І ГРАМАДЗЯНСКАЯ СУПОЛЬНАСЦЬ У БЕЛАРУСІ – ВЫКЛІКІ

Разам з абвяшчэннем незалежнасці ў 1991 годзе Беларусь досыць хутка ўсталявала кантакты з ЕС. Падставай, на якой грунтаваліся гэтыя кантакты, было «Пагадненне аб партнёрстве і супрацоўніцтве», а таксама TACIS – праграма, якая падтрымлівала краіны былога СССР. Беларусь досыць хутка стала чальцом АБСЕ. Атрымала статус спецыяльна запрошанай у Радзе Еўропы. Развіццю кантактаў мелася спрыяць і падпісанае ў 1995 годзе «Пагадненне аб партнёрстве і супрацоўніцтве».

6 К. Пэлчыньска-Налэнч, Інтэграцыя ці імітацы? ЕС у дачыненнях з ўсходнімі суседзямі, працы OSW № 36, Варшава, красавік 2011, стар 43.

Неўзабаве палітычная сітуацыя ў Беларусі пачала пагаршацца. Першыя прэзідэнцкія выбары ў 1994 годзе, якія выйграў нікому невядомы прадстаўнік камуністычнай наменклатуры Аляксандр Лукашэнка, былі апратэставаныя апазіцыяй, і з тае пары адносіны паміж афіцыйным Мінскай і Брусэлем пагоршыліся. У 1995 годзе Беларусі адмовілі ва ўступленні ў Раду Еўропы ў якасці пастаяннага сябра ў сувязі з недэмакратычным характарам цяпер ужо парламенцкіх выбараў. Рух Беларусі ў бок аўтарытарнага рэжыму замарозіў «Паразуменне аб партнёрстве і гандлі» ўжо ў 1996 годзе. Кульмінацыйным пунктам крызісу было пазбаўленне Беларусі ў 1997 годзе статусу спецыяльна запрошанага ў Радзе Еўропы. Практычна адзіным месцам кантактаў і дыялогу застаецца кансультацыйна-назіральная місія АБСЕ, створаная ў 1997 годзе. Тады ж былі ўсталяваныя межы дзейнасці ЕС, скіраванай на Беларусь, якія ў прынцыпе вызначаюць палітыку ЕС ў дачыненні да Беларусі да сённяшняга дня.

З таго часу Лукашэнка шматкроць праявіў сябе яе непрадказальны партнёр. Існыя тады інструменты ЕС, скіраваныя да дзяржаваў-суседак, у выпадку з Беларуссю выявіліся цалкам неэфектыўнымі. Найперш таму, што перадумовай іх эфектыўнасці з'яўляецца жаданне дадзенай краіны да інтэграцыі з ЕС, а таксама імкненне да дэмакратычных і рынкавых рэформаў. Існая з 1991 году праграма TACIS вельмі хутка стала закладніцай рэжыму. Сродкі, якімі яна распараджалася, маглі выдаткоўвацца толькі ў паразуменні з уладамі Беларусі. Кантролем былі ахопленыя і сродкі, прызначаныя для апазіцыйных арганізацый, СМІ і эліт[7].

Беларусь, якую ў ЕС успрымаюць як апошні бастыён аўтарытарызму ў Еўропе, заставалася нязручнай ерапейскай краінай, якая не займала асаблівага месца ў палітыцы Еўрасаюзу. Гэтая сітуацыя пачала змяняцца толькі пасля пашырэння Еўрасаюзу ў 2004. Тады была ўведзеная забарона на ўезд у ЕС вышэйшых чыноўнікаў, якія бралі ўдзел у фальшаванні выбараў і задушэнні мірных дэманстрацый. Двухбаковыя стасункі паміж ЕС і Беларуссю былі абмежаваныя. Адначасова з гэтым Еўракамісія падрыхтавала дакумент, які дэклараваў жаданне збліжэння з Беларуссю пры ўмове пазітыўных сігналаў з боку мінскіх уладаў.

7 К. Чэрман, Belarus: *The Foreign Aid Dilemma, у: EU and Belarus: Between Moscow and Brussels*, London, The Federal Trust, 2002, стар. 387–406.

Дапамога ЕС была абмежаваная да гуманітарных, рэгіянальных праектаў і трансмежавага супрацоўніцтва, а таксама да праектаў, якія непасрэдна або апасродкавана меліся спрыяць дэмакратызацыі[8]. Важным крокам было рашэнне аб павелічэнні дапамогі для развіцця грамадзянскай супольнасці за пасярэдніцтвам Еўрапейскай ініцыятывы на карысць дэмакратыі і правоў чалавека (EIDHR). Гэты інструмент нашмат больш эластычны за TACIS. Рашэнні, якія тычацца падтрымкі праектаў, сталі незалежнымі ад афіцыйнага Мінска. Найноўшым этапам у стасунках ЕС – Беларусь з'яўляецца Ўсходняе Партнёрства; Беларусь – адна з 6 краінаў, ахопленых гэтай ініцыятывай.

Каб захаваць здольнасць ўплываць на Беларусь, Еўропа мае супрацьстаяць шматлікім выклікам. Найперш яна мусіць знайсці спосаб дайсці з невялікімі, у адпаведнасці з магчымасцямі ЕС, сродкамі да беларускіх зарэгістраваных і незарэгістраваных арганізацый. Можна гэтага дасягнуць у рамках EIDHR, напрыклад, праз павелічэнне памеру сродкаў, прызначаных для размеркавання праз рэгрантынг у межах аднаго праекту. Нялішнім будзе змяншэнне ўласнага ўнёску, які патрабуецца ад беларускіх арганізацый, да не больш як 15% ад кошту праекту.

Для дасягнення гэтай мэты Еўропе патрэбны новы інструмент, які дзейнічаў бы паводле больш простых і эластычных прынцыпаў, якія б далі магчымасць падтрымліваць супольнасці, рухі і ініцыятывы ў такіх недэмакратычных і нясхільных да рэформаў краінах, як Беларусь, інструмент, здольны хутка дапамагчы ў такіх сітуацыях, як рэвалюцыі ў Егіпце або Тунісе ў пачатку 2011 г.

ЕС мусіць запланаваць доўгачасовую, стабільную дапамогу для грамадзянскай супольнасці і для зарэгістраваных і незарэгістраваных арганізацый.

Абавязковае таксама і забеспячэнне свабоднага выезду ў ЕС як мага больш шырокаму колу беларускіх грамадзянаў. Найбольш эфектыўным рухам ЕС у гэтай сферы было б аднабаковае скасаванне візаў з захаваннем «чорнага спісу» для функцыянераў адміністрацыі Лукашэнкі.

8 *Беларусь: сценарии реформ*, под ред.: Р. Вайниене, Э. Круликовской, Ю. Плосконски, В. Романова, Варшава, Фонд имени Стефана Батория, 2003, стр. 105 і 110.

«ПОЛЬСКАЯ ДАПАМОГА» ДЛЯ БЕЛАРУСІ

«Польская дапамога» стаіць перад падобнымі выклікамі, што і ЕС. Найбольш пільным пытаннем з'яўляецца стварэнне больш эластычных часавых рамак рэалізацыі праектаў «Польскай дапамогі», скасаванне абавязку іх рэалізацыі і разліку цягам каляндарнага году, а таксама, як і ў выпадку з дапамогай ЕС, магчымасць прымянення рэгрантынгу.

Польскія ўлады павінны паважаць прынцыпы супрацоўніцтва, сфармаваныя апазіцыйнымі палітычнымі партыямі, незалежнымі СМІ і няўрадавымі арганізацыямі, і намагацца размаўляць пра сферы і маштабы польскай дапамогі для Беларусі з прадстаўнікамі ўсіх груп адначасова, не ствараючы штучных падзелаў.

Паўстанне на базе колішняй фундацыі «Ведаць як» новай структуры – Фундацыі Міжнароднай салідарнасці з'яўляецца першым крокам да рэалізацыі ідэі Польскага Фонду падтрымкі дэмакратыі. Гэта добра, што пачынаюць ажыццяўляцца пастулаты, якія доўгія гады дэкларуюцца польскімі арганізацыямі. Давайце спадзявацца, што гэтая Фундацыя скарыстаецца лепшым еўрапейскім і амерыканскім досведам і Польшча неўзабаве атрымае спраўную, кампетэнтную і пазбаўленую бюракратычных абсурдаў структуру для падтрымкі прадэмакратычных і прарынкавых зменаў у розных частках свету, перадусім у Беларусі.

Праверанае правіла сцвярджае, што ў дарозе трэба заўжды затрымлівацца ў самых папулярных корчмах. Тое самае датычыць выбару партнёра ў праекце. Асабліва партнёра з усходу.

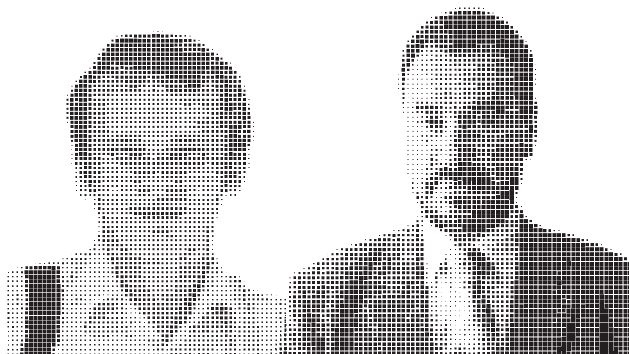

МАРЭК МЛЫНАРЧЫК, ПАВЕЛ ПРАКОП

ХАРАКТАРЫСТЫКА ГРАМАДСКІХ АРГАНІЗАЦЫЙ НА ЎСХОДЗЕ

Няўрадавыя арганізацыі на Ўсходзе часцей вызначаюцца як грамадскія, з аднаго боку з аглядкай на расійскі тэрмін – *общественные организации*, а з іншага – на англійскі – *Civil Society Organizations*, які часта ўжываецца ў тэрміналогіі міжнародных донараў (напрыклад, EuropeAid, UNDP, Bank Światowy). На нашу думку, вызначэнне «грамадскія арганізацыі» у кантэксце іх становішча на Усходзе значна больш адпаведнае, чым «няўрадавыя арганізацыі». Галоўным аргументам на карысць прымянення прыметніка «грамадскі» з'яўляецца характар арганізацый. Вельмі часта яны дзейнічаюць нефармальна (напрыклад, маюць прабелы ў актуалізацыі арганізацыйнай дакументацыі або не маюць сталай сядзібы), стыхійна (дзейнасць ад праекту да праекту), на грамадскіх пачатках (часцяком, нягледзячы на доўгі перыяд адсутнасці фінансавання, ладзяцца лакальныя акцыі, якія забяспечваюць пастаянства функцыянавання). Насамрэч гэта супольнасці, больш згуртаваныя вакол пэўных дзеянняў, чым арганізаваныя інстытуцыі, якія выконваюць вызначаныя задачы. Прыметнік «няўрадавы» – на нашу думку – больш падкрэслівае арганізацыйны (спалучаны з фактам прыняцця на сябе пэўных публічных

функцый), чым грамадскі («самадастатковасць» у дзеянні), характар арганізацыі, а ў выпадку арганізацый на Ўсходзе мы часцей маем дачыненне з такім грамадскім вымярэннем дзейнасці. Гэта, канечне, ў пэўным сэнсе ідэальны тып, можна сказаць, першаўзор NGOs, а з іншага боку, відавочна, што грамадскія інстытуцыі ў працэсе свайго развіцця фармалізуюцца.

ФОН ФУНКЦЫЯНАВАННЯ

Адной з прычын таго, што NGOs на Ўсходзе функцыянуюць больш у грамадскім, чым няўрадавым вымярэнні, з'яўляецца нізкі ўзровень грамадскага ўдзелу ў публічным жыцці. Бюракратычная мадэль працы адміністрацыі, якая ў Польшчы ў значнай ступені адышла ў мінулае, часта дамінуе ў нашых усходніх суседзяў. Яна праяўляецца ў тыпова іерархічнай будове спосабу кіравання паводле строгіх працэдур. У гэтай мадэлі найважнейшым з'яўляецца захаванне *status quo*, без увагі на неабходнасць увядзення элементаў спраўнага кіравання або пабудовы адносін з грамадзянамі. Гледзячы на сусветныя тэндэнцыі ў кіраванні адміністрацыяй, мы назіраем выразны шлях пераходу ад бюракратычнай мадэлі да менеджэрскай. Тут пунктам адліку з'яўляюцца рынкавыя адносіны, адпаведна перанесеныя на глебу публічных інстытутаў. Такім чынам, мы маем дачыненне з менеджэрскім стылем кіравання, з устаноўкай на змены, інавацыі, крэатыўнасць, а таксама на эфектыўнасць і выніковасць. Гэтая мадэль павольна ўводзіцца ў адміністрацыях краін былога СССР праз прымяненне, між іншым, сістэм кіравання, поўнай інфарматызацыі і г.д.

Квінтэсенцыяй сучаснай дзяржавы і грамадзянскай супольнасці з'яўляецца аднак пабудова мадэлі ўдзелу ў кіраванні адміністрацыяй, дзе ключавым момантам з'яўляюцца не працэдуры (як у бюракратычнай мадэлі) або вынікі (менеджэрская мадэль), але патрэбы грамадзян, якія вынікаюць з супольна створанага грамадскага паразумення. Гэта не толькі сістэма развітых кансультацый ці паразуменняў, але і дэлегаванне задач, а разам з тым і грошай. У Заходняй Еўропе гэтая мадэль у значнай ступені развітая, у Польшчы ствараюцца яе падмуркі, аднак у нашых усходніх

партнёраў яна нярэдка застаецца з'явай тэарэтычнай, а паўсюдным бар'ерам для яе ўвядзення з'яўляецца закон (права).

АДНОСІНЫ NGO – АДМІНІСТРАЦЫЯ

У выніку існавання бюракратычна - менеджэрскай мадэлі шмат якія ідэі ці ініцыятывы, вылучаныя грамадскімі арганізацыямі, маюць шанец на рэалізацыю толькі тады, калі знойдуць падтрымку адміністрацыі або хаця б атрымаюць ад яе «зялёнае святло». Калі браць за крытэрый узровень узаемадзеяння NGOs з адміністрацыяй, можна вылучыць тры тыпы арганізацый, якія дзейнічаюць у бальшыні дзяржаваў былога СССР:

a) Арганізацыя без супрацоўніцтва – гэта найчасцей вялікія утварэнні, якія дзейнічаюць доўгі час, маюць сетку замежных партнёраў і незалежныя сродкі існавання, яны вядуць у меру пастаянную дзейнасць. Дзякуючы сваёй параўнальна моцнай пазіцыі яны маюць вялікую аўтаномію ў дачыненні да адміністрацыі, больш за тое, сама адміністрацыя неахвотна з імі супрацоўнічае, з-за роду іх дзейнасці – напрыклад, правы чалавека, маніторынг публічных інстытутаў etc. Гэтыя арганізацыі з-за сваёй дзейнасці («сочаць за рукамі ўлады»), з'яўляюцца для адміністрацыі ўтварэннем чужародным, часамі нават варожым. Аўтаномія памянёных арганізацый вымагае знешніх сродкаў фінансавання. На самым полюсе працуюць «выключаныя» адміністрацыяй арганізацыі, якія страцілі рэгістрацыю і дзейнічаюць па-за агульнай плынню (адсутнасць магчымасці знешняга фінансавання; напрыклад, урад Беларусі лічыць нефармальныя арганізацыі нелегальнымі, антыдзяржаўнымі).

b) Арганізацыі кансенсусу – меншыя арганізацыі, якія не валодаюць сталымі незалежнымі крыніцамі фінансавання або багатай сеткай партнёраў. Іх функцыянаванне мае «стыхійны» характар – «гарачыя сезоны» перамяжоўваюцца «адпачынкамі» – у залежнасці ад фінансавай сітуацыі. Арганізацыі такога кшталту займаюцца шматлікімі сферамі, ад адукацыі праз сацыяльную дапамогу аж да культуры і турызму, etc. Патрэба супрацоўніцтва з адміністрацыяй вынікае, па-першае, з самога характару іх дзейнасці – некаторых справаў не вырашыш прынамсі без адсутнасці супраціву адміністрацыі;

па-другое, з-за неабходнасці атрымання фармальнай рэгістрацыі. Часцяком яны выконваюць функцыю своеасаблівага каталізатара ў кантактах з адміністрацыяй. Іншым тыпам такіх арганізацый з'яўляюцца гуманітарныя арганізацыі, якія без супрацоўніцтва з адміністрацыяй не маглі б рэальна дзейнічаць.

c) Арганізацыі залежныя – утварэнні, якія дзейнічаюць пры адміністрацыі, без аўтаноміі. Яны маюць моцны фармальны бок, працуюць стала або мэтава (у залежнасці ад патрэб адміністрацыі). Часта, апрача задач, вызначаных адміністрацыяй, яны не вядуць уласнай дзейнасці. Яны выконваюць функцыю грамадскага твару адміністрацыі або часцяком «машынкі» па атрыманні знешніх сродкаў фінансавання для адміністрацыіі публічных інстытуцый.

ПРАГРАМЫ ГРАНТАЎ І СІТУАЦЫЯ ГРАМАДСКІХ АРГАНІЗАЦЫЙ

Аналізуючы тры грантавыя праграмы, якія падтрымліваюць між іншымі супрацоўніцтва з Беларуссю: Праграма RITA – Змены ў рэгіёне (няўрадавая), праграма Польская дапамога (урадавая) і Праграма Еўрапейскага Тэрытарыяльнага супрацоўніцтва PL-BY-UA 2007–2013 (Еўрасаюз), варта зазначыць, што вымаганні (фармальныя і праграмныя) вызначаюць тып арганізацыі, якая можа падаць заяўку аб фінансаванні:

a) Праграма RITA падтрымлівае галоўным чынам арганізацыі без супрацоўніцтва і арганізацыі кансесусу. Гэтая праграма моцна акцэнтуе прыярытэты – падтрымка дэмакратычных зменаў, улічваючы шматлікія спосабы дасягнення гэтай мэты, напрыклад праз адукацыю, падтрымку культуры. Істотным элементам, які спрашчае арганізацыям атрыманне датацый, з'яўляюцца «ліберальныя» фармальныя вымаганні – партнёрскі ліст на этапе падачы заяўкі. Гэта азначае, што нават у выпадку адсутнасці актуальнага статусу арганізацыі могуць падаваць заяўку на ўдзел у Праграме.

b) Праграма «Польская Дапамога», як і Праграма RITA, падтрымлівае арганізацыі без супрацоўніцтва і арганізацыі кансенсусу, аднак з акцэнтам на арганізацыі, якія шмат гадоў працуюць з польскімі партнёрамі (тут вельмі істотным з'яўляецца пытанне гісторыі дзейнасці). Міністэрства Замежных справаў Рэспублікі Польшча

дае датацыі як на маніторынгава-кантрольныя дзеянні ў дачыненні да беларускай улады (арганізацыі без супрацоўніцтва), гэтак і на працу ў сферы сацыяльнай дапамогі, прадпрымальніцтва, адукацыі, якая не можа рэалізавацца ў поўнай апазіцыі ад улады (арганізацыі кансенсусу). Фармальныя вымаганні таксама спрыяюць арганізацыям, хаця і не так, як у выпадку з праграмай RITA. Варта дадаць, што ў конкурсе ў 2011 г. фінансавання не атрымалі арганізацыі, дачынныя непасрэдна да адміністрацыі. Дадатковага прызнання Міністэрства замежных справаў Рэспублікі Польшча заслугоўвае за два сёлетнія конкурсы, якія падтрымліваюць непасрэдна грамадзянскую супольнасць Беларусі: «Падтрымка беларускага грамадства» і «Супольныя польска-беларускія дзеянні 2011».

c) Праграма Еўрапейскага Тэрытарыяльнага Супрацоўніцтва PL-BY-UA 2007–2013 скіраваная галоўным чынам да арганізацый кансенсусу і залежных. З-за прыярытэтаў і тыпу праграмы (скіраванай на «цвёрдыя» вынікі), пераважная бальшыня праектаў прызначаная для адміністрацыі або публічных інстытуцый, якія супрацоўнічаюць з залежнымі арганізацыямі або арганізацыямі кансенсусу. Фармальныя вымаганні не спрыяюць арганізацыям, якія могуць мець нейкія праблемы у рэгістрацыйных пытаннях. Складанай спецыфікай праграмы з’яўляецца «аднароднасць» яе вымаганняў для ўсіх тэрытарыяльных абшараў, якія яна ахоплівае, без увагі на нетыповую сітуацыю ў такіх краінах, як Украіна і перадусім Беларусь.

ФУНКЦЫІ NGOS У ГРАМАДСТВАХ ПОСТСАВЕЦКІХ КРАІН

Спецыфічны дзяржаўны апарат, які дзейнічае як гібрыд бюракратычнай і менеджэрскай мадэлі, стварыў прастору для арганізацый як рамантычнага, пазітывісцкага, так і апартуністычнага характару.

Арганізацыі без супрацоўніцтва з’яўляюцца дэміургамі дэмакратычнага ладу і грамадзянскай супольнасці. Гэта ўтварэнні з высокай ступенню верагоднасці дзеянняў, зазвычай яны маюць давераных партнёраў. У значнай ступені дзякуючы ім мы ведаем рэальную карціну сацыяльна-эканамічнага жыцця, напрыклад, у Беларусі. Нягледзячы на тое, што ім можна закідваць герметычнасць (якая з’яўляецца наступствам параследу

іх уладамі), яны адпавядаюць патрэбам грамадства (у выпадку Беларусі гэта асабліва актуальна пасля снежня 2010 г.)

Іх крайняй процілегласцю з'яўляюцца залежныя арганізацыі, адзінай вартасцю якіх з'яўляецца доступ (не ўплыў) да адміністрацыі. У выпадку дзеянняў, скіраваных непасрэдна да публічных інстытутаў (напрыклад, *good governance*), гэтыя арганізацыі могуць выконваць ролю грамадскага партнёра. Больш за тое, праз удзел залежнай арганізацыі ў дадзеным праекце, адміністрацыя можа дапусціць да ўдзелу адну з арганізацый кансенсусу.

На нашу думку, няварта цалкам закрывацца ад супрацоўніцтва з адмністрацыяй. Мы не верым у цудоўную здольнасць рэформы адміністрацыі з нізоў, але лічым, што можна супрацоўнічаць з чыноўнікамі (хаця гэта і няпроста). Калі мы згаджаемся на супрацоўніцтва з дактарамі, настаўнікамі, працаўнікамі дамоў сацыяльнай апекі, якія таксама з'яўляюцца элементам дзяржаўнай сістэмы, то нішто нам не замінае рабіць супольныя намаганні разам з мясцовай адміністрацыяй (напрыклад, у малых населеных пунктах) або з залежнымі арганізацыямі.

Варта падкрэсліць, што ў нашых усходніх суседзяў (Украіна, Беларусь) існуе найперш патрэба рэалізацыі мерапрыемстваў (няважна, у якой сферы), вынікам якіх будзе ўзнікненне людскіх повязяў, супольнасці, якая будзе ўсведамляць сваю тоеснасць.

Гэтая ідэя рэалізуецца ў выпадку арганізацый кансенсусу. Яны працуюць у сітуацыі маральнай дылемы: не рабіць нічога (адсутнасць рэгістрацыі) або працаваць, але ў навязаных зверху рамках, з магчымасцю часамі пераступаць гэтыя межы. Арганізацыі усведамляюць, што без «пячаткі» ўлады шмат якія цудоўныя ідэі і ініцыятывы можна пахаваць. Па-другое, яны выступаюць «піянерамі» ў знаходжанні кампрамісаў паміж імкненнямі NGOs і ўсяўладнасцю адміністрацыі. Супрацоўнічаючы з адміністрацыямі кансенсусу, мы мусім усведамляць, што вызначэнне формы і сферы дзяйнасці ў вялікай ступені належыць ім, бо яны найлепш ведаюць рэаліі і дакладна ўяўляюць, што можна або ўдасца зрабіць.

МІЖНАРОДНАЕ ПАРТНЁРСТВА

Часта паўстаюць практычныя пытанні пра спосаб навязвання кантакту і супрацоўніцтва з партнёрам з Усходу, напрыклад, з беларускім. Арганізацыі без супрацоўніцтва ўжо маюць сваіх давераных партнёраў. Навязваючы супрацоўніцтва з арганізацыямі залежнымі, мы ставім пад пагрозу кантроль над рэалізацыяй нашых мэтаў, рызыкуем, што праект будзе выкарыстаны для рэалізацыі «лакальных інтарэсаў». Найбольш прывабнымі для арганізацый, якія хочуць распачаць «прыгоду на Ўсходзе», у тым ліку ў Беларусі, з'яўляюцца арганізацыі кансенсусу.

Цяперашняя сістэма навязвання партнёрства, між іншым, у выглядзе базы арганізацый на старонках www.ngo.pl, www.ngo.ru, www.ngo.by, або ў выглядзе базы міжнародных праектаў, рэалізаваных польскімі няўрадавымі арганізацыямі, створанай Групай Замежжа, або ў форме біржаў абмену партнёрамі, арганізаваных у рамках канферэнцый і семінараў, не гарантуе 100% выбару аптымальнага партнёра, і што яшчэ важней – магчымасць яго верыфікацыі.

Праверанае правіла кажа, што ў дарозе трэба заўжды затрымлівацца ў самых папулярных корчмах. Тое самае датычыць выбару партнёра ў праекце. Асабліва партнёра з усходу.

Найлепш будаваць адносіны з тымі, хто мае шмат працы, і таму правераны і верыфікаваны іншымі. Натуральна, тут трэба быць пільнымі. Мы ўжо мелі дачыненне з партнёрамі, цудоўна арганізаванымі і спраўнымі, якія, аднак, зусім не адчувалі «ветру перамен», а праекты рэалізавалі выключна з прычын меркантыльных.

Іншая праблема, якая можа ўзнікнуць пры супрацоўніцтве з партнёрам NGO, гэта сітуацыя, калі партнёр трактуе праект як магчымасць забяспечыць уласныя інтарэсы. Ёсьць урэшце і партнёры-манапалісты, якія не дапускаюць да супрацоўніцтва іншыя лакальныя інстытуцыі. Натуральна, аптымальны варыянт – гэта пастаянны, адказны, правераны ў баях партнёр, бо элемент трываласці, супрацоўніцтва і лаяльнасці вельмі важны. Калі партнёр відавочна неадпаведны, а прытым яшчэ і гультаяваты, варта, дзеля інтарэсаў дзейнасці, без сантыментаў падумаць пра яго замену.

МАРЭК МЛЫНАРЧЫК, ПАВЕЛ ПРАКОП

Пра правы чалавека ў Беларусі гавораць ужо шмат стагодзьдзяў. Але да сёньняшняга дня праблемы асабістай свабоды й вальнадумства застаюцца актуальнымі для беларусаў. У неспрыяльных, нават небясьпечных умовах беларускія праваабарончыя арганізацыі працягваюць сваю дзейнасьць.

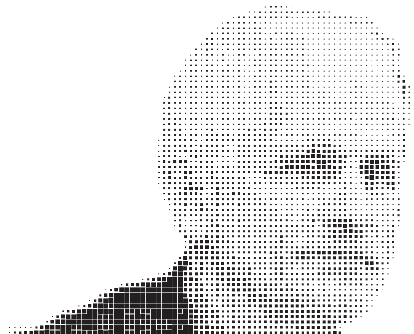

АЛЕСЬ БЯЛЯЦКІ

ПРАВААБАРОНЧАЯ ДЗЕЙНАСЬЦЬ У БЕЛАРУСІ. АД ВЫТОКАЎ ДА АПОШНІХ ДЗЁН

Гісторыя асэнсаваньня правоў чалавека й змаганьня за правы чалавека мае ў Беларусі вельмі даўнюю традыцыю. Першая згадка пра правы чалавека менавіта ў такім спалучэньні словаў гучыць у XVIII ст. у беларускім рукапісным творы полацкага шляхціца Сямёна Зяновіча «Сапраўдная навука асноў права чалавека ў прыватнасьці і права народаў увогуле», у якім аўтар разглядае юрыдычныя передумовы роўнасьці, разважае пра свабоду й яе якасьці.

Надзвычай важны акт у грамадзка-палітычным жыцьці Беларусі зьдзейсьніў кіраўнік паўстаньня 1793 г. у Вялікім Княстве Літоўскім Якуб Ясінскі, які выступаў за скасаваньне манархіі й за адмену прыгону. 23 красавіка 1793 г. у Вільні адбылося паўстаньне, і быў захоплены расейскі вайсковы гарнізон, а на наступны дзень ужо быў прыняты Ўнівэрсал, у якім абвяшчалася роўнасьць станаў, а сялянам надавалася асабістая вольнасьць. Гэтыя ідэі роўнасьці людзей, асабістай свабоды й неадʼемнасьці правоў чалавека сталі асноватворнымі на ўсё наступнае

стагодзьдзе. Менавіта яны гучалі падчас усіх паўстаньняў супраць расейскага дэспатызму.

Пасьля Кастрычніцкай рэвалюцыі 1917 г. разьвіваць і абараняць грамадзка-палітычныя правы ў Савецкай Беларусі стала практычна немагчыма. Дыктатура пралетарыяту, масавыя сталінскія рэпрэсіі прымусілі беларусаў найперш клапаціцца не пра адстойваньне сваіх правоў, а пра элементарнае выжываньне. Пасьля Другой сусьветнай вайны гэтая праблема стала яшчэ больш актуальнай. Тым ня менш адразу пасьля вайны, асабліва на тэрыторыі Заходняй Беларусі, пачалі паўставаць маладзёвыя падпольныя арганізацыі: Саюз вызваленьня Беларусі, Саюз беларускіх патрыётаў, «Чайка», «Вольная Беларусь» ды інш., якія ставілі на мэце змаганьне за незалежнасьць Беларусі й аднаўленьне для беларускага народу грамадзкіх, палітычных ды сацыяльных правоў. Усе гэтыя арганізацыі былі выкрытыя КДБ, іх удзельнікі рэпрэсаваныя, а некаторыя й расстраляныя.

Сьмерць Сталіна дала новы штуршок барацьбе беларусаў за правы чалавека. З 1953 па 1985 г. па артыкуле «Антысавецкая прапаганда і агітацыя» ў Беларусі было асуджана больш за сто асобаў. Выступалі беларусы й супраць увядзеньня савецкіх войскаў у Чэхаславаччыну ў 1968 г. Так, за антысавецкія выказваньні былі пакараныя журналіст і гісторык Анатоль Сідарэвіч, паэт Фёдар Яфімаў, Мікалай Якімовіч, Мікалай Кукабака. Апошні стаў ці ня самым вядомым беларускім дысыдэнтам. За праваабарончую дзейнасьць – выступы з крытычнымі артыкуламі, распаўсюд Усеагульнай дэкларацыі аб правах чалавека – ён быў неаднаразова арыштаваны, судом накіраваны на прымусовае псыхіятрычнае лячэньне, затым асуджаны за «ганьбаваньне савецкага дзяржаўнага й грамадзкага ладу».

Але шырокага дысыдэнцкага руху ў Беларусі так ня склалася. Былі асьветніцкія паўлегальныя формы працы, накіраваныя ў асноўным супраць русіфікатарскай палітыкі, якую праводзілі камуністы. Так, напрыклад, браты Белыя ў 1950–70-я гады распаўсюджвалі антысавецкія ўлёткі ў Менску, за што былі схопленыя й асуджаныя на вялікія тэрміны зьняволеньня. Таксама быў рэпрэсаваны філёзаф і культуроляг Кім Хадзееў, які ачольваў філязофска-літаратурны гурток студэнтаў БДУ. Пры нявысьветленых абставінах быў забіты ў 1972 г. мастак Лявон Баразна, лідэр нонканфармісцкага мастацкага руху, які выступаў

супраць зьнішчэньня старога Менску. Варта згадаць і Якава Хейфіца, аднаго з габрэйскіх актывістаў, асуджанага за крытыку ўлады па пытаньні культурных правоў габрэйскай меншасьці ў Беларусі.

ПАЧАТАК 1980-Х: ЗМАГАНЬНЕ ЗА НЕЗАЛЕЖНАСЬЦЬ

На пачатку 80-х гадоў у Беларусі сфармавалася новая маладзёвая дэмакратычная плынь, якая шукала як легальныя, так і нелегальныя формы працы. Натхнёная падзеямі ў Польшчы, беларуская моладзь паставіла перад сабой задачу змаганьня за нацыянальныя, палітычныя, грамадзкія й сацыяльныя правы для беларускага народу.

16–17 сьнежня 1987 г. адбыўся Першы Вольны Сойм маладзёвых беларускіх суполак, на якім прысутнічалі прадстаўнікі некалькіх дзясяткаў так званых «нефармальных аб'яднаньняў». Быў прыняты шэраг дакумэнтаў, у якіх дэкляраваліся барацьба за стварэньне прававо дзяржавы, неабходнасьць забесьпячэньня ўсіх грамадзкіх і палітычных свабодаў, незалежнага суда, кантроль за дзейнасьцю КДБ, за справядлівасьцю правасудзьдзя і г. д. Знакавым стаўся для беларускіх праваабаронцаў 1988 г., калі была абнародаваная праўда аб месцы масавага пахаваньня ахвяраў сталінскіх рэпрэсіяў пад Менскам ва ўрочышчы Курапаты. Пасьля гэтага быў створаны «Камітэт-58» як «напамінак аб адпаведным артыкуле Крымінальнага кодэксу РСФСР, па якім былі несправядліва асуджаныя мільёны людзей ува ўсіх рэспубліках СССР». На базе «Камітэту-58» было ўтворана Таварыства памяці ахвяр сталінскіх рэпрэсій «Мартыралёг Беларусі». Гэта першая афіцыйна абвешчаная легальная праваабарончая арганізацыя ў краіне.

Змаганьне з сталінскай спадчынай было надзвычай важным для дэмакратычных зьменаў у беларускім грамадзтве. Першыя масавыя акцыі ў Беларусі: Дзяды-87, дэманстрацыя й мітынг у Курапатах, які адбыўся 19.06.1988, і Дзяды-88, якія адбыліся 30.10.1988, – мелі выразны антысталінскі, антытаталітарны кірунак. Менавіта таму Дзяды-88 былі жорстка разагнаныя савецкімі беларускімі ўладамі. Але ўжытыя ўладамі рэпрэсіі не далі чаканага выніку. У адказ на іх у грамадзтве ўзьнялася сапраўдная хваля асуджэньня й абурэньня. Тысячы грамадзянаў пайшлі ў толькі што створаны Беларускі Народны Фронт – першую масавую

дэмакратычную грамадзка-палітычную арганізацыю, якая ставіла на мэце маштабныя дэмакратычныя пераўтварэньні ў грамадзтве й дабівалася іх у наступныя гады палітычнымі й грамадзкімі сродкамі. Праблемы дзяржаўнай незалежнасьці, шматпартыйнасьці, свабоды распаўсюду й атрыманьня інфармацыі, свабоды сумленьня, экалёгіі, правядзеньня справядлівых выбараў, эканамічнага рэфармаваньня, захаваньня правоў чалавека й г. д. былі галоўнымі пытаньнямі, якія ставіў у сваёй дзейнасьці Беларускі народны фронт. Дзейнасьць БНФ як галоўнай палітычнай і грамадзкай сілы ў канцы 1980-х – пачатку 1990-х гадоў прывяла да здабыцьця Беларусьсю ў 1991 г. незалежнасьці.

У 1990 г. разьвівалася дзейнасьць Вэнскага камітэту, які, як згадвае адзін зь ягоных заснавальнікаў Валеры Сядоў, «узьнік як адваротная рэакцыя на масавы тэрор камуністычнага рэжыму супраць сяброў БНФ і ўсіх нязгодных». Сябры Вэнскага камітэту забясьпечвалі юрыдычную дапамогу, выступалі з праваабарончымі ідэямі на мітынгах, у вольнай прэсе, удзельнічалі ў міжнародных праваабарончых канфэрэнцыях у Маскве, у канфэрэнцыях паняволеных народаў у Таліне, Тбілісі. 10 сьнежня 1990 г. правялі ў Менску мітынг, прысьвечаны Дню правоў чалавека, у якім удзельнічалі некалькі тысячаў чалавек. Сам В. Сядоў 7 лістапада 1990 г. браў удзел у антыкамуністычным мітынгу-шэсьці з цэнтру Менску й усклаў да помніку Леніна так званыя «дары» – крыж у вопратцы зьняволенага, абкручаны калючым дротам, – за што 7 траўня 1991 г. пастановаю Пракуратуры БССР быў арыштаваны й зьмешчаны ў сьледчы ізалятар. У ізалятары знаходзіўся больш за два месяцы, зь якіх 32 дні трымаў галадоўку. Неўзабаве дзейнасьць Вэнскага камітэту спынілася.

Пэўную працу, накіраваную на забесьпячэньне свабоды слова й абарону правоў журналістаў і пісьменьнікаў, праводзіў беларускі ПЭН-цэнтар (першы кіраўнік – Карлас Шэрман), створаны ў лістападзе 1989 г. З 1994 г. беларускі ПЭН-цэнтар штогод прысуджае дзьве *літаратурныя прэміі* пісьменьнікам з мэтай заахвочваньня іхнай працы на карысьць пашырэньня ідэяў адкрытага грамадзтва. У 1996 г. беларускі ПЭН-цэнтар стаў членам Камітэту «Пісьменьнікі ў зьняволеньні», заснаванага ў 1960 г. Асамблеяй Дэлегатаў Міжнароднага ПЭН-клюбу. Неаднаразова сябры беларускага ПЭН-цэнтру перасьледаваліся за сваю актыўную грамадзянскую пазыцыю. Так, былы кіраўнік ПЭН-цэнтру, беларускі пісьменьнік Уладзімер Някляеў, які кандыдаваў у прэзыдэнцкіх выбарах

у 2010 г., быў моцна зьбіты й арыштаваны КДБ, а затым асуджаны. ПЭН-цэнтар выступае ў абарону рэпрэсаваных беларускіх пісьменьнікаў.

У 1992 г. была створаная Беларуская ліга правоў чалавека, якую ўзначаліў на той час дэпутат Вярхоўнага савету Яўген Новікаў. Напачатку ЛГПЧ займалася праваабарончай працаю, дапамагала людзям, якія падпалі пад рэпрэсіі з боку беларускіх уладаў, выдавала газэту «Правы чалавека», актывісты Лігі дасьледавалі пытаньне выкарыстаньня псыхіятрычнай мэдыцыны ў мэтах перасьледу іншадумцаў у Беларусі. У 1995 г. Я. Новікаў зьмяніў свае погляды й быў адхілены ад кіраўніцтва ЛГПЧ. Паступова да 2000 г. праца ЛГПЧ спынілася.

СЯРЭДЗІНА 1990-Х: НОВАЯ СТАРОНКА ГІСТОРЫІ ПРАВА Ў БЕЛАРУСІ

З прыходам да ўлады А. Лукашэнкі сытуацыя з правамі чалавека ў краіне рэзка ўскладнілася. Як рэакцыя на першыя абмежаваньні з боку ўладаў свабоды распаўсюду інфармацыі ўзьнікла Беларуская асацыяцыя журналістаў, асноўнай мэтай якой стала «стварэньне ўмоваў для забесьпячэньня свабоды слова й друку, права на бесьперашкоднае атрыманьне, захоўваньне й распаўсюджваньне інфармацыі».

Адказам на наступ на грамадзкія й палітычныя свабоды стала стварэньне 1 лістапада 1995 г. Беларускага Гельсынскага Камітэту (БГК), ганаровым старшынём якога быў абраны вядомы беларускі пісьменьнік Васіль Быкаў. Зьдзек з нацыянальнага бел-чырвона-белага сьцягу з боку вышэйшых беларускіх чыноўнікаў быў штуршком для стварэньня БГК. Камітэт мае прадстаўніцтвы ў 12 гарадах краіны, налічвае каля 350 сяброў. У 1998 г. быў узнагароджаны прэміяй ЭЗ і ЗША. БГК выяўляе выпадкі парушэньня правоў чалавека, забясьпечвае прававую дапамогу канкрэтным людзям (штогод у БГК прыходзіць да 2000 скаргаў), праводзіць праваабарончыя сэмінары й трэнінгі па навучаньні маладзёвых актывістаў і юрыстаў, выдае спэцыяльную літаратуру, арганізоўвае разнастайныя мерапрыемствы з мэтай прыцягнуць увагу грамадзкасьці да праблемаў парушэньня правоў чалавека ў Беларусі. Камітэт зьяўляецца партнэрам Рады Эўропы, удзельнічае ў міжнародным гельсынскім руху. Зараз БГК ачольвае Алег Гулак.

Увесну 1996 г. у адказ на жорсткі разгон сілавымі структурамі масавай маніфэстацыі «Чарнобыльскага шляху», пасьля якога было арыштавана амаль 200 асобаў і ўзбуджаная крымінальная справа супраць арганізатараў, стварылася група падтрымкі ахвяраў палітычных рэпрэсіяў, якая заклала пачатак існаваньня Праваабарончага цэнтру «Вясна» (кіраўнік – Алесь Бяляцкі). Прыярытэтамі дзейнасьці Цэнтру, які сёньня прадстаўлены ў 17 найбуйнейшых гарадах Беларусі, застаюцца дапамога ахвярам палітычных рэпрэсіяў, збор і распаўсюд як у краіне, так і за яе межамі, інфармацыі пра парушэньні правоў чалавека ў Беларусі, асьветніцкія й адукацыйныя праваабарончыя праграмы, назіраньне за выбарамі. У 2003 г. Вярхоўны суд Беларусі па іску міністэрства юстыцыі скасаваў рэгістрацыю «Вясны». У 2007 г. Камітэт па правах чалавека ААН прызнаў ліквідацыю незаконнай і абавязаў беларускі ўрад аднавіць рэгістрацыю. Гэтае рашэньне не было выкананае. 6 сакавіка 2004 г. ПЦ «Вясна» быў прыняты ў Міжнародную Фэдэрацыю Правоў Чалавека (FIDH), а ў 2008 г. А. Бяляцкі быў абраны віцэ-прэзыдэнтам FIDH. Вынікі праваабарончай дзейнасьці Цэнтру былі адзначаныя некалькімі міжнароднымі прэміямі Чэхіі, Італіі, Нарвэгіі, Швэцыі, ЗША.

У другой палове 90-х – пачатку 2000-х гадоў стварыліся іншыя рэспубліканскія й рэгіянальныя праваабарончыя арганізацыі, такія як Асамблея няўрадавых дэмакратычных арганізацыяў Беларусі й «Незалежнае таварыства прававых дасьледаваньняў». На базе апошняга пасьля яго ліквідацыі ўладамі ў 2003 г. былі створаныя Цэнтар прававой трансфармацыі і Фонд разьвіцьця прававых тэхналёгіяў, якія працягнулі дзейнасьць у галіне праваабароны. У кірунку расьсьледаваньняў і прыцягненьня ўвагі да палітычна матываваных выкраданьняў, што адбыліся ў краіне ў 1999–2000 гг., з 1998 г. працуе Прававая дапамога насельніцтву (кіраўнік – Алег Волчак).

З 1998 г. працуе рэгіянальная праваабарончая арганізацыя Магілёўскі праваабарончы цэнтар (кіраўнік – Уладзімер Краўчанка), якая на рэгіянальным узроўні займаецца правядзеньнем маніторынгу сытуацыі з правамі чалавека, зборам і распаўсюдам інфармацыі, падрыхтоўкай адукацыйных і асьветніцкіх праваабарончых мерапрыемстваў.

Праваабарончай дзейнасьцю ў краіне з пачатку 2000-х гадоў таксама займаюцца такія арганізацыі, як Менскі цэнтар правоў чалавека, «Прававая ініцыятыва» (падрыхтоўка праваабарончых

трэнінгаў і сэмінараў), «Праваабарончы альянс» (дапамога ахвярам палітычных рэпрэсіяў і іх сем'ям, распаўсюд інфармацыі пра парушэньні правоў чалавека ў краіне). У 2006 г., пасьля масавых рэпрэсіяў падчас і пасьля прэзыдэнцкіх выбараў, распачаў працу Камітэт абароны рэпрэсаваных «Салідарнасьць», які ўзначальвае Іна Кулей. Асаблівую ўвагу Камітэт засяроджвае на падтрымцы рэпрэсаваных студэнтаў, сем'яў рэпрэсаваных, на мэдычнай і псыхалягічнай дапамозе ахвярам палітычных рэпрэсіяў.

З 2007 г. у Вільні запрацаваў як сумесная праваабарончая ініцыятыва некалькіх арганізацыяў «Дом правоў чалавека ў выгнаньні ў Вільні», які зараз выступае як буйны адукацыйны праваабарончы цэнтар, адкрыты дэмакратычны асяродак, дзейнасьць якога накіраваная на дапамогу беларускім НДА, рэалізацыю беларускіх праваабарончых адукацыйных праграмаў, на падтрымку міжнароднага супрацоўніцтва беларускіх ды замежных праваабарончых арганізацыяў. Таксама на базе арганізацыі праводзяцца трэнінгі, сустрэчы, культурніцкія акцыі, якія цяжка ажыцьцявіць у Беларусі.

Пасьля падзеяў 19 сьнежня 2010 г. была створаная ініцыятыва сваякоў палітычных вязьняў Камітэт «Вызваленьне», які працуе ў кірунку дапамогі палітычным вязьням, а таксама сем'ям, якім такая падтрымка патрэбная.

З прычыны неспрыяльных умоваў для працы ўсіх праваабаронцаў у Беларусі нашыя праваабарончыя арганізацыі аб'ядноўваюць свае намаганьні ў сумеснай дзейнасьці. У 2004 г. у Менску й 25–26 верасьня 2010 г. у Вільні былі праведзеныя два форумы беларускіх праваабаронцаў, на якіх былі абмеркаваныя шляхі актывізацыі й паляпшэньня праваабарончай работы. На другім форуме, у якім бралі ўдзел прадстаўнікі 18 беларускіх праваабарончых арганізацыяў, было прынятае рашэньне аб распрацоўцы стратэгіі разьвіцьця беларускага праваабарончага руху.

На працягу гэтых гадоў было праведзена некалькі супольных праваабарончых кампаніяў, накіраваных на вырашэньне балючых праблемаў у галіне абароны правоў чалавека. Напрыклад, кампанія Stop 193.1, ініцыяваная Асамблеяй НДА, была накіраваная на скасаваньне ў крымінальным кодэксе адказнасьці за дзейнасьць ад імя незарэгістраванай арганізацыі. Гэтая кампанія актыўна праводзілася ў 2009–2010 гг. Таксама трэба ўзгадаць ініцыяваную ПЦ «Вясна»

й БГК кампанію «Праваабаронцы супраць сьмяротнага пакараньня» (распачатая ў 2009 г.); кампанію за альтэрнатыўную службу, у правядзеньні якой удзельнічалі Цэнтар прававой трансфармацыі й ПЦ «Вясна»; кампанію «Праваабаронцы за свабодныя выбары», якую ў 2008 і 2010 гг. падчас парлямэнцкіх і прэзыдэнцкіх выбараў праводзілі ПЦ «Вясна» й БГК. Сумесныя намаганьні праваабарончых арганізацыяў спатрэбіліся для падрыхтоўкі альтэрнатыўнага дакладу па UPR у 2009–2010 гг. для ААН, над якім працавалі Асамблея НДА, ПЦ «Вясна», БАЖ і БГК. Таксама каардынацыя адбываецца на ўзроўні працы грамадзкіх арганізацыяў у грамадзянскай плятформе ва Ўсходнім партнэрстве ў 2009–2011 гг.

Сур'ёзным выклікам для беларускай праваабарончай супольнасьці сталі падзеі непасрэдна падчас і пасьля прэзыдэнцкіх выбараў 19 сьнежня 2010 г. Свае намаганьні беларускія праваабаронцы засяродзілі на дапамозе ахвярам палітычных рэпрэсіяў, выкарыстоўваючы дзеля гэтага як унутраныя, так і міжнародныя магчымасьці й мэханізмы. Была забясьпечаная сталая дапамога палітычным зьняволеным, а таксама сем'ям пацярпелых. Праўдзівыя зьвесткі пра стан палітвязьняў, пра магчымасьці для абароны палітзьняволеных, пра маштабы рэпрэсіяў, якія закранулі сотні чалавек у Беларусі, маніторынг судовых працэсаў, – гэтая інфармацыя з вуснаў праваабаронцаў у 2011 г. неаднаразова гучала ў структурах ААН і АБСЕ, на паседжаньнях Рады Эўропы й Эўрапейскага Зьвязу. У сваіх заявах беларускія праваабаронцы жорстка асудзілі тыя рэпрэсіі, якія ўлады абрынулі на палітычных апанэнтаў. Беларускія праваабаронцы працавалі ў шчыльным кантакце з сваімі замежнымі партнэрамі.

Улады нэрвова адрэагавалі на справядлівую крытыку праваабаронцаў. КДБ былі праведзеныя ператрусы ў офісах вядучых праваабарончых беларускіх арганізацыяў і ў прыватных кватэрах праваабаронцаў, былі канфіскаваныя кампутарная тэхніка й носьбіты інфармацыі. Алесь Бяляцкі, старшыня ПЦ «Вясна», атрымаў ад Генэральнай пракуратуры афіцыйнае папярэджаньне за дзейнасьць ад імя незарэгістраванай арганізацыі, БГК атрымаў два папярэджаньні ад Міністэрства юстыцыі. У дзяржаўных СМІ ідзе бесьперапынная кампанія па дыфамацыі й дыскрэдытацыі дзейнасьці беларускіх праваабаронцаў, іх называюць «пятай калёнай», «ворагамі народу».

Тым ня менш, адчуваючы вялікую адказнасьць перад беларускім народам і перад тымі, каму патрэбная дапамога праваабаронцаў, атрымліваючы бесьперапынную моцную падтрымку ад людзей, беларускія праваабарончыя арганізацыі працягваюць сваю дзейнасьць.

АЛЕСЬ БЯЛЯЦКІ

Ад рэдакцыі. *Праз пару дзён пасьля напісаньня гэтага артыкулу Алесь Бяляцкі быў арыштаваны. Эўрапейская супольнасьць і праваабаронцы сьвету ўспрынялі гэты крок з боку беларускіх уладаў «як расправу й помсту за ягоную шматгадовую праваабарончую дзейнасьць, а таксама як імкненьне зьнішчыць Праваабарончы цэнтар «Вясна» й запалохаць увесь праваабарончы рух у Беларусі».*

Усе зьмены, якія адбываліся ў беларускай адукацыйнай сыстэме ў апошняе дзесяцігодзьдзе, можна назваць «вяртаньнем у мінулае»: пад патрэбу ўлады перапісваліся падручнікі гісторыі й грамадазнаўства, выбудоўвалася моцная адукацыйная вэртыкаль, зьнішчалася нацыянальная мова, у школы вярнулася ідэалёгія.

ТАМАРА МАЦКЕВІЧ

ВЯРТАНЬНЕ БЕЛАРУСІ Ў ЭЎРАПЕЙСКУЮ КУЛЬТУРНУЮ ПРАСТОРУ: РОЛЯ АДУКАЦЫІ

У вялікай ступені цяжкасьці з пабудовай у Беларусі прававой дэмакратычнай дзяржавы, улучанай у сусьветную эканамічную й культурную прастору, зьвязаныя з тым, што беларуская сыстэма адукацыі яшчэ ня выканала сваю сацыякультурную місію – фармаваньня свабоднай дэмакратычнай эўрапейскай нацыі.

У краінах былога СССР адукацыя была накіравана на абслугоўваньне ваенна-прамысловага комплексу. Таму ў школах падтрымліваўся добры ўзровень выкладаньня матэматыкі й прыродазнаўчых дысцыплінаў і штучна заніжалася роля гуманітарнай адукацыі. Пра грамадзянскую адукацыю гаворкі наогул не вялося – яна цалкам замянялася прапагандай.

Пасьля распаду камуністычнага блёку ўсе вызваленыя дзяржавы пачалі рэфармаваць і адбудоўваць свае сыстэмы адукацыі, бо лад мяняўся й грамадзтва патрабавала ад чалавека іншых якасьцяў.

Не была выключэньнем і Беларусь. У 1993 годзе была распрацаваная, але зь вядомых прычынаў не пасьпела быць прынятай, «Канцэпцыя нацыянальнай школы Беларусі», былі выдадзены пазбаўленыя савецкіх ідэалягем падручнікі гісторыі ды грамадазнаўства. Але пасьля 1996 году рэформу адукацыі пачалі згортваць.

СЫТУАЦЫЯ, ЯКАЯ СКЛАЛАСЯ Ў БЕЛАРУСКАЙ АДУКАЦЫІ НА СЁНЬНЯ

Замова, дадзеная адукацыі ў пачатку 90-х, была замененая на іншую. І ўсе зьмены, якія адбываліся ў адукацыйнай сыстэме ў апошняе дзесяцігодзьдзе, можна назваць «вяртаньнем у мінулае»: зноў пад патрэбу ўлады перапісваліся падручнікі гісторыі й грамадазнаўства, выбудоўвалася моцная адукацыйная вэртыкаль, зьнішчалася нацыянальная мова, у школы вярнулася ідэалёгія – заўсёдны інструмэнт дыктатуры.

Сёньня ўсьведамленьне нацыянальнай прыналежнасьці проціпастаўляецца падыходу, паводле якога Беларусь ёсьць захаваная беларускім кіраўніком частка СССР у ягоных найлепшых рысах, а беларусы – найлепшыя з савецкіх людзей.

У 2008 годзе была абвешчаная чарговая рэформа адукацыі, якая яшчэ больш аддаліла нас ад сучасных адукацыйных працэсаў. Гэтае рэфармаваньне адрозьнівалася пасьпешлівасьцю й непрадуманасьцю. Дэкрэт № 15 «Аб асобных пытаньнях агульнай сярэдняй адукацыі» быў падпісаны 17 ліпеня 2008 году, а зь 1 верасьня 2008 году ўсе школы павінны былі пачаць працу згодна з новымі праграмамі. Паказальна, што рэформа рыхтавалася не ў Міністэрстве адукацыі, а ў Адміністрацыі прэзыдэнта, і абвясьціў яе ў той час галоўны ідэоляг краіны акадэмік Анатоль Рубінаў.

У выніку рэформы 2008 году ў першую чаргу былі скасаваныя новаўвядзеньні 90-х гадоў, скіраваныя на ўніфікацыю беларускай адукацыйнай сыстэмы з сучаснай эўрапейскай. Было ліквідавана 12-гадовае навучаньне, практычна па ўсіх прадметах зьнізілася колькасьць навучальных гадзінаў, асабліва пацярпелі замежныя мовы, літаратура, грамадазнаўства, а таксама некаторыя прадметы

гуманітарнага цыклю, якія спрыялі фармаваньню сьветапогляду школьнікаў. А гісторыя Беларусі, сусьветная мастацкая культура наогул былі выключаныя з школьнай праграмы. У выніку ідэалягічнай цэнзуры з падручнікаў гісторыі й літаратуры зьніклі імёны многіх беларускіх гістарычных дзеячаў і пісьменьнікаў, савецкі пэрыяд пачаў тлумачыцца практычна гэтак жа, як у савецкія часы.

Рэформа скасавала профільнае навучаньне ў школах, зьліквідавала паглыбленае вывучэньне прадметаў. У выніку ўсе школы маюць аднолькавую праграму, разьлічаную на вучня са здольнасьцямі ніжэй за сярэдні ўзровень. А заняткі для здольных вучняў прапануюцца ў выглядзе неабавязковых для наведваньня факультатываў, якія вынесеныя на пазаўрочны час. Захавалася невялікая колькасьць гімназіяў і ліцэяў, дзе ўзровень адукацыі вышэйшы, але й ён паступова зьніжаецца.

Рэформа 2008 году канчаткова замацавала дзяржаўную манаполію на сярэднюю школу, зьнізіла агульны навучальны ўзровень, скасавала грамадзянскую адукацыю, замяніўшы яе псэўдапатрыятызмам і вучэньнем пра перавагі беларускай мадэлі разьвіцьця.

Гэтая рэформа была не выпадковай. Ідэалёгія, выкладаньне якой было ўведзена ў расклады з 2003 году, ня справілася са сваёй задачай. І тады пад задачу ідэалёгіі – выхаваньне безыніцыятыўнага паслухмянага чалавека, які бяздумна падтрымлівае палітыку кіраўнічых колаў, – перабудавалі ўсю адукацыйную сыстэму. У выніку асноўнай функцыяй школы стала не адукацыя, а кантроль за думкамі й стрымліваньне актыўнасьці новага пакаленьня. Як сказала раённая адукацыйная чыноўніца з Оршы, «у нас государственная, а значит, государева школа. Как скажет государь, так и будет».

Аднак адукацыя – гэта каштоўнасьць для абсалютнай большасьці беларусаў. Спрадвеку беларусы імкнуліся даць адукацыю сваім дзецям, а калі не было сродкаў – вучылі ўсёй сям'ёй хаця б аднаго, каб выбіўся ў людзі. Заможныя сяляне будавалі школы, наймалі «дарэктараў» – хатніх настаўнікаў, якія хадзілі зь сям'і ў сям'ю й вучылі грамаце.

Сёньня склаліся такія ўмовы, што гэтая традыцыя адраджаецца. Агульны ўзровень школьнай адукацыі настолькі нізкі, што настаўнікі, здольныя даваць сучасныя якасныя веды, і бацькі, зацікаўленыя ў адукацыі дзяцей, вымушаны ствараць альтэрнатыўныя, незалежныя ад дзяржавы адукацыйныя асяродкі.

Асьветніцкая функцыя паступова выходзіць па-за межы школы ў сфэру нефармальнай адукацыі.

Найбольш пашыранымі формамі нефармальнай адукацыі ёсьць курсы й прыватныя заняткі (рэпэтытарства). Яны маюць розную ступень легалізацыі, але выконваюць вельмі вузкія задачы, не прэтэндуюць на выхаваўчую функцыю, не скіраваныя на сацыялізацыю навучэнцаў.

Па-ранейшаму шмат для адукацыі робяць грамадзкія арганізацыі, хаця дзяржава стварыла для іх функцыянаваньня вельмі неспрыяльныя ўмовы.

Прыватныя адукацыйныя ўстановы (школы й ВНУ) нешматлікія й не вылучаюцца актыўнасьцю. Яны паступова выціскаюцца з рынку адукацыйных паслугаў. «Падпольныя школы» таксама нешматлікія, ня могуць адкрыта весьці набор вучняў, рызыкуюць апынуцца пад рэпрэсіямі. Але, зь іншага боку, такія школы (напрыклад, Беларускі гуманітарны ліцэй) зьяўляюцца прыкладам таго, што нават ва ўмовах дыктатуры магчымая адукацыйная самаарганізацыя на каштоўнаснай аснове.

БЕЛАРУСКАЙ ДЗЯРЖАВЕ ПЕРАШКАДЖАЮЦЬ БЕЛАРУСЫ

Кожная дзяржава стварае такую адукацыйную сыстэму, якая адпавядае яе палітычнаму ладу. Сёньняшняя дзяржава не зацікаўленая ў тым, каб беларусы ўсьвядомілі свае нацыянальныя карані, узгадалі традыцыйныя каштоўнасьці. Тады ж высьветліцца, што абсалютная большасьць нашых грамадзянаў – прадстаўнікі заходняй цывілізацыі: яны маюць эўрапейскую мэнтальнасьць, адпаведныя каштоўнасьці, а дэмакратыя – гэта наш цывілізацыйны выбар.

Зараз уладам лягчэй маніпуляваць масавай сьвядомасьцю. З дапамогай ідэалёгіі й прапаганды можна навязаць народу не ўласьцівыя нацыі ідэалы калектывізму, «моцнай рукі», ахвяраў дзеля стабільнасьці й парадку, укласьці ў галаву, што нашая краіна стаіць на раздарожжы паміж Захадам і Ўсходам, напрыдумляць «старэйшых братоў» і «імаверных праціўнікаў». Пакуль беларусы беларускай дзяржаве перашкаджаюць.

Гэта тлумачыцца тым, што ў сучасных палітычных і сацыяльна--культурных беларускіх умовах існуе наўпроставая сувязь успрыняцьця нацыянальных каштоўнасьцяў з дэмакратычным сьветапоглядам

і грамадзкай актыўнасьцю. А грамадзкая актыўнасьць – гэта тое, чаго існы рэжым ня хоча мець.

Беларускамоўная адукацыя загнаная ў рэзэрвацыю, і сытуацыя толькі пагаршаецца. У сталіцы вучыцца па-беларуску ня больш за 2% вучняў. У абласных і раённых цэнтрах сытуацыя яшчэ горшая. Стварыць беларускі кляс вельмі цяжка, амаль немагчыма.

Зь іншага боку, пашыраецца хатняя, дыстанцыйная й нефармальная адукацыя. Дзеці пакуль ходзяць ва «всеобуч», але ўсё часьцей адукацыю атрымліваюць паралельна. Гэткая адукацыя вельмі розная. Беларускамоўная ёсьць таксама. Беларусамі сярод моладзі быць прэстыжна.

Аднак дзяржаву гэта не задавальняе. Таму Адукацыйны кодэкс, які ўступае ў дзеяньне зь 1 верасьня 2011 году, прадугледжвае яшчэ большы кантроль дзяржавы за ўсімі формамі навучаньня.

РОЛЯ ПЭДАГОГА

Разумеюць ролю пэдагога ў фармаваньні будучыні ня толькі дэмакратычныя сілы, але і ўлада. Яна разглядае пэдагога як фактар, які ўплывае на маладое пакаленьне й можа ўмацаваць існы рэжым. Нездарма міністра адукацыі А. Радзькова прызначылі кіраўніком ініцыятыўнай групы А. Лукашэнкі на прэзыдэнцкіх выбарах 2010 году, а потым забралі на падвышэньне ў адміністрацыю прэзыдэнта. Сёньня афіцыйная пазыцыя беларускай улады палягае на тым, што школа павінна рыхтаваць непатрабавальнага грамадзяніна – выканаўцу чужых замоваў, які стаіць на падмурку адаптаваных савецкіх каштоўнасьцяў.

Дзеля гэтага, з аднаго боку, улады максымальна абмяжоўваюць свабоду настаўніка: для гэтага выкарыстоўваюцца кароткатэрміновыя кантракты, бюракратыя, дакладна прапісаныя пляны, праграмы, інструкцыі. З другога боку, паслухмяныя настаўнікі істотна «падкормліваюцца». Для зьніжэньня пратэставай і сацыяльнай актыўнасьці пэдагогаў дзяржава закрывае вочы на ценявы бізнэс большасьці настаўнікаў – рэпэтытарства, якое дазваляе мець дадатковы і, як правіла, нелегальны прыбытак. Але толькі датуль, пакуль настаўнік застаецца паслухмяным. Напрыклад, у 2010 годзе ў адрас настаўнікаў, якія вылучылі свае кандыдатуры на мясцовых

выбарах, паступалі пагрозы: улады абяцалі распачаць супраць пэдагогаў крымінальныя справы за незаконны прыбытак ад прыватных урокаў.

У апошні час у Беларусі пад рэпрэсіі трапляюць ня толькі дэмакратычна настроеныя настаўнікі, але і вучні, студэнты. У рэпрэсіўных мэтах выкарыстоўваюцца эканамічныя мэтады, прызыў у войска, мэдыцына, прычым гэта амаль заўсёды робіцца з парушэньнем заканадаўства.

Новы Адукацыйны кодэкс прадугледжвае новыя магчымасьці для выдаленьня непажаданых настаўнікаў і нават вучняў (!) з сыстэмы адукацыі.

З пункту гледжаньня грамадзянскай супольнасьці роля пэдагога надзвычай важная. Нашая агульная мэта – не згубіць маладое пакаленьне для пэрспэктываў дэмакратыі ў Беларусі.

Задача перад настаўнікам стаіць няпростая, бо ўсё цяжэй і цяжэй растлумачыць моладзі, што такое дэмакратычныя каштоўнасьці, гэта для яе – абстрактныя паняткі. Як немагчыма распавесьці чалавеку пра смак ежы, якой ён ніколі не каштаваў, так моладзь, якая вырасла й сфармавалася пры антыдэмакратычнай уладзе, не адчувае, што такое свабода, выбар, павага да іншай думкі. А калі яна гэтага ня ведае, не прыймае, то ёй цяжка зразумець, да чаго трэба імкнуцца.

СЁНЬНЯ БЕЛАРУСКІ НАСТАЎНІК СТАІЦЬ ПЕРАД ВЫБАРАМ

Сёньня настаўнік мае тры мадэлі паводзінаў.

Калі не рабіць нічога, – ідэалягічная прапаганда зусім дыскрэдытуе паняткі «патрыятызм», «дэмакратыя», «Эўропа», «свабода», і будуць прымацца за норму патэрналізм, ксэнафобія, канфармізм. Тады недалёка той час, калі маладыя беларусы ўжо ня будуць сьмяяцца з асноўнага пастуляту «навуковага камунізма», які сур'ёзна даводзіць, што «дыктатура пралетарыяту ёсьць найвышэйшай формай дэмакратыі».

Калі займацца дэмакратычнай адукацыяй на далёкую пэрспэктыву, – рызыкуем ператварыць дэмакратыю ў гульню, дзе правілы дзейнічаюць толькі на абмежаванай прасторы й непрыдатныя для жыцьця.

І трэці шлях – самы цяжкі: настаўнік павінен пераасэнсаваць тую функцыю, якую яму адводзіць дзяржава, актыўна абараняць сваю прафэсійную й грамадзянскую пазыцыю й будаваць дэмакратыю сродкамі адукацыі ўжо сёньня. Гэта патрабуе вялікіх намаганьняў.

Настаўніку трэба знайсьці мэтады, каб паказаць маладому пакаленьню перавагі дэмакратыі. Прычым зрабіць гэта ў краіне, дзе ідэалёгія ня ў стане замяніць грамадзянскую адукацыю, а грамадзянская адукацыя незапатрабаваная, бо разьлічаная на дэмакратычнае грамадзтва. Настаўнік павінен ствараць умовы, каб дзеці змаглі засвоіць каштоўнасьці цывілізаваных грамадзтваў у той час, калі звонку замест каштоўнаснай базы прапануецца набор рэклямных лёзунгаў накшталт «За квітнеючую Беларусь!». І зрабіць гэта беларускаму настаўніку трэба самастойна, бо спытыць парады няма ў каго. Беларусь – апошняя дыктатура ў Эўропе. Нашыя эўрапейскія суседзі часам нават не разумеюць, што дыктатура ў інфармацыйным грамадзтве выкарыстоўвае новыя больш хітрыя й завуаляваныя тэхналёгіі ідэалягічнай прапаганды й рэпрэсіяў, зь якімі змагацца нашмат цяжэй, чым у часы польскай «Салідарнасьці» й нават у пэрыяд каляровых рэвалюцыяў.

Зь іншага боку, трэці шлях самы просты: трэба быць сабой і выконваць сваю місію, – і яго выбіраюць шмат настаўнікаў Беларусі.

Усьвядоміць сваю місію й атрымаць неабходныя інструмэнты для яе рэалізацыі настаўніку дапамагаюць грамадзкія арганізацыі, якія ладзяць мэтадычнае й грамадзянскае навучаньне для пэдагогаў. Яны прапаноўваюць розныя праграмы, стажыроўкі, перакладаюць матэрыялы, якімі карыстаюцца настаўнікі дэмакратычных краінаў. Каб не вынаходзіць ровар, можна скарыстаць тое, што спадабалася, што больш для нас прыдатнае, але шмат што давядзецца рабіць самастойна.

Беларускія мэтадысты й іншыя пэдагагічныя адмыслоўцы, якія прапаноўваюць настаўнікам тэхналёгіі навучаньня, запазычаныя ў асноўным у суседзяў з усходу, зусім ня ўлічваюць, што абсалютная большасьць нашых грамадзянаў мае эўрапейскую (заходнюю) мэнтальнасьць, нават не ўсьведамляючы гэтага. Што б там ні казалі, для беларусаў, як і для немцаў, чэхаў ці латышоў, чалавек заўсёды быў важнейшы за ягоны статус: пасаду, пагоны, узнагароды ці іншыя рэгаліі. Гэта, як кажуць, мэдычны факт, псыхалёгія чалавека заходняй цывілізацыі. Хто быў у азіяцкіх краінах і Расеі, асабліва ў глыбінцы, той разумее, што там зусім інакш. Можа, менавіта таму інавацыйныя й асабова-арыентаваныя адукацыйныя тэхналёгіі так цяжка прыжываюцца на расейскай глебе, што яны прыдуманыя эўрапейцамі з разьлікам на заходнія цывілізацыйныя каштоўнасьці.

Дарэчы, выбітны псыхоляг і пэдагог Леў Выгоцкі – ураджэнец Воршы – стварыў культурна-гістарычную тэорыю, якая спарадзіла найбуйнейшую ў савецкай псыхалёгіі школу. З гэтай школы выйшлі А. Лявонцеў, А. Лурыя, А. Запарожац, Л. Бажовіч, П. Гальперын, Д. Эльконін, П. Зінчанка, Л. Занкоў і інш. У 1970-я гады тэорыі Выгоцкага сталі выклікаць цікавасьць у амэрыканскіх псыхолягаў. У наступнае дзесяцігодзьдзе ўсе асноўныя працы Выгоцкага былі перакладзеныя й леглі – разам з дасьледаваньнямі Жана Піяжэ – у аснову сучаснай адукацыйнай псыхалёгіі ЗША. А ў гэты ж час у Расеі, а з аглядкай на яе й у Беларусі, хутка згортвалася заснаванае на тэорыі нашага земляка разьвіцьцёвае навучаньне паводле сыстэмы Эльконіна-Давыдава, зноў узносілася на п’едэстал савецкая адукацыйная сыстэма, здольная прадукаваць хіба што салдатаў.

Беларускім настаўнікам, як і беларусам наогул, трэба вырвацца з-пад уплыву рускамоўнай інфармацыйнай прасторы, глядзець шырэй, каб знайсьці сваё месца ў шматкультурным сьвеце й застацца сабою.

«ПАКАЛЕНЬНЕ Y» VS «ПАКАЛЕНЬНЕ LU»

Любая адукацыя мае тры складнікі: веды, грамадзянскія кампэтэнцыі (г. зн. уменьне й асэнсаванае жаданьне карыстацца тымі ведамі) і каштоўнасьці. Калі страчваецца хаця б адзін са складнікаў, атрымліваецца нетрывалая канструкцыя.

Адмежаваная ад эўрапейскіх навучальных праграмаў беларуская адукацыя не ацэньваецца паводле крытэраў, якія вызначаюць якасьць эўрапейскай адукацыі. Беларусь ня ўключаная ў міжнародную праграму ацэнкі адукацыйных дасягненьняў вучняў (PISA), якая забясьпечвае самы шырокі ў сьвеце й строгі набор міжнародных дасьледаваньняў па ацэнцы ведаў і ўменьняў вучняў сярэдніх школ. Беларусь не далучылася й да Балёнскага працэсу, які дазваляў бы студэнтам і выкладчыкам ВНУ абменьвацца адукацыйным досьведам. Большасьць беларускіх выкладчыкаў і ня чула пра ключавыя кампетэнцыі як крытэр ацэнкі якасьці адукацыі, прапісаны ў рамкавых умовах у рэкамэндацыях Эўрапарлямэнта й Рады Эўропы ад 18 сьнежня 2006 году.

Беларуская адукацыя разьвіваецца ўсьляпую – і як вынік мы маем цэлае пакаленьне, сфармаванае пры рэжыме Лукашэнкі, якое атрымлівае

адукацыю, не арыентаваную на рэалізацыю ў грамадзтве. Прадстаўнікі гэтага пакаленьня адрозьніваюцца ад сваіх аднагодкаў ува ўсім сьвеце, бо ня ўмеюць цаніць свой час, не скіраваныя на дасягненьні, даўжэй за іншых адцягваюць пераход у дарослае жыцьцё. Паводле дадзеных лябараторыі аксыямэтрычных дасьледаваньняў НОВАК, толькі частка беларускай моладзі спадзяецца на сябе й ставіць свой посьпех у залежнасьць ад уласных высілкаў, а другая частка, якая складае 30%, спадзяецца на дзяржаву. Нэгатыўнай тэндэнцыяй для дзяржавы зьяўляецца тое, што адсотак патэнцыйных эмігрантаў сярод моладзі складае прыкладна 40%, а таксама наяўнасьць у маладых беларусаў значнага сьледу савецкага мысьленьня. З пакаленьнем Y на Захадзе зьвязваюць надзеі, а ў нас яго лічаць страчаным.

ВЫСНОВЫ

Беларусь – гэта геаграфічная, гістарычная й культурная частка Эўропы, штучна адсунутая ўбок ад працэсаў, што маюць месца ў Эўропе.

Для вяртаньня Беларусі ў эўрапейскую культурную прастору найпершай задачай сыстэмы адукацыі ў нашай краіне павінна быць фармаваньне мадэрнай беларускай нацыі – гэта падмурак для будаўніцтва эўрапейскай дзяржавы. Без выкананьня гэтай задачы цяжка быць інтэграванымі ў сучасную эўрапейскую адукацыйную й культурную прастору, дзе постнацыянальныя грамадзтвы вырашаюць праблемы наступнага ўзроўню.

Другой, ня менш важнай задачай зьяўляецца фармаваньне актыўнага адказнага грамадзяніна, здольнага дзейнічаць на ўсіх узроўнях дэмакратычнага грамадзтва. Гэтая задача яшчэ больш складаная, бо патрабуе, па-першае, гуртаваньня інтэлектуальных сіл Беларусі, каб сфармаваць ясны пасыл, ЯКІМ ЧЫНАМ можна навучаць дэмакратыі ў грамадзтве, дзе гэткія веды не запатрабаваныя, а актыўнасьць і жаданьне быць адказным за сябе супярэчаць патэрналісцкай палітыцы дзяржавы, і па-другое – стварэньня ўмоваў для практычнага выкарыстаньня ведаў і навыкаў дэмакратычнага грамадзтва.

ТАМАРА МАЦКЕВІЧ

НДА ІНТЭРВ'Ю

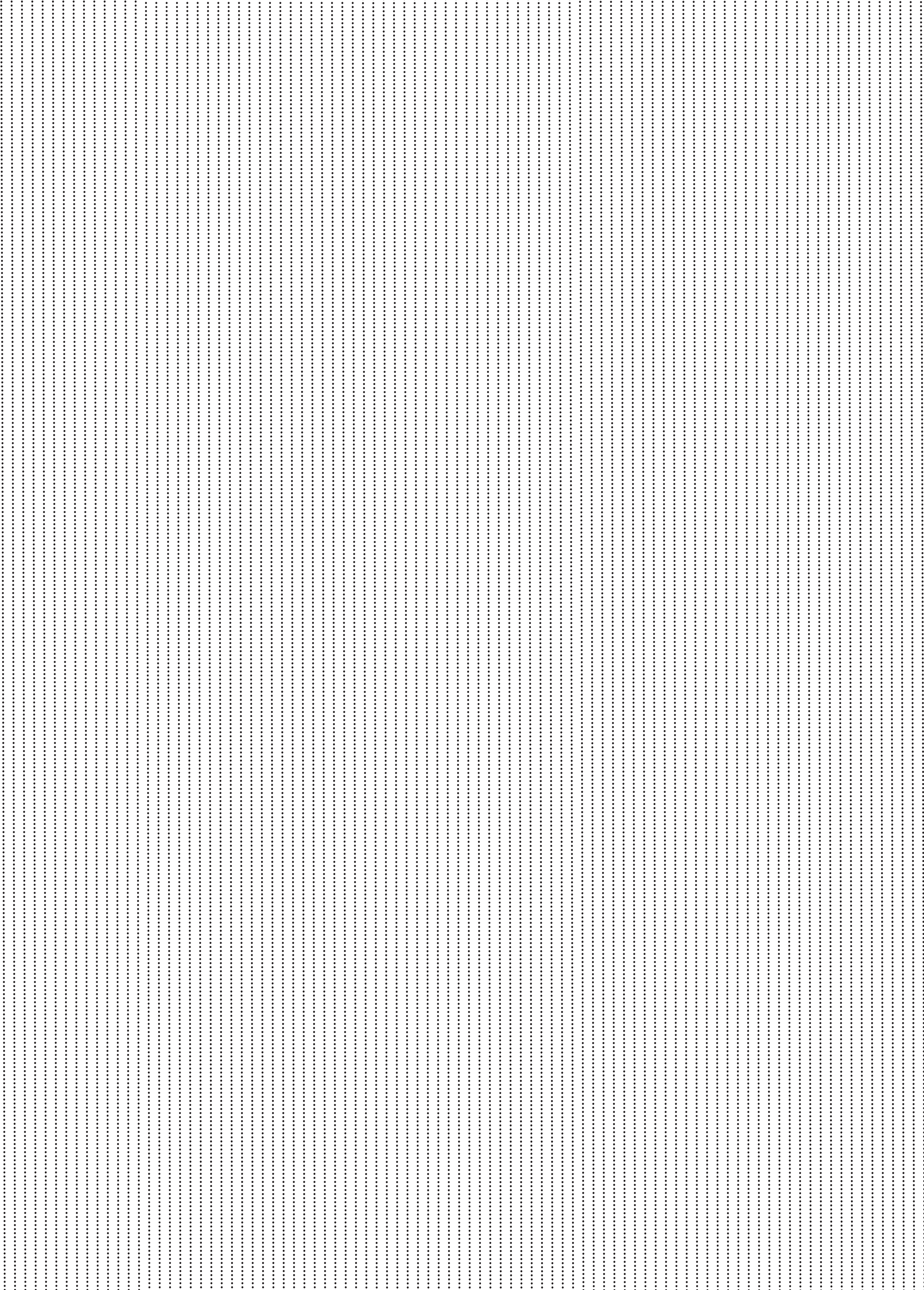

Беларусские интеллектуалы не только географически видят Беларусь в Европе, но продвигают «европейский путь», в первую очередь, как идею нематериальных (социо-культурных) ценностей.

ЦІ БЕЛАРУС – ГЭТА ТАКСАМА ЕЎРАПЕЕЦ?

ОЛЬГА ШПАРАГА – ІНТЭРВ'Ю

Центр европейских исследований – беларусская независимая организация, созданная в 2010 году на базе интернет-журнала «Новая Еўропа». Центр объединяет беларусских исследователей и экспертов, которые выступают за европейский выбор для Беларуси. Идея Центра заключается в том, чтобы сконцентрироваться на европейской проблематике и заниматься проектами, в которых бы, с одной стороны, исследовались европейское измерение беларусского общества и предпосылки европеизации Беларуси. С другой стороны, посредством этих исследований – в области политики, экономики, образования, истории, культуры – предполагается расширять представления о процессах, которые происходят в Европе. О деятельности Центра, о политической, культурной ситуации в Беларуси, о проблемах гражданского общества рассказывает Ольга Шпарага – кандидат философских наук, эксперт Центра европейских исследований, доцент Европейского гуманитарного университета, редактор интернет-журнала «Новая Еўропа».

Татьяна Артимович: Ольга, ключевой идеей Центра европейских исследований является «идея Европы». Как вы интерпретируете эту идею?

Ольга Шпарага: Идея Европы – это, в принципе, одна из самых обсуждаемых проблем европейского пространства. Потому что до вступления новых стран в Европейский союз идея Европы воспринималась иначе и была в большей степени связана с демократическими преобразованиями. Когда в ЕС вступили новые члены из Центральной и Восточной Европы, то эта идея дополнилась более сложными интерпретациями, которые включили в себя ценности и противоречия коммунистического и советского прошлого, историю каждой отдельной страны, где больше этнических, политических, культурных противоречий. Но я солидаризируюсь с теми исследователями, которые рассматривают Европу, в первую очередь, из ценностной перспективы, отсылающей, с одной стороны, к базовым политическим ценностям – свободы, прав человека, а с другой, предполагающей, что в каждой отдельной стране с ее уникальным прошлым и культурой эти ценности преломляются по-своему.

Также ключевую роль сегодня для всего европейского пространства играет проблема идентичности. Возникает вопрос: можно ли прийти к единой европейской идентичности? Можно ли говорить об общности ценностей в европейском пространстве? Важной темой является и культура памяти, поскольку в каждом регионе Европы имеется свой сложный исторический нарратив, который нужно как-то интегрировать в общее европейское пространство, в то же время не игнорируя всех тех фактов, противоречий и сложностей, которые есть в каждом регионе. Для Беларуси в этом смысле идея Европы – это все-таки ориентир, указывающий на то, что может быть по-другому. Важную роль здесь играет диалог, потому что наилучший способ оценить то, что ты делаешь, – это позволить оценить свои действия другим. Я считаю, что другие европейцы могут помочь беларусам в оценке собственного настоящего и прошлого. В нашей истории есть противоречия между советским прошлым, европейским, различия между системами образования, экономики, культурными мирами. Согласование этих различных ценностей и есть европейских путь. Наш Центр ставит задачу

как раз продвижения европейской идеи академическим способом, что содействовало бы возникновению в Беларуси более широкого направления европейских исследований.

Т.А.: Кто является экспертами Центра?

О.Ш.: Это группа, на базе которой мы в свое время создавали «Новую Еўропу»: главный редактор журнала, философ Александр Адамянц, историк Алексей Браточкин, политолог Павел Усов, политолог и аналитик Андрей Федоров. Когда мы готовили нашу первую монографию «Пути европеизации Беларуси. Между политикой и конструированием идентичности», мы обратились за помощью в департамент политических наук ЕГУ, преподаватель которого, европеист Анатолий Круглашов рекомендовал нам выпускников этого департамента Александра Власкина и Юлию Коцкую. В итоге они приняли участие в нашем исследовании. В принципе, одной из задач Центра является интеграция тех молодых исследователей, которые получили образование в области европеистики за пределами Беларуси.

Т.А.: Упомянутая выше монография «Пути европеизации Беларуси. Между политикой и конструированием идентичности» – это первый результат деятельности Центра?

О.Ш.: Не совсем. В самом начале мы издали «Глоссарий терминов ЕС и Восточного партнерства», которого до этого не существовало ни на русском, ни на беларусском языках. Помимо перевода уже имеющихся текстов с английского языка наши эксперты написали дополнительные тексты касательно ситуации в Беларуси: как развивались беларусско-европейские отношения за последние 20 лет, о программе Восточно-Европейского партнерства, а также по ряду других специфических для нашего контекста понятий. Спустя год появилась монография «Пути европеизации Беларуси». Можно сказать, что возникновение Центра не стало бы возможным без многолетних дискуссий и круглых столов, которые проводит «Новая Еўропа» и с транскриптами которых можно познакомиться на нашем сайте.

Т.А.: На ваш взгляд, насколько ваши теоретические исследования могут внести реальный вклад в модернизацию Беларуси, в изменение существующей ситуации?

Ці беларус – гэта таксама еўрапеец?

О.Ш.: В нашем исследовании «Пути европеизации Беларуси», опираясь на текст немецкого исследователя Штефана Гарштецкого, мы выделили два понятия: европеизация «сверху» и европеизация «снизу». Европеизация «сверху», которая также называется политической, подразумевает, в первую очередь, приведение законодательства страны в соответствие с законодательством ЕС, следом за которым в стране происходят институциональные преобразования. Но, чтобы такие законодательные, нормативные преобразования стали возможными, нужна воля правительства. В Беларуси пока мы не видим условий для такой европеизации. Поэтому в своей книге сделали акцент на европеизацию «снизу». Идея состояла в том, чтобы показать, какие возможные в наших условиях действия могут способствовать европеизации «снизу». Так, в академической или культурной сферах сами способы формирования сообщества, выбор тем и методологий означают и выбор и отстаивание тех или иных ценностей. К примеру, решающих для европейского пространства публичности и автономии, или, наоборот, чуждых Европе ценностей закрытости и патернализма.

Т.А.: Контактирует ли ваш Центр с государственными институтами?

О.Ш.: Наши книги рассылаются по всем библиотекам, а на «Глоссарий терминов ЕС» Национальная библиотека Беларуси даже сделала отдельный запрос. Пока на этом наше взаимодействие заканчивается.

Т.А.: Центр формировался на основе интернет-журнала «Новая Еўропа». Что это за площадка, кто является ее авторами, какие задачи ставите перед собой?

О.Ш.: «Новая Еўропа» возникла в 2006 году, и, конечно, события президентских выборов в Беларуси того года тоже сыграли свою роль. Но, в принципе, у журнала уже была своя предыстория. До этого наша группа делала небольшой сайт интеллектуального сообщества Беларуси Belintellectuals, идея которого состояла в том, чтобы научиться транслировать более широкой аудитории знания и навыки, которые есть в независимой социо-гуманитарной беларусской среде. Belintellectuals существует до сих пор, но его основу составляют более сложные, интеллектуальные тексты. Идея же «Новай Еўропы» состоит в том, чтобы заниматься, скорее, интеллектуальной журналистикой, писать на темы, связанные с проблемами беларусского общества, культуры, политики, публичного пространства, раскрывать проблемы различных социальных групп, гендерные проблемы. Для нас важно, с одной стороны, обращаться к беларусскому обществу и культуре все с новых сторон, которые открываются благодаря современным социо-гуманитарным исследованиям, а с другой – реконструировать то, что было, особенно за последние 20 лет. Обращаться также к советскому прошлому, потому что в Беларуси и на уровне академических исследований, и на уровне публицистики очень не хватает анализа ближайшего прошлого. Все постоянно как будто начинается сначала, никто не помнит, что происходило 5–10 лет назад. А очень важно об этом не забывать. Это и есть формирование культуры памяти, без которой невозможна европейская идентичность.

Т.А.: Особенность «Новай Еўропы» в контексте других независимых СМИ – это разнообразие мнений, которые высказываются на страницах журнала и субъективность которых в результате создает объективность в целом…

О.Ш.: Я уже говорила, что для нашей группы понятие диалога является основополагающим. Поэтому объективность мы как раз и понимаем как

диалог различных позиций. Но мы бы не стали, например, публиковать на нашем сайте государственных идеологов, потому что на уровне официальной Беларуси нет равенства и взаимности, т. е. мы знаем, что в государственных медиа не будет объективно представлена позиция независимого эксперта или гуманитария. Поэтому пока ситуация такова, что присутствие этих людей на независимой площадке в силу нарушения паритета невозможно. Но всех остальных мы приглашаем участвовать в нашем проекте. Хотя редакция может и не соглашаться с мнением какого-то автора, наша задача состоит в том, чтобы через многообразие мнений показать, что и Беларусь многообразна. Даже та *независимая* Беларусь, все содержание которой, кажется, состоит только в том, что она против Лукашенко. Мы, как и другие площадки, нацелены на то, чтобы не только критиковать, но и сообщать о позитивных проектах: что есть другая Беларусь, другие ценности, другое представление о настоящем и прошлом. Мы ставим целью артикулировать эту разнообразную, не идеологизированную государством Беларусь.

Т.А.: Вы также являетесь преподавателем Европейского гуманитарного университета. В чем, на ваш взгляд, заключаются главные отличия между системами образования ЕГУ и беларусских вузов?

О.Ш.: Первая особенность, как мне кажется, касается не содержания, а формы. С самого момента возникновения для ЕГУ было важно пошатнуть присущее советской системе образования исключительное отношение по вертикали между преподавателем и студентом. В ЕГУ эти отношения строятся по горизонтали: преподаватель и студент являются участниками одного процесса. Преподаватель втягивает в свои исследования студента и старается с ним на равных это обсуждать. Конечно, так как у преподавателя больше знаний, больше опыта, то он, в первую очередь, ими делится. Но главная его задача – научить студента учиться. Второе, что касается содержательного момента, то, конечно, у нас нет единой идеологии, которой бы система образования подчинялась. Каждый преподаватель выбирает ту или иную исследовательскую традицию. Он ее представляет, защищает, противопоставляет другим подходам и учит этому же студентов. Поэтому на выходе студент имеет представление о множестве подходов, и его задача в том, чтобы отдать предпочтение какому-то подходу или синтезировать их в своих исследованиях.

Т.А.: Почему, как вам кажется, несмотря на очевидную актуальность учебных программ ЕГУ, беларусская система образования остается закрытой к такому опыту?

О.Ш.: Изменение отношений между преподавателями и студентами в том направлении, в котором они произошли в ЕГУ, означает демократизацию в принципе. Студенты, которые чувствуют себя наравне с преподавателем, конечно, будут бороться за свои права. В идеале это учит их еще и активной гражданской позиции. А для идеологизированной системы образования это вызов. Если говорить о содержании, то важнейшей составляющей всех направлений, методологий ЕГУ является критическая установка, без которой знание невозможно. А в беларусской системе социо-гуманитарного знания до сих пор существуют понятия правильной философии, правильной идеологии, правильной экономической системы, которые нельзя критиковать, которым нельзя предложить замену. Пока ситуация такова, ни о какой открытости не может идти и речи. Важно также, что от критики подходов мы приходим к критике реальности. Это то, что, конечно, системе беларусского образования не нужно. Как и в советское время, система образования обслуживает государственный аппарат власти и готовит специалистов, которые оказываются не конкурентоспособными за пределами Беларуси. Они имеют плохое представление о других возможных моделях общественного, политического, культурного устройства и потому не могут найти общего языка со своими коллегами из других стран. Таким образом режим обеспечивает себе стабильность: в силу полученного знания, не найдя себе применения за пределами Беларуси, гуманитарии обречены воспроизводить эту систему. Хотя стоит отметить, что в силу глобализации беларусская система уже не такая закрытая. Часть молодежи, да и преподавателей, которая видит проблемы закрытости, благодаря интернету сама формирует представление о том, что есть и другие модели общественно-политического, культурного устройства. А затем самостоятельно их осваивает.

Т.А.: В своей книге «Пробуждение политической жизни: Эссе о философии публичности» вы выделили два ключевых для появления Вашей активной гражданской позиции момента: 2004 год – закрытие ЕГУ в Минске и президентские выборы 2006 года.

Но для тех, кто стоял у истоков беларусского «возрождения» 1990-х, именно после этих дат эпоха «великих надежд» сменилась эпохой «великих разочарований»…

О.Ш.: Наверное, те, кто оказался *разочарованными*, до сих пор вспоминают, насколько массовыми были протесты и мобилизация в 1990-е. Конечно, им хочется, чтобы такие изменения были и сейчас. Они часто не видят предпосылок для трансформации нынешней Беларуси. Однако я вижу ситуацию из перспективы своего поколения. Для меня как для исследователя вызовом стало закрытие ЕГУ в Минске в 2004 году: возник вопрос, могу ли я заниматься чем-то еще, кроме академической деятельности. Можем ли мы, академики, быть еще и журналистами, публицистами или вообще заниматься общественной деятельностью? Поиск ответов на эти вопросы в последующие годы только обогатил меня. В Беларуси оказались сплошные пустые «ниши».

Т.А.: Ваша идея – идея Европы, публичность, которую вы *провоцируете* в беларусском пространстве, очевидно идут вразрез с тем национальным проектом, что создавался в 1990-е. Ощущаете ли вы столкновение этих идей?

О.Ш.: Установка на диалог была ключевой для всех наших проектов, начиная с Belintellectuals, идея которого заключалась как раз в том, чтобы наиболее широко представить всех тех, кого можно обозначить как беларусских интеллектуалов. Это и Алесь Антипенко, который создавал Беларусский Коллегиум, и Валентин Акудович, и Игорь Бобков, и многие-многие другие. С другой стороны, безусловно, между тем, что делаем мы и что делали другие генерации, отличие есть. Все-таки мне кажется, что люди, с которыми я работаю, больше нацелены на возможность применения социо-гуманитарного знания и исследований для конструирования другой, демократической и европейской Беларуси. Для нас ни идея Европы, ни национальная идея не являются «священными коровами». Европейская идея – это ориентир, но мы относимся к ней критически. Наша задача состоит в том, чтобы вместе с другими европейцами включиться в обсуждение европейской идеи и чтобы через это обсуждение создавать Беларусь. Обращение к обществу, памяти, к идентичности невозможно без этой критической установки.

Т.А.: Вы позиционируете себя, в первую очередь, как *политического* философа. Но помимо этого являетесь экспертом и участником культурной жизни Беларуси. С чем связан интерес именно к этой области?

О.Ш.: На мой взгляд, именно в области культуры сейчас можно осуществлять какие-то преобразования, которые невозможны, например, в политической сфере. В культуре проще обсуждать какие-то значимые вопросы, с одной стороны, обходя политику. Но с другой – это тоже участие в политической жизни, только иным способом. Мне кажется, что культура – это *переходная* область. Например, галерейное пространство – это уже выход в публичное пространство, которое, в отличие от политической области, более понятно и притягательно гораздо большему количеству людей. Поэтому, мне кажется, значимость и возможности культуры в нашей ситуации сильно недооценены.

Т.А.: Как бы вы в целом оценили ситуацию в культуре Беларуси?

О.Ш.: На мой взгляд, неофициальная беларусская культура понемногу перестает быть традиционно национальной и становится более глобальной, но в то же время учитывающей локальный контекст. В 1990-е в независимой культуре самые значимые проекты были связаны, в первую очередь, с традиционной беларусской культурой. Сегодня актуализируются и начинают исследоваться пласты, существовавшие в советский, перестроечный, постсоветский периоды, в которых мы обнаруживаем предпосылки к возникновению *иной* Беларуси. Значимыми становятся самые разные содержания. Например, если взять художественную сферу, то возникают не только новые имена, но целые направления. Возникает многообразие, из которого и складывается беларусская культура.

Т.А.: Вы говорите о неофициальной, независимой культуре, которая действительно восприимчива к новым тенденциям, критике. Но в официальной культуре…

О.Ш.: Происходит деградация.

Т.А.: Да. При этом мы понимаем, что так или иначе, но мы зависим от официальной культуры, от законодательства в этой области, от образования. Можно ли каким-то образом остановить эту «деградацию» или нужно ждать, когда она сама окончательно исчерпает свои «возможности»?

О.Ш.: Ждать не надо, надо действовать. Опыт показывает, что взаимодействовать с государством сложно. Государство очень часто использует представителей независимой культуры в своих интересах, ничего не давая взамен. Но действовать нужно: пробовать расширять свое влияние за счет новых медиа, открытых границ с другими странами. Очень важно, чтобы европейцы в этом смысле поддерживали Беларусь, например, обеспечивали деятелей независимой культуры бесплатными визами. Или вообще отменили визы для беларусов. Это способствовало бы культурному обмену, без которого ни одна культура не может развиваться.

Т.А.: Каким вы видите ближайший реальный результат вашей деятельности?

О.Ш.: Мне видится, что от развития новых независимых инициатив, журналов, центров зависит и будущее Беларуси. Именно эти проекты дадут импульс для нашего будущего. В переломные исторические моменты именно люди из независимой сферы становятся экспертами для государственных институций. Поэтому нужно всеми силами накапливать новые знания, новые подходы и хотя бы пока на уровне исследований создавать новые видения Беларуси, представления о ее трансформации, о том, какой мы видим *другую* Беларусь. Еще раз хочу отметить важность связи исследований с публичным пространством. Нам нужно научиться не только проводить исследования, но транслировать их результаты, таким образом влияя на представителей разных групп. В том числе и на тех, кто в будущем будет принимать решения о судьбе нашей страны.

Сытуацыя з беларускай мовай у Беларусі сёньня неадназначная. З аднаго боку, колькасьць людзей, што называюць беларускую мову роднай, і тых, хто гаворыць штодня па-беларуску, значна паменшылася. З другога боку, паляпшаецца стаўленьне да мовы: яна перастае быць мовай апазыцыі ці сялян.

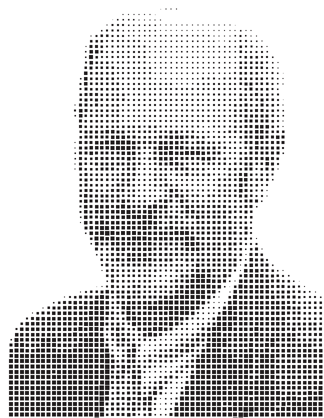

БЕЛАРУСКАЯ МОВА – МОВА ЭЛІТ

АЛЕГ ТРУСАЎ – ІНТЭРВ'Ю

Грамадзкае аб'яднаньне «Таварыства беларускай мовы імя Францішка Скарыны» (ТБМ) утварылася ў 1989 годзе (афіцыйна зарэгістравана Міністэрствам юстыцыі Рэспублікі Беларусь у 1991 годзе). Гэта добраахвотная непалітычная арганізацыя, у якой аб'ядналіся прадстаўнікі беларускай нацыянальнай эліты з мэтай забесьпячэньня рэальнага дзяржаўнага статусу мове карэннага этнасу Беларусі. Дзейнасьць Таварыства накіраваная на абарону правоў беларускамоўных грамадзян карыстацца сваёй роднай мовай. Аб'яднаньне не выступае за абмежаваньне правоў рускамоўнага насельніцтва, але дамагаецца павагі да роднай мовы беларусаў.

За гады існаваньня ТБМ прымала актыўны ўдзел ува ўсіх буйных праектах, зьвязаных з аховай беларускай мовы й яе разьвіцьцём у розных сфэрах жыцьця беларусаў. Напрыклад, у 1991 годзе Таварыства ўдзельнічала ў стварэньні «Дзяржаўнай праграмы разьвіцьця беларускай мовы й іншых нацыянальных моў у Рэспубліцы Беларусь», у 1994 і 1995 гадах сумесна зь Міністэрствам адукацыі былі праведзены дзьве Нацыянальныя канфэрэнцыі па праблемах

беларускай тэрміналёгіі. Аб'яднаньнем пастаянна праводзіцца маніторынг лінгвістычных правоў грамадзян краіны, ладзяцца праграмы й конкурсы сярод дзяцей і моладзі, дзейнічае шмат адукацыйных праграм, створаны Кніжны клюб ТБМ, у якім рэгулярна арганізуюцца сустрэчы зь беларускімі пісьменьнікамі. Пры Таварыстве сабрана бібліятэка старажытнай беларускай кнігі, фонд якой складаюць больш за 600 асобнікаў рэдкіх і ўнікальных выданьняў. Створаныя камісіі: арганізацыйная, выдавецкая, адукацыйная, тэрміналягічная, па культуры мовы й удасканаленьні правапісу, па тапаніміцы й гістарычнай сымболіцы, па зрокавым і гукавым афармленьні жыцьцёвага асяродзьдзя, па сувязях за межамі краіны.

Сябрамі ТБМ у свой час зьяўляліся прадстаўнікі беларускай эліты, выдатныя навукоўцы, пісьменьнікі: Максім Танк, Барыс Сачанка, Фёдар Янкоўскі. Актыўна працавалі ў ТБМ Васіль Быкаў, Янка Брыль, Міхаіл Дзямчук, Анатоль Бутэвіч, Тамара Саўчук, Яўген Вайтовіч, Зянон Пазьняк, Юры Хадыка, Алег Лойка, Адам Мальдзіс, Артур Вольскі, Анатоль Клышка, Вячаслаў Адамчык. Сёньня ў складзе Рэспубліканскай рады вядомыя дзеячы культуры: Генадзь Бураўкін, Ніл Гілевіч, Генадзь Цыхун, Радзім Гарэцкі, Васіль Зуёнак, Леанід Лыч, Уладзімер Содаль, Вольга Іпатава, Уладзімер Арлоў.

З 1999 году й па сёньняшні дзень Таварыства ўзначальвае кандыдат гістарычных навук, вядомы грамадзкі дзеяч Беларусі Алег Трусаў. Пад ягоным кіраўніцтвам ТБМ здолела пераўтварыцца ў сапраўды агульнабеларускую арганізацыю. Структурныя падразьдзяленьні Таварыства дзейнічаюць у 75 раёнах краіны з 118. Сябрамі ТБМ зьяўляюцца таксама жыхары Іркуцку, Санкт-Пецярбургу, Масквы, Рыгі, Вільні, Беластоку, Прагі, Севастопалю. У 2007 годзе, дзякуючы намаганьням сяброў ТБМ, запрацаваў цалкам беларускамоўны тэлеканал «Белсат» (Польшча). Распрацаваная Стратэгія разьвіцьця беларускай мовы ў XXI стагодзьдзі, у якой прадугледжваецца комплекс мерапрыемстваў, накіраваных на доўгатэрміновую пэрспэктыву. А менавіта: унясеньне зьменаў у нацыянальнае заканадаўства й «Закон аб мовах» з мэтай наданьня беларускай мове рэальнага дзяржаўнага статусу, садзеяньне дзяржаўным органам у адкрыцьці беларускамоўных груп у дзіцячых садках і ў стварэньні беларускіх школ і клясаў на тэрыторыі ўсёй краіны, адкрыцьцё Беларускага нацыянальнага ўнівэрсытэту.

Алесь Барысевіч: Спадар Алег, актыўнасьць ТБМ за ўсе гады існаваньня арганізацыі сапраўды ўражвае. На што сёньня скіравана ўвага Таварыства?

Алег Трусаў: Магу сказаць, што з кожным годам мы толькі набіраем моц. Гэтаму спрыяе яшчэ й той факт, што мы адзіная арганізацыя, якую беларускія ўлады прызнаюць, хоць і ня любяць. Вось самы апошні вынік нашай працы: толькі на гэтым тыдні я выйграў чатыры справы з уладамі. Напрыклад, хацелі закрыць кляс у Бярозе – мы не далі. А гэтыя тры лісты я атрымаў сёньня раніцай, чытайце… Кожны дзень мы маем масу такіх прыкладаў:

> *«...На базе Маладзечанскай агульнаадукацыйнай сярэдняй школы № 1 імя Янкі Купалы будзе адкрыты дадатковы кляс зь беларускай мовай навучаньня…»*
>
> *«…Пытаньне аб закрыцьці беларускамоўнага клясу ні аддзелам адукацыі, ні аддзелам навучаньня ня ставіцца. Вучні 4-га беларускамоўнага клясу, а таксама вучні іншых клясаў па жаданьні бацькоў змогуць прадоўжыць навучаньне ў беларускамоўным клясе ў г. Бяроза…»*
>
> *«…Начальнікам аддзяленьня беларускай чыгункі дадзены рэкамэндацыі пры замене шыльдаў на чыгуначных вакзалах і буйных станцыях назвы пісаць на дзьвюх мовах, на астатніх станцыях і прыпыначных пунктах – толькі па-беларуску. Назвы пунктаў прыпынкаў, станцыяў і вакзалаў у цяперашні час напісаны пераважна па-беларуску. Аб'явы па сетцы вяшчаньня вакзалу робяцца ў тым ліку й па-беларуску. Пэрспэктыўным этапам карпаратыўнага інтэрнэт--сайту стане новая канцэпцыя, у рамках якой плянуецца стварэньне беларускамоўнай вэрсіі сайту».*

А.Б.: У 1998 годзе ў Беларусі быў прыняты закон аб дзьвюх дзяржаўных мовах – беларускай і расейскай. Ці сталася гэтае рашэньне паваротнай кропкай для дзейнасьці арганізацыі?

А.Т.: Больш істотнымі для нас сталі вынікі перапісу 1999 году, калі большасьць апытаных выказала, хутчэй, адмоўнае стаўленьне да мовы.

Беларуская мова ўспрымалася як мова апазыцыі. Вядома, закон 1998 году канчаткова замацаваў пазыцыі рускай мовы пры афіцыйным дзяржаўным дзьвюхмоўі. Ён дазволіў наогул не карыстацца беларускай мовай. Гэта было самае страшнае. Зараз мы ўвесь час ваюем, каб зьмяніць гэты закон. Улады нам ужо 5 гадоў гэта абяцаюць, але пакуль не зьмяняюць. Мы ўвесь час стараемся трымаць іх у напружанасьці. Тым больш што ў 2003 годзе мы дабіліся рашэньня Канстытуцыйнага суда аб тым, што гэты закон пярэчыць беларускай Канстытуцыі, бо словы *ці (або)* дазваляюць чыноўнікам не карыстацца беларускай мовай. Улады ведаюць, што парушылі Канстытуцыю, таму ідуць нам на саступкі.

А.Б.: Вы сказалі, што ТБМ – адзіная арганізацыя, якую слухаюць дзяржаўныя органы ўлады. Якім чынам адбываецца супрацоўніцтва паміж вамі?

А.Т.: Вось вам прыклад з клясамі. Прачытаў я ў газэце «Свободные новости плюс», што зачыняецца беларускамоўны кляс у Бярозе. Зрабіў копію артыкулу й адправіў міністру адукацыі. У выніку кляс не зачыняюць. У «Нашай Ніве» прачытаў пра сытуацыю ў Маладзечна. Зноў праінфармаваў Міністра. Зараз вось адказ: клясы зачынены ня будуць. Выявіць парушэньне на чыгунцы нам дапамаглі сябры ТБМ: прынесьлі два здымкі, дзе зафіксавана, што назвы вакзалу й станцыі напісаны толькі па-расейску. Пачалі мы дасьледаваць гэтую справу, аказалася, што ёсьць нейкі інжынэр, які загадаў усе надпісы рабіць па-руску. Такім чынам, атрымалася, што, калі б мы не ўмяшаліся, гэты працэс пайшоў бы па ўсёй Беларусі.

А.Б.: Колькі ўвогуле на сёньняшні дзень сяброў у Таварыстве?

А.Т.: Тых, хто ўступіў у ТБМ, уносіць складкі, выпісвае газэты, дапамагае фіксаваць парушэньні, – пяць з паловай тысячаў чалавек. Ёсьць яшчэ прыхільнікі Таварыства – іх налічваецца каля 30 тысячаў чалавек. Мы працуем дзякуючы дапамозе гэтых людзей. Выпадак з чыгункай – яскравы прыклад.

А.Б.: Таварыства – гэта такая «сетка» па ўсёй Беларусі?

А.Т.: Я нават магу сказаць – міжнародная «сетка». У нас шмат сяброў за мяжой: ад Аўстраліі да ЗША. Улады гэта ведаюць, таму і прызнаюць. Дарэчы, я адзіны чалавек у краіне, хто ўваходзіць у два дарадчыя дзяржаўныя органы: пры Адміністрацыі Прэзыдэнта й пры Савеце Міністраў. Гэта дае мне трыбуну. Я маю магчымасьць прыватна размаўляць і абмяркоўваць праблемныя пытаньні з чынавенствам, таму многія мае прапановы падтрымліваюцца.

А.Б.: Што зараз увогуле адбываецца зь беларускай мовай?

А.Т.: З аднаго боку, як паказвае статыстыка, адукацыя на мове скарачаецца. Гэтаму паспрыяў былы міністар адукацыі. Напрыклад, перавёў вывучэньне гісторыі й геаграфіі Беларусі на расейскую мову. Новы міністар пакуль заняў пазыцыю чаканьня. Але, дзякуй богу, шкоды ня робіць. Таму я спадзяюся, што Міністэрства адукацыі спыніць свой русіфікатарскі імпэт.

У той жа час зьмяняецца стаўленьне да беларускай мовы, у першую чаргу, з боку дзяржавы. Зараз ідзе ратацыя кадраў, і да ўлады прыходзяць чыноўнікі, якія 20 гадоў таму студэнтамі хадзілі пад бел-чырвона-белым сьцягам. Яны ведаюць і паважаюць беларускую мову. А калі зьмяняецца ўлада ў якім-небудзь раёне, адразу пачынаюць зьмяняць усе шыльды з назвамі. Самыя актыўныя ў гэтым сэнсе кіраўнікі Гарадзенскай і Магілёўскай абласьцей: там з мовай лепш за ўсё. Кіраўнікі праводзяць нарады, самі стараюцца па-беларуску размаўляць. У горшай сытуацыі знаходзіцца Гомельская вобласьць: там улады да мовы ставяцца ў лепшым выпадку ніяк, а то й наогул кепска. Атрымліваецца, што ў кожным раёне свая спэцыфічная сытуацыя: у адным сельсавеце будзе добра, у другім – ніяк, а ў трэцім – кепска. Але трэба дадаць, што нас радуе станоўчая тэндэнцыя сярод моладзі. Статыстыка паказвае, што шмат моладзі з рускамоўных школ на тэстах здаюць менавіта беларускую мову, і вынікі гэтых тэстаў значна лепшыя за вынікі па расейскай мове.

А.Б.: Ці актыўна выкарыстоўваецца мова ў штодзённым жыцьці?

А.Т.: Апошнія сацыялягічныя апытаньні паказалі, што больш за палову беларусаў сталі з павагай ставіцца да тых, хто на гэтай мове размаўляе.

Вось, напрыклад, сёньня сустрэў я свайго сябра. Мы стаім на праспэкце й гучна размаўляем па-беларуску. Падыходзіць нейкі хлопец гадоў 30-ці й дзякуе нам, што мы гаворым па-беларуску. Нават сам паспрабаваў сказаць пару слоў. А гадоў 10 таму назваў бы нас нацыяналістамі. Гэта значыць, кардынальна зьмянілася стаўленьне – ня толькі да мовы, але, увогуле, да культуры. Улада пачала масава аднаўляць помнікі культуры: хто б мог падумаць, што зробяць Мірскі замак ці Нясьвіскі? Вось адбудавалі Менскую й Магілёўскую ратушы. Чаму так сталася? Зразумела, зьявіліся інвэстыцыі. Але, як мне падаецца, акрамя гэтага, улады больш не жадаюць хадзіць «у лапцях», хочуць быць эўрапейцамі. А тут і паўстае пытаньне мовы. Вось прызначылі міністрам культуры Паўла Латушку, які штодзённа – на працы й дома – гаворыць па-беларуску. Дарэчы, ён актыўны сябра ТБМ, і такіх былых нашых сябраў сярод чыноўнікаў зараз даволі багата.

Такім чынам, сытуацыя з мовай неадназначная й складаная. З аднаго боку, колькасьць людзей, што назвалі беларускую мову роднай, і тых, хто гаворыць штодня па-беларуску, значна паменшылася ў параўнаньні зь перапісам, які адбыўся 10 гадоў таму. Але палепшылася стаўленьне да мовы. З другога боку, я глыбока сумняваюся, што 10 гадоў таму насамрэч 37% беларусаў штодня гаварылі на мове. Магчыма, пісалі так у знак пратэсту. Таму мне здаецца, што ў гэтым перапісе лічбы больш дакладныя. Хаця ўлады прыдумалі розныя хітрыя пытаньні, накшталт «першая мова дзяцінства», а зразумела, што першая мова ў асноўным у большасьці расейская. Але па выніках мы атрымалі каля 1,5 мільёну чалавек, якія штодня размаўляюць па-беларуску, а гэта паўтары Эстоніі. Так што мова не памрэ.

А.Б.: З чым, на вашую думку, зьвязаная зьмена стаўленьня людзей да мовы?

А.Т.: Гэтаму паспрыялі 20 гадоў незалежнасьці. Людзі ўсьведамляюць, што яны не расейцы. Нават Прэзыдэнт заявіў, што калі мы й рускія, то са знакам якасьці. Увогуле, працэсы ў грамадзтве зараз адбываюцца вельмі цікавыя. І, як ні дзіўна, на першае месца выходзіць Менск. Менавіта ён становіцца носьбітам мовы, а ў вёсцы, наадварот, мова вымірае, вяскоўцы размаўляюць на трасянцы. Павялічваецца колькасьць беларускамоўных сем’яў. Сёньня гэта ўжо дзясяткі тысячаў, а раней былі адзінкі. Калі я ў

1982 годзе цалкам перайшоў на беларускую мову, у Менску па-беларуску калі гаварыла пару соцень чалавек, то добра.

А.Б.: Беларуская мова перастае быць сялянскай?

А.Т.: Так, яна становіцца мовай элітаў. І маладое чынавенства гэта разумее. Бо калі чыноўнік выяжджае ў Эўропу й там ня будзе размаўляць па-беларуску…

А.Б.: Могуць падумаць, што з Расеі?

А.Т.: У тым і справа. Нават бізнэсмэны зараз актыўна пераходзяць на мову. Я сябрую з прадпрымальнікамі, і бачна, як зьмяняецца настрой. Раней ім было ўсё адно. А зараз ходзяць на курсы па беларускай мове, каб не выглядаць дзікунамі ў Эўропе. Рэкляма пачала зьяўляцца па-беларуску. Гэтаму, вядома, і мы паспрыялі: дасылалі лісты кіраўніцтву кампаній «Самсунг», «Галіна Блянка», «Рэно» й іншым з прапановай зрабіць беларускамоўную рэкляму. Яны нас паслухалі, правялі экспэрымэнт, і аказалася, што калі білборд будзе па-беларуску, то тавар пачынае прадавацца на 10–11% лепей. Зразумела, важна вылучацца сярод расейскай мовы. За замежнымі кампаніямі пацягнуліся й нашыя, тутэйшыя.

А.Б.: Якая стратэгія з боку дзяржавы, на вашую думку, паспрыяла б разьвіцьцю мовы ў больш шырокім сэнсе?

А.Т.: Тут усё вельмі проста. Беларус, вядома, размаўляе на мове начальства. Нам трэба дабівацца, каб да ўлады прыходзілі беларускамоўныя чыноўнікі. І ня трэба будзе нічога кардынальна зьмяняць – ні Канстытуцыю, ні асобныя законы. Міністэрства культуры – яскравы прыклад. Перад Латушкам быў міністар, які ніколі па-беларуску не гаварыў. Такая ж і культурная палітыка праводзілася. Прыйшоў Латушка, і празь пяць дзён чынавенства вакол яго загаварыла па-беларуску. Калі я быў два гады дэканам, то ўжо праз год усе мае выкладчыкі загаварылі на мове, нават пачалі на ёй выкладаць. Я нікога не прымушаў, ніколі не забараняў размаўляць па-расейску. Але сам заўсёды размаўляў па-беларуску, вёў усю дакумэнтацыю на беларускай мове. І я ведаю, што нават зараз мой былы факультэт застаўся

самым беларускамоўным. Гэта стала традыцыяй, нават модай. Нашыя студэнты цудоўна валодаюць мовай – што музэйшчык, што бібліятэкар. Нават кітайцаў я вучыў гаварыць па-беларуску. Як аказалася, наша мова значна бліжэй да кітайскай за расейскую. У нас ёсьць гукі «дж» і «дз», таму кітайцам вымавіць «дзякуй» элементарна, а «спасибо» – ужо цяжка. Увогуле, расейская мова вельмі цяжкая. Проста мы зь дзяцінства яе чуем, таму яна й падаецца роднай. А вось паспрабуйце гэтую мову вывучыць з «нуля». Я ведаю Івонку Сурвілу, прэзыдэнта Беларускай Незалежнай Рэспублікі, дык яна валодае 8 ці 9 мовамі, але зусім ня ведае расейскай. Калі нашыя эмігранты спрабуюць размаўляць зь ёю па-расейску, яны ня вераць, што яна ні слова не разумее. Яна ніколі ня чула расейскую мову, дома размаўлялі толькі па-беларуску.

А.Б.: Зь якімі арганізацыямі супрацоўнічае Таварыства?

А.Т.: Іх шмат. Самыя лепшыя нашыя сябры – гэта Саюз беларускіх пісьменьнікаў, Згуртаваньне беларусаў сьвету «Бацькаўшчына», Таварыства беларускай школы.

А.Б.: Акрамя вось такіх «кропкавых», штодзённых перамог, што ўяўляе сабою дзейнасьць Таварыства сёньня?

А.Т.: Пры ТБМ арганізаваная праграма «Юрыдычная школа», праходзіць шмат розных сэмінараў і курсаў. Нядаўна вось, напрыклад, на вакацыі сыйшоў гурток «Прамова», дзе людзі розных узростаў і прафэсій вучацца прыгожа размаўляць па-беларуску. Гэты гурток арганізавала адна дзяўчына, якая працуе ў банку. Знайшлося шмат ахвотнікаў, нават свой уласны сайт зрабілі. Ёсьць асобныя гурткі для моладзі, у тым ліку па гісторыі Беларусі для вучняў. Наладжана праца і ў рэгіёнах: нашыя прадстаўнікі маюць свае сайты, выданьні. Дарэчы, мы адзіная арганізацыя, што выдае дзьве газэты: «Наша слова» й «Новы час», – а таксама мае зарэгістраваны маладзёвы часопіс «Верасень». Асобна выпускаем розныя кніжкі, паштоўкі, календары. Нядаўна атрымалі амэрыканскі грант і выдалі ангельска-беларускі й беларуска-ангельскі размоўнік. Гэта ўвогуле першае выданьне такога кшталту. Распаўсюдзілі яго й сярод чыноўнікаў таксама. Зараз плянуем выдаць па-беларуску Праграму дарожнага руху, за якую ваюем ужо, мабыць, пяць гадоў. Але, думаю, у нас атрымаецца. Мы людзі ўпартыя, таму свайго даб'емся.

Независимый сектор СМИ в Беларуси продолжает отстаивать право журналиста свободно работать в своей профессии. В условиях постоянного идеологического давления со стороны государства и наступившего экономического кризиса негосударственным изданиям приходится «выживать»

ПРЕМИИ ЗА ТВОРЧЕСТВО

ЖАННА ЛИТВИНА – ІНТЭРВ'Ю

Жанна Литвина – председатель Белорусской ассоциации журналистов (БАЖ), объединения, которое на сегодняшний день является самой крупной в Беларуси независимой организацией, работающей в области СМИ. БАЖ объединяет людей, которые занимаются профессиональной журналистской деятельностью или способствуют ее развитию. Кроме центрального офиса в Минске Ассоциация имеет 5 филиалов в регионах. С 1997 года БАЖ является ассоциированным членом Международной Федерации Журналистов (IFJ). В 2003 году Международной организацией газет (WAN) деятельность объединения была отмечена «Золотым пером свободы» (Golden Pen of Freedom prize), а в декабре 2004 года Европейский парламент вручил БАЖ премию имени Сахарова «За свободу мысли», в июне 2011 года БАЖ был награжден Премией Свободы Атлантического Совета.

Алесь Борисевич: Жанна, деятельность БАЖ в Беларуси действительно уникальна. На протяжении уже более 15 лет вы занимаетесь не только и не столько образовательными и общественными программами, – но, что особо актуально для нашего контекста, защищаете права и отстаиваете интересы независимых журналистов. С чего началась история БАЖ? Подозревали ли вы тогда, в 1995 году, насколько важной окажется деятельность БАЖ?

Жанна Литвина: Потребность в появлении новой журналистской организации была, на мой взгляд, продиктована самим временем. Перед созданием БАЖ в Беларуси происходили интересные процессы. Тот период я называю «ренессансом» для беларусской независимой журналистики. Возникали новые независимые издания, вся атмосфера была очень свободной. Появлению БАЖ способствовали еще и личные обстоятельства: сразу после выборов президента Беларуси была закрыта радиостанция «Белорусская молодежная», а из системы Белгостелерадио уволены 18 журналистов вместе со мной, на тот момент главным редактором радиостанции. Осознание необходимости корпоративной солидарности журналистов, помощи друг другу привело к созданию новой журналистской организации.

На самое первое собрание БАЖ пришло несколько десятков человек. В тот момент я до конца не осознавала, для чего в принципе создается эта организация, чем мы будем заниматься. Но жизнь быстро расставила все по своим местам. Первым заявлением, которое приняла БАЖ, стало протестное заявление, связанное с изгнанием из государственной типографии Беларуси газет «Народная воля», «Имя», «Белорусской Деловой Газеты», которые после этого стали печататься в Литве. Так окончательно сформировались основные приоритеты нашей деятельности. Во-первых, это правовая консультативная помощь нашим коллегам. Далее – организация образовательных программ. Чем больше проходит времени, тем я более убеждаюсь, что мы, к сожалению, теряем профессию.

В Беларуси на сегодняшний день уникальная ситуация: все наше журналистское сообщество поделено на две части. Одни приняли на себя и безропотно выполняют функцию идеологов, пропагандистов, занимаются по большому счету обслуживанием исполнительной власти.

Другие – это наши коллеги, которые работают в негосударственных изданиях и из последних сил стараются придерживаться стандартов своей профессии. Сегодня членами БАЖ являются более 1000 человек. Мы издаем собственный журнал «Абажур», который из небольшого буклета превратился в полноформатное издание. Также наша деятельность представляет собой целый ряд различных кампаний: «За гістарычную спадчыну», «За экалагічны дабрабыт», «За якасную журналістыку».

А.Б.: Какие направления сегодня являются приоритетными для БАЖ?

Ж.Л.: К сожалению, в области СМИ остаются проблемы, которые нам никак не удается решить и которые стали для нас уже *традиционными*. На протяжении 5–7 лет продолжает быть актуальным наше требование равных экономических условий для деятельности СМИ независимо от форм собственности. Мы выступаем против той политико--экономической дискриминации, которая проводится по отношению к независимым масс-медиа. Государственная пресса до сих пор существует на дотациях государства. Это, на наш взгляд, совершенно не правильно, потому что мешает созданию конкуренции на медиарынке. С другой стороны, естественно, чем больше дотаций со стороны государства, тем больше у него прав контролировать издания, использовать СМИ в своих целях. Поэтому с этой точки зрения такая ситуация логична. Глобальной проблемой для беларусской журналистики остается – и с каждым годом ситуация только ухудшается – проблема доступа к информации. Подписанный в этом году Указ № 68 в очередной раз расширил количество предприятий и организаций, которые имеют право придавать информации о своей деятельности статус секретности. Сейчас туда входит 58 таких учреждений. Понятно, когда есть секреты у Совета безопасности, например. Но я никак не пойму, какие могут быть секреты у Мингорисполкома, у Белтелерадиокомпании, у Министерства информации. Это абсурдно. Таким же абсурдом, на мой взгляд, является существование в стране целого института идеологических работников, который становится барьером на пути журналиста к информации.

Сюда же я отношу проблему фрилансеров. По закону о СМИ, принятому 2 года назад, сотрудничество журналистов с зарубежными

масс-медиа без аккредитации в Беларуси запрещено. Все попытки наших коллег, которые сотрудничают с «Белсат», «Радыё Рацыя», получить аккредитацию в Министерстве иностранных дел заканчиваются ничем. Отказ мотивируется абсолютно абсурдными объяснениями, например: «Мы вам отказываем, потому что до сих пор вы работали без аккредитации».

Третья проблема сектора СМИ связана с беларусскими законами. Уже много лет БАЖ требует привести беларусское законодательство в области СМИ в соответствие с международными нормами и стандартами. Пока безрезультатно.

Отдельной темой для нас является интернет, где сегодня наблюдается активное развитие информационных ресурсов, социальных сетей. По мнению экспертов, беларусская власть почувствовала угрозу, которая может исходить от интернета. Поэтому только за прошлый год в стране было принято 12 правовых актов, направленных на урегулирование интернет-пространства. Таким образом власть пытается взять эту сферу под контроль. Например, через несколько дней после трагического взрыва в минском метро 11 апреля Генпрокуратура вынесла постановление об ограничении доступа из госучреждений к ресурсам «Хартия'97» и «Белорусский партизан» (*крупнейшие беларусские оппозиционные интернет-порталы. – Прим. авт.*). Такого рода шаги очень нас настораживают. Это что касается наших, еще раз повторюсь, *традиционных* проблем. Сегодня добавился новый фактор – экономический. В условиях жесткого экономического кризиса, если государственные издания могут рассчитывать на поддержку, то независимые СМИ из-за роста цен на типографские услуги, на бумагу, которая, кстати, отпускается Могилевской бумажной фабрикой для негосударственных газет в полтора раза дороже, оказались на пороге банкротства. Все это совпадает с социальным стрессом, который наблюдается в обществе. Люди не понимают, что происходит, появилась реальная необходимость в информации без цензуры. Мы вступили в тот период, когда идеологические догмы, пропаганда больше не срабатывают. Сегодня в журналистике требуются интеллектуальные подходы, необходима серьезная аналитика. Нужно дать слово экспертам. То есть постоянный диалог о сегодняшнем дне и о будущем – это то, что сейчас должна делать журналистика.

А.Б.: Вы упомянули о «несоответствии» беларусской законодательной базы в области СМИ международным стандартам. В чем проявляется это «несоответствие»?

Ж.Л.: Несколько лет назад в новом Законе о СМИ появились положения, которым мы очень радовались. Например, не нужно было больше согласовывать размещение редакции с местными органами власти. Раньше, прежде чем ты получишь разрешение на регистрацию газеты, нужно было идти в местный райисполком и просить разрешение находиться на территории этого региона. Отказать могли очень легко. Благодаря такой репрессивной мере можно было контролировать и задерживать появление новых изданий. В новом законе это было убрано. Но год назад Министерство информации приняло постановления, по которым снова был введен целый ряд абсолютно неожиданных ограничений. Например, редактором вновь учреждаемой газеты может быть только человек с высшим образованием и опытом работы на руководящих должностях в этой сфере не менее 5 лет. Негласно существует список имен журналистов, которые каким-то образом ассоциируются с оппонентами власти. Зарегистрировать издание под руководством одного из таких журналистов невозможно. Только за прошлый год было отказано 8 редакциям. Сложная регистрационная процедура в принципе является особенностью нашего законодательства. Во всем мире регистрация носит заявительный характер. Нужно только уведомить, что отныне твой бизнес – газета, и этого достаточно. Конечно, есть страны со своими особенностями. Но, наверное, такое количество разрешений необходимо только в Беларуси. Во многих европейских странах Закон о СМИ в принципе отсутствует. Газеты действуют по обычному гражданскому законодательству, уголовному кодексу.

А.Б.: Какова на сегодняшний день статистика негосударственных СМИ в Беларуси?

Ж.Л.: По данным Министерства информации Республики Беларусь на 1 апреля 2011 года из 1362 печатных средств массовой информации 961 – это независимые издания. Но, несмотря на количественное преобладание негосударственных СМИ, в информационном пространстве Беларуси

доминируют государственные медиа. Это связано с тем, что большинство негосударственных изданий носят развлекательный, рекламный характер. Только около 30 негосударственных изданий постоянно освещают политическую и общественную жизнь страны. Сейчас в условиях экономического кризиса мы опасаемся ухудшения ситуации на независимом медиарынке. Этому также способствует экономическое неравенство, о котором я уже говорила.

А.Б.: В чем проявляется этот экономический «двойной стандарт»?

Ж.Л.: Во-первых, это цена на бумагу и типографские услуги. Во-вторых, на сегодняшний день 11 наших основных газет имеют проблему с доступом к государственным системам распространения. В результате газеты вынуждены вкладывать дополнительные средства в создание своих мелких систем распространения. Помимо этого существует абсолютно негласное указание, например, банкам не размещать свою рекламу в негосударственных газетах. Вдобавок ко всему в условиях кризиса независимые СМИ столкнулись с такой проблемой, как дебиторская задолженность. Это коснулось даже тех изданий, которые есть в системах распространения. Например, «Свободные новости плюс» – газета, на которую нельзя подписаться, но которую можно купить в киосках. Сегодня Белсоюзпечать не в состоянии своевременно выплачивать то, что газета заработала. И таких проблем, связанных с платежеспособностью организаций, очень много. Все они болезненно сказываются на бюджете независимых изданий. Это с учетом того, что на поддержку государственных медиа из республиканского бюджета только на этот год официально выделено около 54 миллиона евро.

А.Б.: Кроме БАЖ в Беларуси существует Белорусский союз журналистов. Ситуация для беларусского контекста, к сожалению, естественная. Например, у нас существуют Белорусский союз писателей и Союз писателей Беларуси…

Ж.Л.: Я всегда с иронией добавляю, что в Беларуси действуют даже два союза поляков. Это уже вверх демонстрации «раздвоенности» нашего общества. (*«раскол» Союза поляков Беларуси произошел в 2005*

году, когда беларусские власти «спровоцировали» переизбрание председателя Союза. В результате в Беларуси теперь существует официальный, лояльный к власти, Союз поляков и неофициальная, фактически нелегальная организация, поддерживаемая польской стороной. – Прим. авт.).

А.Б.: Да, такая «раздвоенность» стала признаком нашего времени. Что касается БАЖ и БСЖ, очевидно, что при общих положениях деятельность организаций имеет разные приоритеты. В чем, на ваш взгляд, отличия вашей деятельности от того, чем занимаются коллеги из БСЖ?

Ж.Л.: Если говорить о внутренних документах, например, Кодексе этики, который есть и у нашей организации, и у БСЖ, то многое совпадает. Дальше, уже на практике, начинают проявляться принципиальные расхождения установок наших организаций, представлений о месте и роли журналистики в обществе. Например, в уставе беларусской Национальной телерадиокомпании написано, что это центральное государственное учреждение, которое призвано освещать государственную политику. Мне кажется, это в корне противоречит сути журналистской профессии. Журналист, в первую очередь, должен собирать и распространять информацию, стараться делать это максимально профессионально. Но ни в коем случае не скатываться в сферу обслуги, не быть придатком, частью управленческой машины. В этом заключается наше основное расхождение с БСЖ.

А.Б.: Удается ли вам каким-то образом сотрудничать с БСЖ?

Ж.Л.: К сожалению, за всю историю существования БАЖ так ни разу и не удалось поставить рядом подписи в ситуациях, которые касались в целом журналистского сообщества. Был показательный момент, когда мы в свое время обратились к коллегам из Союза с предложением провести совместную экспертизу нового законопроекта о СМИ. Тогда они уклонились от диалога с нами. Потом начали возникать другие профессиональные проблемы, например, экономическая дискриминация. Когда 10 лет назад такие системы распространения, как Белпочта

и Белсоюзпечать, отказались брать на реализацию негосударственные газеты, наши коллеги никак не проявили поддержку. Такой же позиции они придерживаются и относительно судебных процессов над журналистами. В 2002 году были осуждены по статьям уголовного кодекса об оскорблении и клевете Николай Маркевич, Виктор Ивашкевич, Павел Можейко. Более 2 месяцев назад было заведено уголовное дело над журналистом «Gazety Wyborczej» Анджеем Почобутом. К сожалению, наши коллеги из Союза абсолютно игнорируют эти проблемы, даже не упоминают об этом. Но я все-таки верю в возможность нашей консолидации. Сейчас совместно со шведским институтом Fojo мы начали программу, в которой будут принимать участие журналисты как из БАЖ, так и из Союза. В рамках этой программы должен состояться визит в Беларусь шведского пресс-омбудсмена. Шведские коллеги посетят редакции государственных и независимых газет. Я очень хочу верить, что это станет толчком для объединения всего журналистского сообщества.

А.Б.: Существует ли на сегодняшний день проблема образования в области журналистики?

Ж.Л.: Проблема есть, и очень серьезная, на мой взгляд. Сегодня журналистов у нас готовит одно учебное заведение. Раньше оно называлось факультет журналистики БГУ, теперь – Институт журналистики БГУ. Но суть не поменялась. Мало того, когда шла реорганизация, прозвучали голоса, которые призывали к тому, чтобы факультет журналистики стал идеологическим институтом. Потом разум все-таки взял верх. Именно поэтому один из приоритетов деятельности БАЖ – это образовательные программы. Мы широко практикуем мастер-классы, организуем пресс-клубы как с зарубежными, так и с беларусскими профессионалами.

А.Б.: В связи с событиями последних президентских выборов в Беларуси, репрессивными мерами в отношении независимых журналистов, а также некорректным освещением этих событий со стороны государственных СМИ Совет ЕС ввел санкции на ограничительный въезд в Европу отдельных беларусских

журналистов. Как вы можете прокомментировать введение этих санкций?

Ж.Л.: Я отношусь к этому сдержанно. Каждый раз, когда у меня про это спрашивают, первое, что я подчеркиваю: БАЖ не имеет никакого отношения к этому процессу. Конечно, плохо, когда такого рода меры принимаются по отношению к журналистам. Но этот список касается так называемых функционеров от журналистики, которые считают себя госслужащими. С этой точки зрения такую меру можно понять.

А.Б.: В Беларуси регулярно закрываются негосударственные издания. Сегодня под угрозой находятся такие крупные газеты, как «Народная воля» и «Наша ніва». Насколько, на ваш взгляд, правомерен такой жесткий контроль СМИ со стороны государства?

Ж.Л.: Для нас просто каким-то стихийным бедствием оказываются избирательные президентские кампании. После 2001-го мы потеряли в информационном пространстве половину независимых газет. Кто закрылся сам, не выдержав экономических условий, кого-то закрывали судами. После 2006 года появился ограничительный закон на распространение негосударственных СМИ через государственные учреждения. После последней избирательной кампании опять возникли проблемы: закрыто «Авторадио», поданы иски на прекращение деятельности «Народнай волі» и «Нашай нівы». По беларусскому законодательству после двух предупреждений по любым статьям закона газету можно закрыть. Отдельно выносятся персональные предупреждения журналистам. Сам факт наличия угрозы закрытия свидетельствует о критичности ситуации в сфере масс-медиа.

А.Б.: Деятельность БАЖ была отмечена многими международными премиями и наградами. В июне 2011 года в рамках Вроцлавского Глобального Форума (Wroclaw Global Forum 2011) вы получили «Премию Свободы». Насколько вам важны такие «поощрения»?

Ж.Л.: Конечно, это всегда очень приятно и престижно. Например, «Премией Свободы», кроме БАЖ, среди беларусов были также

награждены правозащитная организация «Весна» и «Свободный театр». Но, если честно, я больше радуюсь, когда мы получаем премии не за борьбу, не за проявление своей позиции, а за творчество. Это самые дорогие для журналиста награды.

А.Б.: Какие перспективы вы видите в развитии независимого института журналистики? Что могло бы коренным образом изменить ситуацию?

Ж.Л.: На мой взгляд, для серьезных изменений в области СМИ должен начаться процесс реформирования медиасферы с демонополизацией, разгосударствлением масс-медиа: власть обязана отказаться от монополии на информацию. Необходимо ввести равные экономические условия. Тогда станет возможным возникновение конкурентной ситуации в сфере масс-медиа. У нашего общества появилась бы возможность получать не цензурированную, свободную, своевременную информацию. Эти процессы позволили бы в конце концов вернуть *диалог* в СМИ, который дает людям возможность высказывать свои суждения, мнения. Это очень важно. И СМИ должны взять на себя функцию такой диалоговой площадки.

На государственном уровне гендерная проблематика в Беларуси остается исключительно «женской темой», которой занимается только Министерство труда и социальной защиты. Иными словами, по-прежнему рассматриваются лишь социальные аспекты этого вопроса, к тому же игнорируется то, что он в равной степени затрагивает проблемы и женщин, и мужчин

БЕЛАРУСКАЯ РОЎНАСЦЬ ПАЛОЎ

ИРИНА АЛЬХОВКА – ІНТЭРВ'Ю

Ирина Альховка – председатель Международного общественного объединения «Гендерные перспективы», основатель Программы «Ла Страда Беларусь» по предупреждению торговли людьми в странах Центральной и Восточной Европы. Активная участница общественного движения в Беларуси с 1995 года. Долгое время являлась лидером Ассоциации молодых христианских женщин в Беларуси, в результате реорганизации которой в августе 2010 года возникло новое объединение «Гендерные перспективы», деятельность которого направлена на достижение фактического равенства мужчин и женщин, искоренение дискриминации по признаку пола посредством реализации социальных программ по предупреждению гендерного насилия.

Алена Копать: Ирина, что стало поводом для появления отдельной организации – «Гендерные перспективы»?

Ирина Альховка: На каком-то этапе стало понятно, что в рамках Ассоциации молодых христианских женщин стали формулироваться задачи и цели, появились проекты, как, например, Программа «Ла Страда Беларусь», для которых стала необходима отдельная организация. Мы решили разделиться. Возникло объединение «Гендерные перспективы», название которого говорит, что это не только женская организация. Мы не относим себя только к женскому сектору. Потому что сегодня, и это уже очевидно даже в Беларуси, гендерные проблемы – это проблемы нашего общества в целом. Они не должны рассматриваться как проблемы исключительно женщин. Мы хотим выйти на социальный рынок, в том числе и с проектами для мужчин. Сейчас заканчиваем разрабатывать свой стратегический план на ближайшие 4 года, после чего начнем предпринимать более конкретные шаги.

А.К.: Расскажите подробнее о Программе «Ла Страда». Какие действия осуществляются в рамках этого проекта?

И.А.: Мы находимся на том этапе, когда важно уже не просто формулировать проблему торговли людьми, но предлагать пути решения этой проблемы. Еще 10 лет назад было важно эту проблему просто озвучить. В 2000 году чиновники, попав на наш семинар «Проблема сексуальной эксплуатации беларусских женщин», возмутились: официально такой проблемы в государстве не было, эксплуатация беларусских женщин была невозможна. Сегодня проблема торговли людьми признана на государственном уровне, и в Уголовном кодексе Республики Беларусь есть ряд статей, предусматривающих меры наказания за эту деятельность. Теперь важно не просто говорить, но работать с этой проблемой.

Наша цель – не запугать людей, чтобы они не ехали за границу, потому что, очевидно, миграция дает человеку возможности для самореализации. У каждого есть право жить и работать в той стране, где ему удобно. Поэтому наша деятельность сегодня направлена в основном на то, как сделать миграцию безопасной, исходя из

глобальной цели предупреждения торговли людьми. Мы информируем граждан: в рамках нашего интернет-ресурса даем консультации по «горячей линии», как сделать свой выезд безопасным. Также продолжаем помогать пострадавшим от торговли людьми. Сейчас наблюдается некоторое «затишье», количество пострадавших сократилось, но часто люди начинают обращаться за помощью спустя несколько лет после случая эксплуатации. Для таких пострадавших у нас создана служба социального сопровождения, ставящая своей целью вместе с клиентом разработать программу реабилитации и реинтеграции, в рамках которой человеку бесплатно предоставляется весь комплекс социальных услуг. Конечно, мы не сами это делаем. Существует сеть наших партнеров в разных областях: юристов, медиков, психологов, социальных работников, центров занятости, других НГО, которые, например, работают с людьми с наркотической зависимостью. Мы полностью отвечаем за человека, который к нам обратился, ему не нужно приходить в каждое учреждение и рассказывать свою историю. После оказания такой помощи мы проводим мониторинг жизненной ситуации пострадавшего: нашел ли работу, справился ли с проблемами, устроил ли свою личную жизнь. То есть мы не сидим в кабинете и не пытаемся представить, что нужно пострадавшим, а работаем с ними напрямую. Соответственно, точно знаем, в какой области нужно предпринимать шаги на уровне законодательства, оперируем конкретными фактами на различных государственных мероприятиях. Например, в Беларуси есть такой закон, согласно которому жертвам торговли людьми должна оказываться бесплатная медицинская и социальная помощь. Но такая помощь в государственных учреждениях у нас предоставляется всем гражданам. Поэтому мы пытаемся объяснить чиновникам, что, когда человек находится в такой травматической ситуации, он не может ждать, стоять в очередях, ему нужна помощь немедленно, и это требует более гибкого и особого отношения к такой категории граждан.

А.К.: На каком уровне у вас происходит контакт с государственными учреждениями? Прислушиваются ли к вам чиновники? Что, в принципе, представляет собой беларусское законодательство в области торговли людьми?

И.А.: Все признают, что беларусское законодательство очень прогрессивное в этой сфере, потому что проблема торговли людьми рассматривается на высоком политическом уровне. Об этом говорит президент, Беларусь продвигает различные инициативы на уровне ООН. Но иногда государство реагирует не так быстро, как хотелось бы. Кажется, что проблема торговли людьми до конца изучена, поэтому если возникают некие новые тенденции, с которыми до этого не работали, то госорганы не сразу реагируют на эти новые аспекты проблемы. Однако, думаю, что это довольно нормальный процесс для любой государственной машины. Поэтому некоторые адвокатские кампании затягиваются на 3–4 года.

В области информирования мы тоже активно работаем, используя ресурс СМИ. Когда «Ла Страда» только начиналась, именно на работу с журналистами было направлено много усилий. Доходило до нескольких сотен публикаций за год. Мы понимали, что, когда чиновник открывает газету и читает информацию о проблеме, а потом слышит по радио, видит по телевидению, у него формируется более адекватное понимание ситуации. Нашей сильной стороной является то, что все данные, которые напрямую получаем от людей, мы обрабатываем и анализируем. В организации есть сотрудники с социологическим образованием. Анализ работы «горячей линии» позволяет отслеживать информацию: когда увеличивается количество звонков, когда уменьшается, что на это влияет, кто звонит больше – женщины или мужчины, в какие страны выезжают работать, учиться, а куда едут по брачному контракту? Такая статистика важна, потому что на сегодня, к сожалению, обоснованной цифры, которая бы отражала передвижение и настроения беларусов, нет.

По данным НИИ труда Минтруда и соцзащиты, ежегодно из Беларуси в Россию на заработки уезжает 100 тыс. человек, через легальные фирмы-посредники заключается 5–6 тыс. трудовых контрактов, преимущественно по американской программе Work and Travel. Но это условные цифры, потому что они фиксируют только тех граждан, которые заключают договора официально через фирмы. А поток миграции в Россию в принципе отследить невозможно из-за отсутствия границы. Наша статистика вносит в эти цифры свои дополнения. Ежегодно мы получаем от 700 до 1000 звонков от людей, на основе которых делаем

свою статистику. Например, по нашим данным, очевидно, что Германия – это страна, куда едут по брачным и трудовым договорам, Франция – в основном «брачная» страна. В то время как Россия – практически страна трудоустройства. Все это мы озвучиваем на официальных мероприятиях, приглашаем чиновников на свои семинары. И могу сказать, что к нам прислушиваются и изменения происходят, даже если не так быстро, как нам бы хотелось.

А.К.: Вы обозначили, что деятельность «Гендерных перспектив» направлена не только на проблему женского равноправия…

И.А.: Да, и в контексте Беларуси это попытка по-новому работать в гендерной сфере. До нас существовали и теперь существуют гендерные организации, но эта сфера замыкалась исключительно на женских проблемах. Понятно, что гендерная теория с этого начиналась, поскольку женщины всегда были особенно уязвимы, считались «вторым полом». Но мир изменился.

Официальная гендерная политика в Беларуси начала свою реализацию еще в 1995 году, после Пекинской конференции. И в течение пятнадцати лет (1995–2010) в Беларуси было принято 15 документов, направленных на улучшение социальной защиты женщин и детей. Но сегодня иметь такое узкое, очень ограниченное понимание гендера уже невозможно. Потому что, получается, мы решаем проблемы одного пола за счет ущемления второго. Гендерная проблематика на государственном уровне остается «женской темой», которой занимается только Министерство труда и социальной защиты, то есть по-прежнему этот вопрос рассматривается лишь в социальной плоскости. Другие министерства, особенно силовые, недостаточно активно включены в продвижение данной темы. Сегодня пришло время, когда нужно скорректировать эту стратегию. Но то, что о проблеме все-таки говорят на государственном уровне, тоже хороший знак. В этом году принимается очередной государственный план по гендерному равенству. (*В конце мая в Министерстве труда и социальной защиты Беларуси прошел круглый стол на тему «Реализация гендерной политики в Республике Беларусь», участники которого обсудили проект Национального плана действий по обеспечению гендерного равенства на 2011–2014 годы. На*

мероприятии присутствовали представители женских общественных объединений, Детского фонда ООН (ЮНИСЕФ) и Фонда ООН в области народонаселения (ЮНФПА). – Прим. авт.) Очевидными преимуществами этого плана я считаю положения о необходимости разработки Концепции по обеспечению гендерного равенства, методологии гендерной экспертизы госпрограмм, законов о равных правах мужчин и женщин, профилактике домашнего насилия, механизма соцзаказа, поддержки «Папа-школ». Долгосрочная Концепция необходима для того, чтобы видеть большую цель, на которую будет работать каждый следующий план, что обеспечит преемственность и последовательность.

Другой аспект проблемы – это то, что вопросом гендерного равенства в Беларуси занимаются только женские организации. Это способствует превратному толкованию проблемы. Например, по-прежнему беларусские суды оставляют детей матерям, хотя закон дает равные права обоим супругам. Но судьи, которые выносят опекунские заключения, в силу сложившегося стереотипа чаще отдают предпочтение женщинам. Хотя уже есть случаи, когда опека присуждается отцам, т. е. прогресс наметился. Также наше законодательство сегодня позволяет брать отпуска по уходу за ребенком не только матерям: любой член семьи может уйти в декрет по уходу за ребенком вместо матери. В 2008 году статистика показала, что этим правом воспользовались 3% мужчин.

Но процесс преодоления стереотипов в обществе происходит очень медленно, потому что нет четко выработанной стратегии – как у государства, так и у независимых организаций. Все живут от проекта до проекта, а нужно вырабатывать долгосрочные стратегии, требуются новые темы, инициативы. Например, мы хотим расширить свой штат сотрудниками-мужчинами, потому что как можно говорить о гендерной проблематике, если в организации работают одни женщины? Мужчины нам необходимы, нужен другой взгляд на проблему. Поэтому постепенно, я надеюсь, нам удастся расширить представление о гендере в беларусском обществе. Да, есть цифры, свидетельствующие о том, что увеличены декретные отпуска, пособия, но гендерное равенство не только в этом. Например, сегодня увеличивается количество мужчин, которые хотят участвовать в воспитании своих детей. Это, на мой взгляд, очень хороший знак. Появляются специальные программы для этого. Это важно.

А.К.: Можно ли говорить о существовании в Беларуси не только отдельных женских, гендерных организаций, но полноценного движения?

И.А.: Пока нет. У нас были попытки консолидироваться с другими организациями, но эти инициативы всегда были привнесены со стороны. Например, американцы осуществили проект, в рамках которого была создана сеть беларусских женских организаций. Но проект закончился, и сеть исчезла. В отличие от тех же экологических или ВИЧ-сервисных организаций, женские организации не объединены в постоянную сеть. Какое-то время назад я прочитала статью, где автор сказал, что в Беларуси есть феминистские лидеры, есть отдельные феминистские инициативы, но нет феминистской политики. Я полностью с этим согласна. Мы активно выступаем, пишем проекты, осуществляем программы, то есть в публичном пространстве мы есть. Но четкого движения, единой политики нет. Например, очевидна экологическая политика в Беларуси. Есть общественный совет при Министерстве охраны природы, который влияет на принятие решений, выступает против строительства АЭС. В гендерном секторе такого нет. Более того, есть конфликты с мужскими организациями, а это опять говорит о противопоставлении мужских и женских проблем. Но вновь повторю, что «Гендерные перспективы» не идентифицируют себя на 100% как женская организация, а с кем нам еще пытаться объединяться в некую общую систему, я пока не вижу.

А.К.: В чем, на ваш взгляд, заключаются особенности гендерного вопроса в Беларуси, если они есть?

И.А.: Как я уже говорила раньше, главная особенность заключается в том, что в Беларуси фактически не понимают мужских аспектов гендерной проблематики. Этот вопрос у нас касается в основном женского равноправия. Причем, например, в Европе уже пришли к пониманию того, что протекционистские меры по отношению к женщинам так же мешают, как и дискриминационные. Скажем, льготы, которые предоставляются женщинам (по пособиям, дополнительным выходным дням, если есть грудной ребенок), часто становятся препятствием при

приеме на работу, потому что работодателю эти льготы не выгодны. Когда женщина проходит собеседование, у нее спрашивают не только о профессиональных навыках, но о браке, детях и т. д. «А вдруг я возьму ее на работу, – думает работодатель, – обучу, а она уйдет в декрет на три года». Хотя сегодня не многие уходят в декрет на такой срок, потому что можно за это время потерять место или утратить квалификацию. В западных странах это уже понимают и принимают во внимание. А у нас до сих пор верят, что эти льготы женщину защищают, хотя на самом деле они, скорее, мешают. Не льготы нужны женщине, дайте ей работу, не дискриминируйте, когда принимаете на службу, не спрашивайте, сколько у нее детей и планирует ли еще. До сих пор мы слышим грустные заявления от молодых женщин о том, что в коммерческих структурах их заставляют давать расписки, в которых они обязуются в течение трех ближайших лет не выходить замуж и не беременеть. Естественно, женщины подписывают, потому что нужна работа. Но я надеюсь, что постепенно прогресс в сознании общества будет происходить.

Гендерное равенство, на мой взгляд, – это вопрос качества жизни. Невозможно говорить о качестве жизни, если нет равного доступа к информационным ресурсам, к образованию, работе. А гендерное равенство – часть этого. Если мы будем делить профессии, чувства на мужские и женские, ни о каком качестве жизни речи быть не может. Нельзя опираться на статистику прошлого века и сравнивать сегодняшние достижения с тем, что было сто лет назад. Например, сегодня мы уже не говорим о статистике смерти женщин при родах. В Беларуси родовспоможение на таком уровне, что смерть роженицы или новорожденного сведены к минимуму. Если такое случается, – это катастрофа. Но давайте ставить новые цели, развиваться. Например, стремиться к тому, чтобы доступ к качественным медицинским услугам был не только в Минске, но и в Смиловичах, в Ушачах.

Особое внимание нужно уделять тому, чтобы положения о равноправии существовали не только на бумаге, но выполнялись на практике. Для этого необходимо работать с общественным мнением, чтобы вопрос о приеме на работу по половому признаку у работодателя даже не возникал. По сути, в любой проблеме есть гендерный аспект, но люди об этом даже не задумываются. Например, проблема СПИДа: то, как инфицируются мужчины и женщины, имеет свои особенности.

Или проблема насилия: для мужчин и женщин она формулируется по-разному. Информирование общества – одна из главных задач, в том числе женских и гендерных организаций. Потому что гендер и возраст – это критерии, по которым должны строиться все программы. Для меня не понятна сегодня гендерно-нейтральная программа. Это, на мой взгляд, гендерно-слепая стратегия.

А.К.: Вы отметили, что на уровне законодательства, статистики понимание важности гендерного равенства в Беларуси, очевидно, изменилось. На ваш взгляд, что могло бы ускорить это процесс? Сколько должно пройти времени, чтобы изменилось отношение к этой проблеме в обществе?

И.А.: Это будет зависеть от той цели, которую поставит перед собой государство. Определенный прогресс может произойти и за 50 лет, и за 15. Важно вывести гендерную политику в публичное пространство. Очевидно, гендерная тема в беларусском обществе маргинализирована. Многие не видят себя в этой проблеме. Если мы говорим о демографической проблеме, то в этой области работают все: МВД в области миграции, Министерство здравоохранения в контексте продолжительности жизни населения и т. д. Когда гендерная проблема будет интегрирована в работу нескольких ведомств, тогда у нее будет будущее. Когда появится гендерный отдел в Министерстве обороны, я думаю, это станет знаком того, что мы действительно вышли на новый уровень не только понимания этой проблемы в обществе, но осознания того, что это касается каждого.

Для большасьці беларускіх чыноўнікаў *беларускае* – гэта нешта выключна этнаграфічнае й фальклёрнае. Яны да канца не разумеюць, што беларуская культура сёньня абсалютна натуральна існуе ў эўрапейскім кантэксьце.

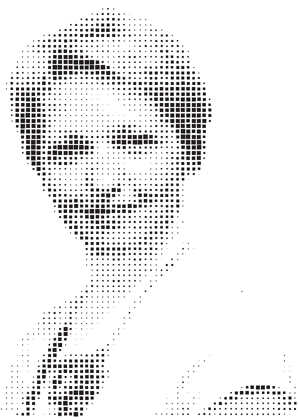

БЕЛАРУСЫ СВЕТУ

НІНА ШЫДЛОЎСКАЯ – ІНТЭРВ'Ю

Міжнароднае грамадзкае аб'яднаньне «Згуртаваньне беларусаў сьвету «Бацькаўшчына» дзейнічае з 1990 году й аб'ядноўвае арганізацыі беларускай дыяспары болей чым з 25 краін сьвету. За гады існаваньня Згуртаваньне стала найбуйнейшай агульнанацыянальнай пляцоўкай: раз на 4 гады праводзяцца Зьезды беларусаў сьвету, на якіх абмяркоўваюцца праблемы беларускай дыяспары як за мяжой, так і ўнутры краіны. Менавіта з падачы «Бацькаўшчыны» нарэшце пачалося абмеркаваньне закону «Аб беларусах замежжа». Адным з галоўных кірункаў дзейнасьці Згуртаваньня зьяўляецца нацыянальнае адраджэньне Беларусі, яе мовы, культуры, адукацыі, гісторыі. З 2008 году «Бацькаўшчына» стала каардынуе агульнанацыянальную культурніцкую кампанію «Будзьма беларусамі». Пра «будні» й «сьвяты» Згуртаваньня распавядае старшыня Рады Ніна ШЫДЛОЎСКАЯ.

Алена Копаць: Згуртаваньне «Бацькаўшчына» існуе ўжо больш за 20 гадоў. На вашых вачах адбываліся ўсе значныя зьмены ў жыцьці Беларусі. Якім чынам грамадзка-палітычнае жыцьцё краіны ўплывала на дзейнасьць арганізацыі?

Ніна Шыдлоўская: Напрыканцы 1980-х, на хвалі нацыянальнага «адраджэньня», беларуская інтэлігенцыя, у тым ліку з замежжа, разам зь некаторымі тагачаснымі дзяржаўнымі дзеячамі прыйшлі да высновы, што неабходна стварыць арганізацыю, якая б аб'ядноўвала беларусаў незалежна ад месца іхнага пражываньня й прадстаўляла б іх інтарэсы менавіта ў Беларусі. Так у 1990 годзе паўстала Згуртаваньне беларусаў сьвету «Бацькаўшчына». А ў 1993 годзе быў склікань Першы зьезд беларусаў сусьвету. Зьехалася больш за тысячу чалавек, сярод якіх было шмат людзей, што пры савецкім рэжыме не маглі прыехаць у Беларусь. Але, знаходзячыся па-за межамі Беларусі, ня толькі працягвалі беларускія традыцыі, але засноўвалі ў краінах свайго пражываньня беларускія асяродкі: цэрквы, цэнтры, суполкі, што ў савецкія часы часта працавалі як своеасаблівыя амбасады Беларусі. Відавочна, такога ўздыму, такой атмасфэры, якія панавалі на Першым зьезьдзе, на пазьнейшых зьездах больш не было. Усе адчувалі ўрачыстасьць моманту, складалася ўражаньне, што нарэшце беларуская нацыя яднаецца. Першы зьезд прайшоў пры падтрымцы Міністэрства замежных справаў Беларусі. Паказальна, што праводзіўся ён у памяшканьні Тэатру опэры й балета. Пасьля 1994 году новая ўлада Беларусі ўзяла іншы кірунак разьвіцьця краіны. Выпрабаваньнем для «Бацькаўшчыны» стаў Другі зьезд, які адбыўся ўжо ў 1997 годзе, калі ў грамадзтве Беларусі пачаўся палітычны раскол, што тычыўся ўсіх беларусаў, незалежна ад месца іхнага пражываньня. Тады нам было важна не паглыбіць гэты раскол.

Большасьць краінаў вельмі актыўна працуе са сваімі суайчыньнікамі ў замежжы і, адпаведна, мае з гэтага вялікія дывідэнты. Падтрымка сваіх суродзічаў у іншых дзяржавах – інфармацыйная й эканамічная – вяртаецца ў краіну прыцягненьнем інвэстыцыяў, рознага кшталту ноў-хаў, дапамагае ствараць іміджавыя цэнтры ў краінах, дзе жывуць прадстаўнікі дыяспараў. На жаль, у новай беларускай улады выразнай палітыкі ў дачыненьні да беларусаў замежжа не было: не распрацоўвалася адпаведная заканадаўчая база, не падтрымліваліся інфармацыйныя сувязі. Фактычна,

беларусы апынуліся самі па сабе. Дзяржава падтрымлівала толькі тых, хто адназначна трымаўся афіцыйнага палітычнага кірунку. Па вялікім рахунку, «Бацькаўшчына» стала адзінай арганізацыяй, якая злучала беларусаў незалежна ад месца іхнага знаходжаньня, сацыяльнага стану, веравызнаньня, палітычных поглядаў.

А.К.: Якія асноўныя кірункі дзейнасьці Згуртаваньня? Што зьяўляецца прыярытэтным?

Н.Ш.: Па-першае, безумоўна, інфармаваньне ўнутры самой дыяспары, каб, напрыклад, суполка ў Іркуцку ведала, што адбываецца ў канадзкай суполцы. Такі інфармацыйны цэнтар неабходны. Працуючы зь беларускай дыяспарай, «Бацькаўшчына» ўсьвядоміла, што, выяжджаючы за мяжу, беларусы ці асымілююцца ў краінах пражываньня, ці хінуцца да тых структурна моцных суполак, што могуць ім дапамагчы. Гэтага не было б, калі б, зьяжджаючы, чалавек усьведамляў, хто ён і адкуль, і шукаў прывязку менавіта на глебе нацыянальнай еднасьці. Пакуль такім інфармацыйным цэнтрам зьяўляецца сайт «Бацькаўшчыны», а таксама бюлетэнь, што выдаецца ў электронным і папяровым варыянтах. Там канцэнтруецца інфармацыя менавіта пра тое, што адбываецца ў беларускіх асяродках замежжа.

Адным з нашых дасягненьняў, безумоўна, зьяўляецца кніжная сэрыя «Бібліятэка Бацькаўшчыны». На сёньня няма ніводнай дзяржаўнай навуковай установы, якая б сыстэмна вывучала здабыткі, аналізавала стан і пэрспэктывы беларускай прысутнасьці ў сьвеце. А гэта неабходна. Бо беларускімі дзеячамі й арганізацыямі ў замежжы зроблена вельмі шмат. І задумвалася «Бібліятэка Бацькаўшчыны» перадусім як спосаб захаваць напрацаванае ў дыяспары й пашырыць пра гэта веды ў Беларусі. Паступова дзякуючы найперш маладым навукоўцам Натальлі й Алегу Гардзіенкам, супрацы зь Беларускім Інстытутам Навукі й Мастацтва ў Нью-Ёрку зьявіліся ня толькі мастацкія кнігі беларусаў замежжа, але і навукова-публіцыстычныя працы па дыяспары ў некаторых краінах. І гэтая праца працягваецца.

Важным кірункам дзейнасьці Згуртаваньня зьяўляецца правядзеньне зьездаў, на кожны зь якіх прыяжджаюць прадстаўнікі каля 20 краінаў сьвету. Апошні, што адбыўся ў ліпені 2009 году, стаўся, на нашую думку, знакавым: пасьля доўгага прагалу нам удалося наладзіць дыялёг паміж

дэлегатамі зьезду й прадстаўнікамі дзяржаўных органаў. Да гэтага часу аж зь Першага зьезду прадстаўнікоў ад дзяржавы на такіх форумах практычна ніколі не было. Паказальна, што тэмай Пятага зьезду стала праблема нацыянальнай самаідэнтыфікацыі беларусаў. І менавіта пасьля зьезду гэтае пытаньне пачало агучвацца, уздымацца на дзяржаўным узроўні. Раней гэта ўвогуле не ўспрымалася афіцыйнымі ўладамі як праблема, што існуе ў беларускай нацыі. Гэта калі казаць пра асноўныя нашыя дасягненьні, таму што, вядома, за 20 гадоў нам удалося ажыцьцявіць шмат праектаў рознага кшталту. Да прыкладу, знакавым для ўсёй нацыі было аднаўленьне вобразу Крыжа Еўфрасіньні Полацкай.

А.К.: Як вы ўжо адзначылі, у дачыненьні да беларусаў замежжа да гэтага часу не існуе пэўнай заканадаўчай базы. «Бацькаўшчына» не аднойчы станавілася ініцыятарам законапраекту «Аб беларусах замежжа»…

Н.Ш.: Гэты працэс мы пачалі яшчэ ў 2001 годзе, пасьля Трэцяга зьезду: актыўна зьвярталіся ўва ўсе ўрадавыя структуры, у тым ліку ў Парлямэнт, у адпаведныя міністэрствы. Нават быў падрыхтаваны праект, але тады ён лёг пад сукно. Да 2009 году дзяржава пра яго амаль ня згадвала. У гэтым годзе нарэшце было прынятае рашэньне, і Нацыянальны цэнтар па заканадаўчай дзейнасьці пачаў рыхтаваць праект закону «Аб беларусах замежжа». Трэба аддаць належнае: прадстаўнікоў «Бацькаўшчыны» запрасілі ў рабочую групу. Але мы вельмі асьцерагаемся, што ў сувязі з апошнімі падзеямі ў краіне гэты праект зноў адыйдзе на другі плян. Бо ўсё ж разуменьня карысьці сумеснай працы зь беларускай дыяспарай у нашага чынавенства няма. Яны бачаць толькі хуткія эканамічныя выгоды, не разумеючы той значна большай аддачы, што можна атрымаць праз наладжваньне сувязяў зь беларусамі замежжа. На жаль, дзяржава не разумее неабходнасьці падтрымліваць дыяспару: адкрываць школы, засноўваць цэнтры, арганізоўваць культурніцкія мерапрыемствы. Усё гэта патрэбна, каб яднаць беларусаў у краінах іхнага пражываньня. Гэта да праблемы асыміляцыі, якую я ўжо агучвала. Зноў жа сувязь неабходная для зьяўленьня іміджавых цэнтраў Рэспублікі Беларусь. Зараз шмат дзяржаўных структураў азадачаныя стварэньнем пазытыўнага іміджу Беларусі, прывабнасьці беларускіх брэндаў за мяжой. Якраз тут вельмі вялікую

карысьць маглі б прынесьці беларусы замежжа. Зразумела, пры ўмове, што да гэтага была праведзеная шматгадовая супраца з суполкамі. Відавочна, калі зараз прыйсьці ў нейкую суполку й прапанаваць ёй прасоўваць, напрыклад, трактар «Беларусь», то прадстаўнікі суполкі зьдзівяцца: маўляў, прабачце, мы нічога ня можам зрабіць. І гэта натуральна зь іх боку. Але калі б увесь гэты час вялася супраца, то было б інакш. Напрыклад, можна было б падумаць пра візавую палёгку для беларусаў замежжа, як гэта зрабілі палякі, увёўшы «карту паляка». Калі б беларусы адчувалі запатрабаванасьць з боку сваёй краіны, то, відавочна, хацелі б і бізнэс тут разьвіваць, і прыцягваць нейкія ноў-хаў, інвэстараў з розных краінаў. Але, на жаль, на сёньняшні дзень беларусы працягваюць дзяржавай падзяляцца на «сваіх» і «чужых», як гэта было шмат гадоў таму, яшчэ ў савецкія часы.

А.К.: Акрамя Цэнтру законапраектнай дзейнасьці, зь якімі дзяржаўнымі арганізацыямі супрацоўнічае Згуртаваньне?

Н.Ш.: Улічваючы, што «Бацькаўшчына» зьяўляецца, і гэта запісана ў Статуце, прадстаўніком інтарэсаў беларусаў замежжа ўнутры Беларусі, відавочна, мы камунікуем, найперш, зь Міністэрствам замежных справаў і Міністэрствам культуры. Таксама стараемся наладжваць супрацоўніцтва зь Міністэрствам адукацыі. Напрыклад, калісьці існавала квота на паступленьне ў беларускія ВНУ дзяцей беларусаў, што жывуць за мяжой. Гэтую квоту, дарэчы, увялі з падачы прадстаўнікоў Згуртаваньня. Потым яе адмянілі. Мы хадатайнічалі аб яе вяртаньні, але безвынікова. Зараз, на жаль, пакуль нельга казаць пра паўнавартаснае супрацоўніцтва, таму што, найперш, гэта павінны быць партнэрскія ўзаемадачыненьні, калі ідэі ўспрымаюцца, знаходзяцца кампрамісы, і ўжо супольна гэтыя праекты рэалізоўваюцца. У нас зь дзяржаўнымі арганізацыямі адбываюцца, хутчэй, «стасункі». Вельмі працяглы час мы былі малаточкам, што стукаўся ў розныя дзьверы, каб узьняць тыя праблемы, што існуюць у беларускай дыяспары. У большасьці выпадкаў гэтыя праблемы так і засталіся нявырашанымі. Але мы працягваем інфармаваць, часам патрабаваць і рэкамэндаваць тыя ці іншыя шляхі для іх вырашэньня.

А.К.: Якія праблемы сёньня зьяўляюцца найбольш актуальнымі як для беларусаў замежжа, так і ўнутры краіны?

Н.Ш.: Самая галоўная праблема, і я пра яе ўжо казала, – гэта асыміляцыя, адна з прычынаў якой – невысокі ўзровень нацыянальнай самаідэнтыфікацыі. Асабліва маладыя людзі, якія зьяжджаюць з эканамічных прычынаў, ня лічаць сябе ўласна беларусамі, таму хутка «зьнікаюць» сярод іншых нацыяў. Зразумела, што ўсе працэсы, якія адбываюцца ўсярэдзіне Беларусі, у той ці іншай ступені ўплываюць на тое, што робіцца за мяжой. Безь дзяржаўнай падтрымкі немагчыма адкрыцьцё беларускіх школаў. У Літве, напрыклад, вельмі шмат польскамоўных установаў. Для беларусаў там існуе толькі Віленская гімназія. Падобная сытуацыя зь беларускім школьніцтвам і ў іншых краінах. Але ж і ў самой Беларусі гэтая праблема вострая: колькасьць вучняў у беларускамоўных школах вельмі малая, бо такія навучальныя ўстановы працуюць амаль выключна ў вёсках, а ў вялікіх гарадах іх адзінкі. Відавочна, як і ў іншых краінах, ёсьць і эканамічныя праблемы. Але ўсё ж галоўнае, на маю думку, – гэта страта менавіта нацыянальнай прывязкі. І паўнавартаснае вырашэньне гэтага пытаньня немагчымае безь дзяржаўнага разуменьня. Адсюль узьнікае шэраг іншых праблемаў.

А.К.: Але, як быццам, афіцыйная палітыка дзяржавы скіраваная на падрымку й разьвіцьцё нацыянальнага. Шмат лёзунгаў і праектаў грунтуецца на ідэі самастойнай Беларусі…

Н.Ш.: Праблема ў тым, што большасьць чыноўнікаў, якія вызначаюць культурніцкую палітыку, – гэта людзі яшчэ з савецкім мэнталітэтам. Многія зь іх так і не ўсьвядомілі, што Рэспубліка Беларусь – абсалютна самастойная краіна з моцнымі традыцыямі й шматвяковай гісторыяй. Для іх *беларускае* – гэта нешта выключна этнаграфічнае й фальклёрнае. Яны да канца не разумеюць, што нашая культура сёньня абсалютна натуральна існуе ў эўрапейскім кантэксьце. Відавочна, пры такой палітыцы ў большасьці людзей працягваецца фармаваньне стэрэатыпу, што беларуская культура – гэта нейкая архаіка. Такім чынам, дзяржава дэкляруе пэўныя прынцыпы, але мэханізмы рэалізацыі яна выкарыстоўвае савецкія, калі няма разуменьня, што культура – гэта «прадукт», якім трэба зацікавіць людзей.

А.К.: Калі гаварыць пра беларусаў замежжа, што сёньня сабою ўяўляе беларуская супольнасьць у сьвеце?

Н.Ш.: Вельмі складана вызначыць канкрэтныя лічбы, таму што многія, выяжджаючы зь Беларусі, ужо не камунікуюць з амбасадамі, не далучаюцца да суполак, не зьмяняюць афіцыйнае грамадзянства, хаця стала жывуць і працуюць у іншых краінах. Прыблізна, паводле розных зьвестак, гэта дзесьці каля траціны нацыі – 3,5 млн чалавек. Найбольшая канцэнтрацыя беларусаў – у Расеі, Украіне, ЗША і Канадзе.

А.К.: Ці ёсьць зьвесткі пра хвалі эміграцыі? Ці павялічваецца, а можа, наадварот, зьмяншаецца колькасьць тых, хто пакідае радзіму?

Н.Ш.: Пэўнай статыстыкі таксама няма. Але ёсьць некалькі відавочных плыняў. Першая – эканамічная эміграцыя. Яна заўсёды была, ёсьць і будзе. Маладыя спэцыялісты ня зьвязваюць свае ўласныя пэрспэктывы разьвіцьця зь Беларусьсю. На сёньняшні дзень тут мізэрныя ўмовы для таго, каб чалавек мог годна зарабляць і адпаведна разьвівацца ў сваім кірунку. Другая хваля – палітычная, ейная «актыўнасьць» падвышаецца ў пэўныя пэрыяды. Як толькі ўскладняецца палітычная сытуацыя ў краіне, узмацняецца ціск на апанэнтаў улады, гэтая хваля павялічваецца. Найбольш моцная яна была да сярэдзіны 2000-х гадоў. Потым, да апошніх прэзыдэнцкіх выбараў, пайшла на спад.

А.К.: Адным з самых яскравых праектаў «Бацькаўшчыны» апошняга часу, відавочна, зьяўляецца грамадзкая культурніцкая кампанія «Будзьма беларусамі». На чым грунтуецца галоўная ідэя гэтай кампаніі?

Н.Ш.: Да моманту зьяўленьня гэтай кампаніі іншыя недзяржаўныя арганізацыі, вядома, ладзілі шмат культурніцкіх беларускамоўных праектаў. Але, па-першае, на той час беларуская мова была вельмі зьвязаная з палітычным кантэкстам, таму адпужвала людзей. Па-другое, гэтыя мерапрыемствы ладзіліся паасобку, не былі зьвязаныя адзінай канцэпцыяй і ў асноўным арыентаваліся на беларусацэнтрычных людзей. У выніку беларускае асяродзьдзе маргіналізавалася, і атрымался, што рэальна ў Беларусі зьявіліся дзьве краіны – беларускамоўная й рускамоўная. Усьведамляючы гэты «падзел», што ніякім чынам не спрыяў нацыянальнай еднасьці, а, хутчэй, наадварот, мы вырашылі

пачаць кампанію «Будзьма беларусамі», асноўнай мэтай якой зьяўляецца папулярызацыя сучаснай беларускай культуры менавіта як пэрспэктыўнай культуры эўрапейскага ўзроўню. Гэта самы грунтоўны праект «Бацькаўшчыны» ўнутры Беларусі. Мы адразу заявілі, што для нас беларусам зьяўляецца кожны жыхар Беларусі – бяз пэўнай этнічнай прывязкі. На нашую думку, культура – гэта той адзіны пласт, які сёньня можа аб'яднаць людзей. Мы ўсе вельмі разасобленыя па сацыяльных, палітычных поглядах, жывем у нейкіх сваіх групоўках. Калі ў 2009 годзе мы правялі сацыялягічнае апытаньне, то тыя лічбы, што атрымаліся, нас вельмі натхнілі. Па-першае, з часоў зьяўленьня Беларусі як самастойнай дзяржавы зьмянілася стаўленьне грамадзтва да мовы. Вельмі невялікі адсотак назваў беларускую мову мовай вёскі ці мовай апазыцыі. Для значнай часткі людзей мова ўсё ж паўстае сымбалам нацыі ці мовай эліты. Для «Бацькаўшчыны» гэта стала пэўным паказчыкам беларусаарыентаванасьці большай часткі грамадзтва. У межах Кампаніі мы паспрабавалі выцягнуць з маргінальнага асяродку й аб'яднаць дзеячоў беларускай культуры, а таксама арганізацыі, што працуюць на гэтай ніве. Таму што, відавочна, нам трэба вучыцца працаваць супольна.

А.К.: Якога кшталту праекты праводзяцца Кампаніяй?

Н.Ш.: За два з паловаю гады дзейнасьці кампаніі было праведзена больш за 1500 мерапрыемстваў: лекцыі па гісторыі, літаратурныя сустрэчы, музычныя канцэрты, экскурсіі, выставы. Нам удалося стварыць пэўны імідж сярод людзей, атрымаць давер. Таму што напачатку нашую Кампанію ўспрымалі ці як камэрцыйны праект, ці як палітычны. Важна, што нам удалося наладзіць супрацоўніцтва з прадстаўнікамі рэгіянальных дзяржаўных органаў. Ня толькі таму, што, у асноўным, усе публічныя пляцоўкі зьяўляюцца ўласнасьцю дзяржавы. Мы добра разумеем, што ад стаўленьня чыноўнікаў на месцах, ад іх разуменьня беларускай культуры шмат чаго залежыць. У рэгіёнах нават не ўяўляюць, што такое сучасная беларуская культура. Да іх амаль ніхто з сучасных беларускамоўных творцаў не даяжджае. Менавіта там мы сутыкаемся зь вялікай запатрабаванасьцю культурніцкіх праектаў. Нас сустракаюць з зацікаўленасьцю, адкрываюць для сябе новыя аспэкты беларускай культуры, запрашаюць ізноў. Таксама лічу нашым дасягненьнем тое, што

для прасоўваньня нацыянальнай ідэі мы навучыліся выкарыстоўваць мэханізмы рынкавага маркетынгу: прывабнае візуальнае ўвасабленьне, інфармацыйную перад- і посткамунікацыю, якасныя крэатыўныя сцэнары правядзеньня мерапрыемстваў. Важным паказчыкам для нас, напрыклад, стаў той факт, што ў гэтым годзе наш фэстываль беларускамоўнай рэклямы «Аднак!» сабраў у два разы больш рэклямшчыкаў, чым раней. Гэта знак таго, што людзі, асабліва бізнэсмэны, пачынаюць верыць у пэрспэктыву беларускай мовы, яе магчымасьці. Анімацыйны фільм па гісторыі Беларусі «Будзьма беларусамі!», што нядаўна прэзэнтавала нашая кампанія, за паўмесяца прагледзела амаль паўмільёна людзей. Мяркую, што гэта таксама дасягненьне

А.К.: Праблема нацыянальнай ідэнтыфікацыі застаецца актуальнай для Беларусі. Але, відавочна, сёньня ўжо немагчыма ігнараваць тыя глябальныя зьмены, што адбываюцца ў сьвеце й уплываюць на розныя культуры. У гэтым кантэксьце якую будучыню, на вашую думку, мае менавіта беларускі нацыянальны праект? Ці адрозьніваецца гэты праект ад той ідэі, што была сфармуляваная беларускімі інтэлектуаламі 1980–90-х?

Н.Ш.: Па вялікім рахунку, нічога не зьмянілася. Маю на ўвазе саму канцэпцыю. Але сёньня, відавочна, каб прасоўваць нацыянальны праект, трэба выкарыстоўваць іншыя мэтады. Найперш гэта мэханізмы маркетынгу, якія ўжо даўно засвоеныя ў іншых краінах: піяр, мэнэджмэнт. На арганізацыі, што ня будуць вучыцца гэтым мэханізмам, будуць забывацца, іх перастануць успрымаць. Яны будуць асацыявацца якраз з архаічнасьцю. Я ўпэўнена магу сказаць, што беларуская сучасная культура існуе й актыўна разьвіваецца ўва ўсіх праявах жыцьця. Трэба адчуваць адказнасьць за якаснае данясеньне гэтых праяваў да грамадзтва. Мы, беларускамоўныя дзеячы, ня маем права на памылку. Сваёй дзейнасьцю мы можам ці захаваць стэрэатып «архаічнасьці», «мёртвасьці» беларускай культуры, ці, наадварот, разьбіць яго. Таму мы павінны рабіць усё ня проста добра, але выдатна.

АЎТАРЫ

Лявон Баршчэўскі – ганаровы старшыня Беларускага ПЭН-цэнтру, выкладчык незалежнага гуманітарнага ліцэю ў Мінску.

Марыюш Машкевіч – удзельнік дэмакратычнай апазіцыі з 1986 г. (рух «Свабода і Мір»). З пачатку 1990-х працуе ў МЗС. Быў першым афіцыйным прадстаўніком Польшчы ў Літве, працаваў там у 1991–1994 годзе. Стварыў Генеральнае консульства ў Гродна, а ў 1998–2002 гг. выконваў функцыю амбасадара Рэспублікі Польшча ў Беларусі. Аўтар шматлікіх артыкулаў і кніг у сферы сацыялогіі, рэлігіязнаўства і міжнародных адносінаў.

Артур Клинов – художник, писатель (книги «Малая дорожная книжка по Городу Сонца», военный роман «Шалом»), главный редактор альманаха «pARTisan». В 2011 году представлял Беларусь на Венецианской биеннале (соломенный проект «Тайная вечеря»).

Татьяна Артимович - театральный режиссер, арт-критик. Публикации в журналах «Мастацтва», «pARTisan» (Беларусь), «Петербургский театральный журнал», «Современная драматургия» (Россия); интернет-журналах «Новая Еўропа», Беларусском фотографическом веб-альманахе Photoscope.Ву, портале о современном беларусском искусстве Art Aktivist.

Сергей Пукст – композитор, аранжировщик, пианист, гитарист, журналист. В начале 90-х был участником панк-группы «Король пчел», позже стал выступать соло (в том числе в рамках группы «Pukstband»). С 2007 по 2010 год – музыкальный обозреватель газеты «СБ – Беларусь сегодня», ведущий программы «Живая музыка» на радиоканале «Культура».

Маргарыта Аляшкевіч – літаратурны крытык, паэтка. Заканчвае асьпірантуру БДУ. Друкавалася ў часопісах «Дзеяслоў», «Верасень», тыднёвіку «Літаратура і мастацтва» (крытычныя артыкулы); у часопісах «Тэксты», «Маладосьць», газэце «СБ – Беларусь сегодня» (вершы). Удзельнічала ў праграмах «Пяцікніжжа» («Радыё Свабода»), «Рэмарка» (тэлеканал «Белсат»).

Андрэй Расінскі - беларускі культуролаг і кіназнаўца. Журналіст газетаў «Наша Ніва» і «Новы час». Адзін з экспертаў сайту «Наше мнение». Выкладае «мантаж атракцыёнаў» у Беларускім гуманітарным калегіюме.

Андрэй Дурэйка – нар. у 1971 г. у Гродне (Беларусь). У 1987–91 гг. вучыўся ў мастацкіх вучэльнях ў Мінску. У 1991–92 гг. у Беларускай Акадэміі мастацтваў. У 1998–2004 г. – студэнт Акадэміі мастацтваў у Дзюсельдорфе, на кірунку прафесара Герхарда Мэрца. Займаецца галоўным чынам інсталяцыяй. З'яўляецца арганізатарам і куратарам шматлікіх эксперыментальных выставаў і праектаў у Мінску. Сябра артыстычнай групы Рэвізія.

Моніка Шэўчык – гісторык мастацтва, куратарка больш чым 100 індывідуальных і каля 20 тэматычных выставаў, дырэктарка Галерэі Арсенал у Беластоку. З 1990 г. стварае аўтарскую Калекцыю II Галерэі Арсенал.

Вацлав Орешко – член Правления Общественного объединения «Дыярыуш», заместитель Председателя Рабочей группы Ассамблеи Неправительственных Демократических Оганизаций Беларуси. Участник общественно-политической жизни в Беларуси с 1988 г. Как журналист сотрудничал с газетами «Наша Ніва», «Свабода», с Беларусской редакцией «Радыё Свабода», «Radio-2» (Польша).

Агнешка Камароўска – чалец Управы Асацыяцыі «Усходнееўрапейскі Дэмакратычных Цэнтр». Шматгадовая працаўніца міжнароднай праграмы Фонда імя Стэфана Баторыя, адказная за сумесныя праграмы з Украінай і Беларуссю. Экспертка ў сферы супрацоўніцтва няўрадавых арганізацый і незалежных СМІ. Аўтарка тэкстаў аб сітуацыі Трэцяга сектару ў абедзвюх вышэйзгаданых краінах.

Марэк Млынарчык – каардынатар міжнароднага супрацоўніцтва (Фонд Менеджэрскіх ініцыятыў), галоўным чынам праектаў, рэалізаваных у краінах Усходняга партнёрства» і Цэнтральнай Азіі. Чалец Камісіі мікрагрантаў для грузінскіх NGOs. Спецыяліст у справах навучання для адміністрацы і III сектара. Валанцёр у рамках праграмы развіцця, арганізаванай Emmaus – International у Срэбрніцы (Боснія і Герцагавіна).

Павел Пракоп – заснавальнік і старшыня Фонду Менеджэрскіх Ініцыятыў. Аўтар, эксперт і трэнер праграм міжнароднага супрацоўніцтва. Браў удзел у працах пры правядзенні рэформы публічнай адміністрацыі. Выкладчык у сферы кіравання, адміністрацыі і этыкі грамадскага жыцця. Дарадца прэзідэнта Любліна. Сябра Рады Фонду «Паміж намі», віцэ-прэзідэнт Таварыства Эмаус, сузаснавальнік Таварыства Навучання Публічнай Адміністрацыі, чалец Польска-Ўкраінскага Форуму.

Алесь Бяляцкі скончыў Гомельскі дзяржаўны ўнівэрсытэт і асьпірантуру Інстытуту літаратуры АН Беларусі. Адзін са стваральнікаў і старшыня Таварыства маладых літаратараў «Тутэйшыя» (1986–1989), адзін з заснавальнікаў «Мартыралёгу Беларусі», сябра Арганізацыйнага камітэту БНФ «Адраджэньне», адзін з арганізатараў Беларускай Каталіцкай Грамады (1990). У 1992–1996 гг. быў дэпутатам Менскага гарадзкога савету. Працаваў дырэктарам Літаратурнага музэю Максіма Багдановіча (1989–1998). З 1997 кіруе праваабарончым цэнтрам «Вясна». Віцэ-прэзыдэнт Міжнароднай фэдэрацыі правоў чалавека.

Тамара Мацкевіч – намесьніца старшыні Таварыства беларускай школы. Пасьля заканчэньня асьпірантуры БДУ з 1986 па 2003 год працавала ў Акадэміі навук у Інстытуце электронікі. У 2003 годзе перавялася ў Беларускі гуманітарны ліцэй імя Я. Коласа, дзе працавала мэтадыстам, выкладчыкам фізыкі (да і пасьля закрыцьця ліцэю). З 1999 году – каардынатар праграмы «Настаўнік. Школа. Грамадзтва». Займаецца мэтадычнай і грамадзянскай адукацыяй настаўнікаў.